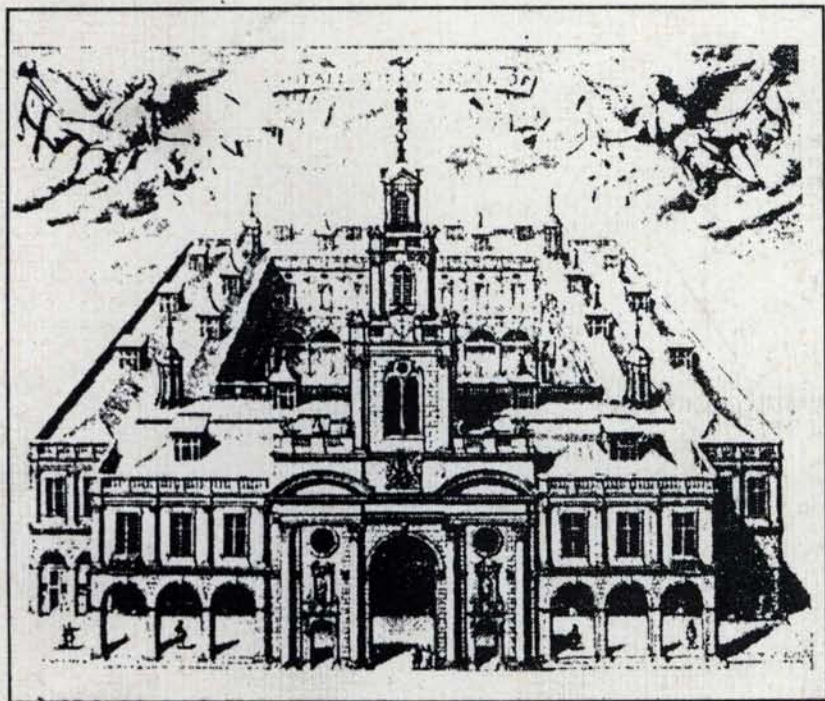

Jog

történeti
szemle

5.
szám

1992/2

A TARTALOMBÓL:

*Az államfői jogkör
ideiglenes szabályozása
és gyakorlása
Magyarországon 1944–1946*

*A „magyarország állam-
formájáról” szóló 1946:1. tc.
előzményei és létrejötte*

*A tőzsdebíróság intéz-
ményének megszervezése
Magyarországon*

Tanszabadság és hagyomány

A delegációkról

*Uralkodói eskük
(Magyar Királyság
és Erdélyi Fejedelemség)*

*A felelősség intézménye
a pandektisztikában*

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- FÖGLEIN Gizella:** Az államfői jogkör ideiglenes szabályozása és gyakorlása Magyarországon 1944–1946 3
- RUSZOLY József:** A „Magyarország államformájáról” szóló 1946: 1. tc. előzményei és létrejötte... 16
- HORVÁTH Attila:** A tőzsdebíróóság intézményének megszervezése Magyarországon 29
- KOMJÁTHY Miklós:** A delegációkról 40
- RÁCZ Lajos:** Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség) 42
- HORVÁTH Pál:** Tanszabadság és hagyomány 49
- BALÁZS Tamás:** A felelősség intézménye a pandektisztikában 55

JOGTÖRTÉNETI ARCKÉPCSARNOK

- Diószdi György (**HAMZA Gábor**) 66
- Bolgár Elek (**PETSÁK István**) 67

SZAKIRODALOM

- Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918) Akadémiai, Budapest 1992. (**Mezey Barna**).. 68
- Kormányzattörténeti alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez [Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867] (**Kajtár István**) 69

INHALTVERZEICHNIS

STUDIEN

- Gizella FÖGLEIN:** Die provisorische Regelung der Amtsbefugnis des Staatsoberhauptes in Ungarn, 1944–1946 3
- József RUSZOLY:** Die Vorgeschichte und die Entstehung des Gesetzes 1946: I. tc. über Staatsform von Ungarn 16
- Attila HORVÁTH:** Die Organisierung der Institution des Börsengerichtes in Ungarn 29
- Miklós KOMJÁTHY:** Über die Delegationen 40
- Lajos RÁCZ:** Die Eide des Herrschers (In Königreich Ungarn und im Fürstentum Siebenbürgen) 42
- Pál HORVÁTH:** Die Lehrfreiheit und Überlieferung 49
- Tamás BALÁZS:** Die Institution der Verantwortlichkeit in der Pandektistik 55

RECHTSGESCHICHTLICHE PORTRÄTSGALERIE

- Diószdi György (von **Gábor HAMZA**) 66
- Bolgár Elek (von **István PETSÁK**) 67

LITERATUR

- Kajtár István: Städtische Selbstverwaltungen in Ungarn 1848–1918 (von **Barna MEZEY**) 68
- Regierungshistorische Grundquelle zu der österreichischen und ungarischen Rechtsgeschichte in 19. Jh. [Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867] (von **István KAJTÁR**) 69

Az államfői jogkör ideiglenes szabályozása és gyakorlása Magyarországon (1944–1946)

Az államfő és az államforma kérdése az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának előkészítésekor, 1944 december első felében, Debrecenben felmerült. Az államfő intézményét Juhász Nagy Sándor, a debreceni Nemzeti Bizottság pártokívüli elnöke vetette fel. A pénzügyigazgatósági palotában tartott megbeszélésen többek között Miklós Béla, Faraghó Gábor, Gerő Ernő, Juhász Nagy Sándor, Nemes József, Révész Imre, gróf Teleki Géza, Vásáry István, Vörös János volt jelen. „Gerő Ernő vitte a szót, a debreceniek részéről pedig Juhász Nagy Sándor és Vásáry István vettek részt a tárgyalásokon” — írta Révész Imre debreceni református püspök naplójában.¹ Juhász Nagy Sándor kérdésére — ti. „hogyan állunk Horthyval és felvettük-e az államfői kérdést” — sajátos módon Miklós Béla és Gerő Ernő teljesen azonosan reagált, valószínűleg már korábban kialakított nézetet képviselve. Horthy Miklós kormányzó hollétééről nem tudni, ezért ezt a problémát az Ideiglenes Nemzetgyűlésben még csak érinteni sem lehet: „az államfői kérdés pedig semmiféle formában nem fog felvetetni”. Az államjogi kérdések rendezését, tekintettel a rendkívüli állapotokra, kommunista kezdeményezésre későbbre halasztották. Hallgatólagosan olyan megállapodás született, hogy csak akkor térnek vissza rá, ha összeülhet a teljes nemzetgyűlés; vagyis „az egész ország képviselőinek kell meghagyni”, akik a „nép akaratát” képviselik majd. Addig is azonban különböző fórumokon több, átmeneti intézkedés született e kérdés rendezésére.

Az új államhatalom központi törvényhozó testülete, az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én Debrecenben jött létre. Első ülése nyilvánosságra hozta „A Nemzetgyűlés Szózatát”-t. Ez a dokumentum egyik központi gondolatként kifejezésre juttatta, hogy „a magyar nép, a magyar nemzet, a magyar állam nevében cselekszik”. Egyúttal ünnepélyesen kijelentette, hogy „kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar állami szuverenitás birtokosa”.² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés „a nemzeti akarat letéteményese, az állami főhatalom jogszerű birtokosa és gyakorlója”. A Szózat a törvényhozó hatalom mellett a végrehajtó hatalomról is szólt, amennyiben „Ideiglenes Nemzeti Kormányt teremtünk, hogy legyen újra felelős központi végrehajtó hatalom”. Az államhatalommal kapcsolatban a továbbiakban azonban nem tett említést.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. december 22-én megválasztott Ideiglenes Nemzeti Kormány koalíciós összetételű volt.³ Programjában, a „Nyilatkozat”-ban az ál-

lamhatalmi, államjogi kérdésekkel kapcsolatban mindössze annyit mondott, hogy „az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a magyar nép egyetlen törvényes képviselői szerve megalakította Magyarországot ideiglenes nemzeti kormányát ... A magyar szabadságharc győzelmének, függetlenségünk és államiságunk helyreállításának elengedhetetlen feltétele Magyarország demokratikus átalakítása.”⁴

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni, első ülészakán nemcsak a központi törvényhozó hatalom és a kormány született meg, de az új államhatalom egyúttal több határozott lépést tett a feudalizmus örökségeként itt maradt régi államformával, az anakronisztikus „király nélküli királysággal” való szakításra és kísérletet tett pl. az államfőt megillető jogok kodifikálására. Már önmagában az új államiság létrehozása és kiépítése, illetve annak intézkedései a királysággal mint államformával való „de facto” szakítást és ugyanakkor lényegében a köztársaság melletti egyértelmű állásfoglalást jelentették.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én képviselőinek soraiból megválasztotta 3 tagú Elnökségét, melynek elnöke Zsedényi Béla pártokívüli, ügyvéd, miskolci jogakadémiai tanár, alelnökei pedig Juhász Nagy Sándor pártokívüli, debreceni egyetemi tanár és Sántha Kálmán pártokívüli, debreceni egyetemi ideggyógyász volt.⁵

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-i ülése — előzetes pártközi megállapodás alapján — „az ideiglenes kormány megalakítása céljából” 23 tagú Politikai Bizottságot választott a soraiból.⁶ A koalíciós összetételű Politikai Bizottságban 5 kisgazdapárti (Balogh István, Gyöngyösi János, Öry István, Váczy József, Vásáry István), 4-4 kommunista és szociáldemokrata párti (Gerő Ernő, Nagy Imre, Révai József, Schimmer István, illetve Kovács János, Németh István, Pozsgay Gyula, Valentiny Ágoston), 3 nemzeti parasztpárti (Erdei Ferenc, Nagy Zoltán, Szula András), 2 polgári demokrata párti (Molnár Kálmán, Órley Zoltán) és 5 pártokívüli (Bánáss László, Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Révész Imre, Zsedényi Béla) képviselő volt. Elnöke az INGY⁹⁰ elnöke, Zsedényi Béla lett. A Politikai Bizottság hamarosan kibővítette eredetileg megállapított hatáskörét és 1944. december 23-tól 1945. szeptember 6-ig (illetve az INGY újbóli összehívásáig) tulajdonképpen az Ideiglenes Nemzetgyűlés feladatát látta el. A PB politikai előkészítő szerepe mellett így egyidejűleg a legfőbb államhatalmi szerv munkáját „helyettesítette”, azaz annak hatalmát testesítette meg, pontosabban mintegy kisajátította.

A Politikai Bizottság az Ideiglenes Nemzetgyűlés ülései

közötti időben ellenőrizte e kormányt, közreműködött a kormányzati tevékenységben, s „mint kiegészítő szerv elvégezte azokat az elkerülhetetlenül sürgős feladatokat, amelyek nemzetgyűlési határozatokat követeltek, azzal a vállalattal kötelezettséggel, hogy meghozott határozatait tudomásulvétel és jóváhagyás végett a nemzetgyűlés elé terjeszti”.⁷

A Politikai Bizottság ügyrendje⁸ szerint a PB elnöke az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, akadályoztatása esetén annak alelnöke; tagjai pedig az INGY által választott tagok. Az elnök a Politikai Bizottságot bármikor összehívhatta; a minisztertanács kívánságára, vagy a PB-tagok fele részének hozzá benyújtott írásbeli kérelmére pedig köteles volt a bizottságot összehívni.⁹ A bizottság határozatképes volt, ha a tagok fele részben megjelentek. A határozatképtelenség miatti, másodszori összehívásnál azonban a bizottság a megjelent tagok számától függetlenül határozatképes lett. A bizottság határozatait szótöbbséggel hozta meg (eltekintve azoktól az esetektől, amelyekben az INGY határozatai szerint a bizottság egyhangú döntése volt szükséges). Szavazategyenlőség esetén az elnök döntött. Személyi kérdésekben a szavazás titkos volt és akkor is, ha azt legalább 3 jelenlévő tag indítványozta. A PB ülésén tanácskozási joggal rész vehettek az INGY Elnökségének, valamint a kormánynak a tagjai. A PB elé kerülő ügyek előadója alkotmányjogi kérdésekben az igazságügyminiszter, egyéb ügyekben az illetékes szakminiszter volt.¹⁰

Sajátos módon az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyes bizottságait (Alkotmányjogi, Földbirtokpolitikai, Gazdasági, Mentelmi és Véderő Bizottság), illetve azok tagjait mind a Politikai Bizottság alakította és választotta meg.¹¹ E bizottságok létrehozására az Ideiglenes Nemzetgyűlés rövid, debreceni ülészsaka idején már nem kerülhetett sor, ugyanakkor a PB rendkívül széles hatáskörébe ez mintegy „beletartozott”.

A Politikai Bizottság önmaga jellegét és hatáskörét a következőkben látta: „nem más, mint egy kis nemzetgyűlés”, „A nemzetnek felelős nemzetgyűlés kicsinyített mása”, „a nemzetgyűlés jogát gyakorolja”, „szuverén nemzetgyűlést helyettesítő szerv” stb.¹² Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága — széleskörű politikai előkészítő és ellenőrző, valamint törvényalkotói jogainál fogva — a parlamentáris demokrácia gyakorlásában hatékony féknek bizonyult. Tulajdonképpen háttérbe szorította, mintegy „kiiktatta” a parlamentet, ezáltal jelentősen szűkítette-korlátozta annak tényleges politikai hatalmát és funkcióját.

A Ideiglenes Nemzetgyűlés a Politikai Bizottság egyhangú állásfoglalása alapján — még ugyancsak 1944. december 22-én — határozatot hozott az államfőt illető kinevezési jogkör gyakorlásáról. Hogy miért nem törvényt hozott? Azért, mert a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés — a háborús körülményekből adódóan, önmagát korlátozva — még nem hozott legmagasabb szintű jogszabályokat, vagyis törvényeket, csak határozatokat; mivel a budapesti és a dunántúli képviselők, azaz a teljesség híján még „csonka” volt. Így törvényalkotásra tulajdonképpen még nem is volt jogosult, pontosabban nem jogosította fel önmagát. A törvényhozó funkciót majd csak az 1945 szeptemberi, immár „teljes”, második ülészsaka és az utána következők fogják gyakorolni. A debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés, „mint-

hogy hiányoztak soraiból a még fel nem szabadított ország-részek képviselői, törvényi rendelkezéseit ekkor nem törvények, hanem nemzetgyűlési határozatok formájában hozta meg”.¹³

Az államfőt megillető kinevezési jogkorról szóló tervezetet Molnár Kálmán (PDP) képviselő, a Politikai Bizottság tagja, pécsi legitimista jogászprofesszor készítette. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által egyhangúlag jóváhagyott tervezetet Balogh István (FKGP) miniszterelnökségi államtitkár, szintén a PB tagja terjesztette be, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyhangúlag elfogadott.¹⁴ A határozat az államfőt megillető jogkörrel ruházta fel az Ideiglenes Nemzetgyűlés 3 tagú Elnökségét, valamint a miniszterelnököt és a szakminisztereket.¹⁵ Az INGY Elnökségét illette — minisztertanácsai előterjesztésre — a politikai államtitkároknak, továbbá a magyar Királyi Kúria, a Közigazgatásügyi Bíróság és a Legfőbb Állami Számvevőszék elnökeinek a kinevezése. Ugyancsak az Elnökség volt jogosult — az INGY Politikai Bizottságának egyhangú előterjesztése alapján — egy esetleges új miniszterelnök megbízására (ha viszont az egyhangú előterjesztés hiányzott, a megbízás adására csak maga az INGY volt hivatott). Szintén az Elnökség nevezhette ki a honvédség tábornokait — a miniszterelnök, a honvéd vezérkar főnöke, a honvédelmi miniszter és a honvédelmi minisztérium politikai államtitkára együttes előterjesztésére. Az államfőt megillető kinevezési jogkört az V. fizetési osztálytól kezdődően — az illetékes szakminiszter előterjesztésére — a miniszterelnök gyakorolta, a VI. fizetési osztályig bezárólag pedig az egyes szakminiszterek.

Ezzel a határozattal az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége törvényesen is kezébe kapott bizonyos államfői jogokat, bár a fentebbi jogkörmegosztás következtében a kormány, illetve a miniszterelnök is részesült azokból. Ugyanígy tulajdonképpen ezzel a határozattal vált állandó szervvé az INGY Politikai Bizottsága is, amely — kiegészítve hatáskörét — olyan „határozatot hozott, amelyben kijelentette, hogy miután a Nemzetgyűlés nem ülhet össze és mivel a Politikai Bizottságot a nemzetgyűlés a politikai pártokból alakította, a Bizottság ideiglenesen átvette a nemzetgyűlés feladatát és rendelkezésével a szuverén nemzetgyűlés működését pótolja”.¹⁶

A minisztertanács első, 1944. december 23-i ülése a minisztériumok hivatalos pecsétjeinek feliratáról tárgyalt. Vörös János (pkv) honvédelmi és Faraghó Gábor (pkv) közellátásügyi miniszterek a régi, „magyar királyi” jelző megtartása mellett érveltek. Nagy Imre (MKP) földművelésügyi miniszter azonban mindkettő jelzőt törölni kívánta. A minisztertanács végül abban állapodott meg, hogy a „királyi” jelzőt törli, de a „rég, angyalos, koronás” címet megtartja.¹⁷

A minisztertanács 1945. január 12-i és 25-i ülésén az államfőt megillető kegyelmezési jog kérdésével foglalkozott — a népbíráskodás ügyével összefüggésben. A január 12-i minisztertanácsoson Valentiny Ágoston (SZDP) igazságügyminiszter, egyúttal az INGY PB tagja, a Kossuth Lajos kormányzóelnök hasonló intézményére emlékeztető ún. kegyelmezési tanács felállítását javasolta. Ennek tagjai az INGY elnöke, a miniszterelnök, valamint az INGY Politikai

Bizottságának egy, kormányon kívüli tagja lenne. A kegyelmezési tanács összetételével kapcsolatosan Erdei Ferenc (NPP) belügyminiszter, INGY PB-tag, Faraghó Gábor (pkv) közellátásügyi miniszter és Vásáry István (FKGp) pénzügyminiszter, INGY PB-tag tiltakoztak az ellen, hogy Zsedényi Béla (pkv) házelnök és az INGY elnöke a kegyelmezési tanácsban részt vegyen. Vásáry István ezt azzal indokolta: „ezzel is meggátolják azt, hogy a Nemzetgyűlés államfői jogokat formáljon magának”.¹⁸ A minisztertanács az igazságügyminiszter javaslatára kimondta, hogy a kegyelmezési tanács 3 tagja az INGY Elnökségének esetenként delegált tagja, tehát nem minden esetben az elnök; a miniszterelnök és az INGY Politikai Bizottságának egy, nem miniszter tagja lesz.

E döntésre Zsedényi Béla levélben válaszolt, melyet a minisztertanács következő, január 25-i ülésén Miklós Béla miniszterelnök ismertetett. Zsedényi kifejtette, hogy a népbíráskodás ügyét a nemzetgyűlés elé kellett volna vinni, emellett érintette a kegyelmi tanács összetételét is. Ennek hatására az igazságügyminiszter ezen intézményt kihagyta a népbírási rendeletről, mivel az „külön alkotmányjogi rendeletben lesz deklarálva”.¹⁹

A népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú rendelet 1945. január 25-én született meg, de csak február elején látott napvilágot.²⁰ A kegyelmi ügyekkel kapcsolatban megállapította, hogy a népbíráskodás által kiszabott halálbüntetés kegyelmi úton életfogytiglani, vagy 10–15 évig terjedő, határozott tartalmú fegyházbüntetésre változtatható át. A rendelet ezzel összefüggésben csakugyan nem tett említést a kegyelmi tanácsról, azonban kimondta, hogy: „A kegyelmezés joga a Nemzeti Főtanácsot illeti. A Nemzeti Főtanács határozatát az igazságügyminiszter javaslatára hozza meg.” A Nemzeti Főtanács hatáskörébe tartozott a ki nem töltött büntetés elengedése is, ha az elítélt a büntetésének kétharmad részét még nem töltötte le.

Sajátos módon azonban e rendelet csupán megnevezte azt, de nem tett említést a Nemzeti Főtanács intézményéről, összetételéről stb. Ez valójában nem is tartozott a jogszabály körébe; másrészt viszont a Nemzeti Főtanács felállítására január 25-ig, a népbíráskodásról szóló rendelet megszületéséig még egyáltalán nem is került sor! Mindez sejtetni engedti azt, hogy a Nemzeti Főtanács hatáskörét a kegyelmezési jognál szélesebben szándékoztak megvonni.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága első, 1945. január 26-i ülésén a kegyelmezési és más, az államfőt megillető hatáskörökről tárgyalt.²¹ Az ülésen a PB 23 tagjából mindössze 13-an jelentek meg.²² Zsedényi Béla (pkv), a Politikai Bizottság elnöke bejelentette, hogy egy új alkotmányjogi berendezkedés keretében a kormány vállalja a felelősséget a rendeletalkotásokért, azért, hogy „csupán utólagos bejelentéssel kérjen ezeket a szuverén nemzetgyűléstől szankciót”.²³ Zsedényi a Politikai Bizottság közjogi deklarációjával megoldhatónak vélte a kegyelmezés kérdését, viszont Valentiny Ágoston a kegyelmi tanács összetételét eredeti javaslata szerint adta elő (ti. a tanács egyik tagja maga az INGY elnöke lett volna). Az igazságügyminiszter ezen túlmenően a kegyelmi tanács hatáskörét — a Politikai Bizottsággal egyetértésben — kiterjesztette más, az államfőt megillető jogokra is. Így e testület jogai

kiterjedtek volna a rendes bíróságok által elítéltek kegyelmi ügyeire, valamint mindazon „közhivatali és más tisztségekre való kinevezésekre”, amelyek a fennálló törvények értelmében „a kormány vagy a miniszterelnök kinevezési jogát meghaladják és a nemzetgyűlés elnökségének jogkörébe utalva nincsenek”. A tervezet alapján e testületet illetné meg a miniszterek kinevezése „a miniszterelnök javaslatára a Politikai Bizottság szótöbbséggel hozott határozata alapján”, és a kormány tagjainak felmentése. Emellett két, kisebb jelentőségű hatáskört is kapott a tanács, nevezetesen a házassági akadályok alóli felmentést, továbbá a honvédséghez tartozóknak az állampolgárság kötelékéből való elbocsátás jogát.

A tervezett testület heterogén és túlságosan nagy felelősséggel járó hatáskörét többen — Juhász Nagy Sándor, Révész Imre, Révai József — vitatták. Juhász Nagy Sándor pl. helytelenítette, hogy a miniszterek kinevezését elválasszák a miniszterelnöktől, aki az INGY Elnökségétől, vagy magától az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kaphatta volna megbízatását, míg a miniszterek az államfői jogkörrel rendelkező testülettől.²⁴

A korábbiakhoz képest meglehetősen kibővült hatáskörre tekintettel, Valentiny Ágoston a legfőbb tanács elnevezést javasolta, Juhász Nagy Sándor pedig a főtanács nevet indítványozta. Az új, ideiglenes államfői testület végül a Nemzeti Főtanács nevet kapta Révész Imre debreceni református püspök kezdeményezésére.²⁵

A Nemzeti Főtanács felállításáról szóló 59/1945. Eln. számú — az INGY Politikai Bizottsága és az Ideiglenes Nemzeti Kormány által létrehozott — rendelet Debrecenben, az INGY PB 1945. január 26-i ülésén született meg, de nyilvánosságra csak február 10-én került.²⁶ A kibocsátó testületek megkettőzésének nyilvánvalóan a nagyobb politikai nyomatók voltak az oka. Rendeleti jogalkotásra egyébként csak az Ideiglenes Nemzeti Kormány volt felhatalmazva az Ideiglenes Nemzetgyűléstől, a Politikai Bizottság nem. Ezt később, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának 1945. június 7-i szakértői értekezletén egy kiscsapatparti képviselő szóvá is tette: „miután a nemzetgyűlést nem lehetett összehívni, a nemzetgyűlés politikai bizottsága — amelyet úgy tekintettünk, mint egy kis nemzetgyűlést — egyszerűen vette magának a jogot és rendelkezett az államfői jogok bizonyos további kategóriáinak gyakorlása felől. A nemzeti kormánnyal egyetértésben ez év februárjában kiadott egy közjogi deklarációt, amellyel felállította a magyar nemzeti főtanácsot.”²⁷

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a Politikai Bizottság javaslatára határozatok, majd a nemzetgyűlés, később pedig az országgyűlés törvények sorozatával adott az általa megválasztott kormánynak igen széles körű felhatalmazást²⁸ az ország ügyeinek vitelére, azaz olyan kérdések rendelettel történő szabályozására, amelyek egyébként törvényhozási útra tartoztak volna. A felhatalmazás alapján megszületett kormányrendeleteket „utólagos jóváhagyás céljából” a parlament legközelebbi ülésén kellett bemutatni, ahol is sürgősséggel — azaz előzetes bizottsági tárgyalás nélkül — törvényerőre emelkedtek. (1945 őszé és 1947 nyara között pl. a parlamentben 52 törvényt tárgyaltak, ebből 14-et

sürgősséggel. Ily módon vált törvényre az 1945: III. törvénycikk a Nemzeti Főtanácsról, az 1945: V. törvénycikk a fegyverszüneti egyezményről, az 1945: VI. törvénycikk a földosztásról, az 1946: XIII. törvénycikk a szénbányászat államosításáról stb.) Ez a jelenség egészen az alkotmány meghozataláig volt érvényben, utána pedig gyakorlatilag az Elnöki Tanács funkcionált így, törvényerejű rendeleteket alkotva. 1949-ig tehát tulajdonképpen két, párhuzamos vágányon futott a legmagasabb szintű jogalkotás: az egyik a parlamenti úton megszületett törvény; a másik pedig a felhatalmazás alapján kibocsátott kormányrendelet, amely utólag emelkedett törvényerőre.

Az 59/1945. Eln. számú rendelet bevezetője hivatkozott az INGY által adott felhatalmazásra, emellett — a PB január 26-i határozatának megfelelően — megállapította, hogy „Addig, amíg a magyar nép az államfői hatalom gyakorlásának módja felől nem dönt, az államfőt megillető egyes jogokat az ezennel felállítandó háromtagú Nemzeti Főtanács gyakorolja.” Ez volt az első nyilvános bejelentés arról, hogy az államfői hatalom gyakorlásáról — illetve burkoltan az államformáról is — „a magyar nép” fog dönteni.

A Nemzeti Főtanács a következő tisztségviselő tagokból állott: az INGY elnöke vagy helyettese, az INK elnöke vagy helyettese, valamint az INGY PB által választott olyan tag, illetve póttag, aki nem tagja a kormánynak. A Nemzeti Főtanács ilyen hivatali összetétele 1945. december 7-ig, az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1945: XI. törvénycikk megszületéséig volt érvényben.

Ami pedig a személyi és politikai összetételt illeti, a Nemzeti Főtanács tagja lett Zsedényi Béla (pkv) és Miklós Béla (pkv) — mindketten hivatalból; valamint Gerő Ernő (MKP). Zsedényi helyettese az ideiglenes államfői testületben Sántha Kálmán (pkv) lett, Miklós Béla helyetteséről viszont úgy döntöttek, hogy esetenként jelölik ki. Bár az 1945. január 26-i politikai bizottsági ülés végül is azzal az indokkal, hogy „sokan hiányoznak” (köztük maga Gerő Ernő is — F. G.) és különben sem érkezett még el az ideje a Nemzeti Főtanács „akcióba lépésének”, elhalasztotta a harmadik tagnak és helyettesének a megválasztását.²⁹ Így Gerő Ernőt harmadik tagként és Révai Józsefet (MKP) póttagként csak az INGY Politikai Bizottsága második, 1945. március 12-i ülésén választották meg ideiglenes jelleggel.³⁰ A PB ekkor úgy határozott, hogy a Nemzeti Főtanács harmadik tagjának végleges kijelölése „csak a Nemzetgyűlés (az INGY-ről van szó — F. G.) kiegészítése után történjék”. Gerő Ernő nemzeti tanácsbeli tagságát kereskedelmi és közlekedési miniszterré történt kinevezéséig töltötte be. Utóda 1945. május 11-től Révai József lett, Révai helyettese pedig Kádár János (MKP).³¹

A Nemzeti Főtanács végül is csak 1945. április 17-én, Budapesten tudott „megalakulni”, illetve munkáját csak ekkor kezdhette el.³²

Az ideiglenes államfői testület, a Nemzeti Főtanács jogkörébe tartoztak a közhivatali és más tisztségekre vonatko-

zó azon kinevezések, amelyek „a kormány, vagy a miniszterelnök kinevezési jogát meghaladják és a nemzetgyűlés elnökségének jogkörébe utalva nincsenek”, ezen kívül a miniszterek kinevezése a Politikai Bizottságnak a miniszterelnök javaslatára hozott határozata alapján. A Nemzeti Főtanács joga volt még a kormány tagjainak felmentése s a honvédség állományába tartozóknak az állampolgársági kötelekbeli való elbocsátása továbbá a házassági akadályok alóli felmentés megadása. Különböző kegyelmi ügyek szintén a Nemzeti Főtanács hatáskörébe tartoztak, de általános kegyelmet (amnesztia) csak az Ideiglenes Nemzetgyűlés adhatott.

Az államfőt megillető jogok ilyen mértékű megosztását tulajdonképpen semmi sem indokolta. Azaz minden biztonnal „csupán” hatalmi—politikai okokra, illetve célokra vezethető vissza. A koalíción belül a kommunista párt az államhatalmi szférákban minél nagyobb befolyásra kívánt szert tenni, illetve a polgári erők minél nagyobb arányú megosztását akarta elérni.

Bár az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a Magyar Kommunista Párt és szövetségesei abszolút többségben voltak, de az hosszú hónapokon keresztül nem ült össze. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban viszont a polgári erők képviseltek abszolút többséget; csakúgy, mint az INGY Elnökségében és Politikai Bizottságában. Sőt, az INGY Elnöksége csupa pártönkívüli politikusból állott, a 23 tagú Politikai Bizottságban pedig az MKP—SZDP—NPP 48%-ban, 11 fővel volt képviselve; a szövetséges pártok esetében részben „centrista” vagy „jobboldali”, részben pedig az MKP utasításai alapján eljáró tagokkal.

Továbbá mind az Ideiglenes Nemzeti Kormány, mind pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés, illetve annak Elnöksége és Politikai Bizottsága élén pártönkívüli politikusok voltak, Miklós Béla és Zsedényi Béla személyében. Ezen túlmenően azonban az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és a miniszterelnök, illetve a két államhatalmi szerv között is éles versengés indult meg az elsőbbség megszerzéséért. Ebben a helyzetben — a kommunista párt nyomására — előtérbe került egy harmadik, mind az Ideiglenes Nemzetgyűlés, mint pedig az Ideiglenes Nemzeti Kormány vezetésétől elkülönülő és az államfői jogok egy részét önállóan intéző szerv megteremtésének a gondolata. Az államfői jogkör megosztottságával-megosztásával a kommunista párt és szövetségesei arra törekedtek, hogy ne összpontosuljon még ideiglenesen sem túl nagy hatalom egy személyre, illetve egy fórum kezében, s hogy ezzel is elősegítsék a koalíción belüli és kívüli polgári erők megosztását. Bár a Nemzeti Főtanács elnöke is hivatalánál fogva Zsedényi Béla (pkv) lett és helyet kapott benne a miniszterelnök, Miklós Béla (pkv) is, a Magyar Kommunista Párt a 3 tagú ideiglenes államfői testületben Gerő Ernő, majd Révai József révén a minimálisan és maximálisan megszerezhető 33%-ot megszerezte.

Az államfői jogkör szétforgácsolása, illetve az államfői jogkör szabályozásának az ideiglenes „félmegoldásai” azt

mutatják, hogy az államhatalmi, államjogi kérdések a politikai küzdelmek egyik lényeges terepévé váltak a koalícióban. Ezt bizonyítja közvetve az is, hogy az államformát az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek sem a debreceni, sem pedig a budapesti ülésén nem érintették (lévén ideiglenes felhatalmazás). Kezdetben az államforma kérdésében is részmegoldások születtek, mert a politikai pártok az „ideiglenesség” túlmenően kül- és belpolitikai okok miatt sem kívánták ezt az ügyet rendezni.

Még meg sem alakult a Nemzeti Főtanács, amikor hatáskörét Vörös János (pkv) honvédelmi miniszter és egyúttal az INGY PB tagja, már bővíteni igyekezett. Az általa 1945. február 19-én aláírt és a március 8-i minisztertanácsi ülésen tárgyalt szolgálati szabályzat módosítása nem kevesebbet javasolt, mint azt, hogy a kormányzót mint legfőbb hadurat korábban megillető vezérleti, vezényleti és belszerkezeti jogkört az Ideiglenes Nemzetgyűlés által kinevezett honvéd főparancsnok és a Nemzeti Főtanács megosztva gyakorolja. A minisztertanács Valentiny Ágoston (SZDP) igazságügyminiszter és PB-tag, Vásáry István (FKgP) pénzügyminiszter és PB-tag, Erdei Ferenc (NPP) belügyminiszter és PB-tag, valamint gróf Teleki Géza (pkv) vallás- és közoktatásügyi miniszter hozzászólása nyomán — a közelinek tűnő újabb nemzetgyűlési időszakra hivatkozva — a kérdést levette a napirendről. Teleki Géza indítványára, aki különösen hangsúlyozta, hogy „minden államfői jog gyakorlását kizárólag a Nemzetgyűlés van hivatva eldönteni”, a minisztertanács elhatározta egy alkotmány- és törvény-előkészítő bizottság létrehozását.³³

Az 1945. március 8-i minisztertanácsi ülésre Vörös János az 1939. II. tc. szerinti Legfelső Honvédelmi Tanács újjászervezését is elő akarta terjeszteni.³⁴ Miklós Béla miniszterelnök azonban nem engedte előhozni az ügyet azzal az indoklással, hogy „alkotmányjogi átdolgozás van tervbe véve, várni ezzel”.³⁵ A miniszterelnök és az INGY elnökének inkább személyes, mint politikai rivalizálására utal, hogy a miniszterelnök módosítása szerint önmagát gondolta e testület elnökének.

E minisztertanácsi ülésen csupán a miniszterelnök hagyta jóvá az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 539/1945. M. E. számú rendeletet, amely március 24-én került nyilvánosságra.³⁶ A rendelet az 1944. december 23-i minisztertanácsi állásfoglalás szellemében kimondta, hogy „Mindaddig, amíg a nép az ország alkotmányos berendezkedése és az állam formája kérdésében nem határoz, az állami hivatalok (bíróság, honvédség, pénzügyi és egyéb közigazgatási hatóságok) címében a „királyi” jelzót, vagy annak rövidítését mellőzni kell. Ugyanez alkalmazandó az állami hivatalok pecsétjével kapcsolatban is.” Az állami hatóságok pedig határozataikat — a népbíróságok kivételével — „a Magyar Állam Nevében” hozzák”. Mivel az ügyészi szervek megnevezéséből az állami jelleg-

re utaló „királyi” jelző elhagyása félreértésre adhatott okot (figyelemmel a törvényhatóságok tiszti ügyészségeire), az igazságügyminiszter javaslatára a minisztertanács 1945. július 11-i ülésén a királyi ügyészséget államügyészségre, a királyi főügyészséget főállamügyészségre, a koronaügyészséget pedig Legfőbb Államügyészségre keresztelte át.³⁷

Az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdésekről szóló rendeletnek sokat mondó volt az a kijelentése, hogy mindez csak addig szól, „amíg a nép az ország alkotmányos berendezkedése és államformája tekintetében nem határoz”.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának 1945. március 12-i ülése alkotmányjogi kérdéseket is megvitattott.³⁸ Az ülésen a PB 5 tagja még mindig nem jelent meg,³⁹ de Rákosi Máttyás, Tildy Zoltán és Szakasits Árpád tanácskozási joggal már részt vettek. Az ülés megtárgyalta a PB átszervezését és újráválasztását, a Nemzeti Főtanács harmadik tagjának az ügyét, valamint az államformának és az államfői jogok gyakorlása újraszabályozásának problémáját.

Napirenden kívül és előtt kért szót Gerő Ernő, a Politikai Bizottságnak és egyúttal a Nemzeti Főtanácsnak is tagja.⁴⁰ Javaslatot terjesztett be, mely szerint „az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága az Ideiglenes Nemzetgyűlés után újráválasztandó”. Időközben ugyanis a pártoknak „oly vezetői kerültek elő — mondotta indoklásul —, akik a Politikai Bizottság megalakulásakor még nem lehettek a Politikai Bizottság tagjai, viszont most szükségesnek látszik az, hogy ezek is részt vegyenek a Politikai Bizottság ülésein mint rendes tagok”. Indítványozta továbbá a PB taglétszámát 22-ről 35-re felemelni.⁴¹ Ezt azzal magyarázta: „amikor a Politikai Bizottság megalakult, hatásköre szűk volt, azonban ez most állandóan kibővül. A kibővítésre szükség van azért is, mert az Ideiglenes Nemzetgyűlés új tagok behívásával fog bővülni, továbbá azért, nem ha az Ideiglenes Nemzetgyűlés nem ülésezik állandóan, szükség van egy olyan szervre, amely állandóan ülésezik és ez a Politikai Bizottság”. Végül azt hangsúlyozta, hogy azon politikai bizottsági tagok, akik egyúttal az INGY Elnökségének, valamint a kormánynak is tagjai, a jövőben ne mint „rendes tagok” szerepeljenek, hanem csak tanácskozási joggal vegyenek részt a PB ülésein. A Politikai Bizottság kisebb vita után úgy határozott, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés számára javaslatot tesz a PB-ről abban a szellemben és formában, ahogyan az Gerő Ernő betervezésében elhangzott.

Juhász Nagy Sándor az államfői jogkörök szétforgácsolását zűrzavarosnak tartotta, ezért is szükségesnek vélte „az államfői hatalomról véglegesen gondoskodni”, sőt, azt is, hogy „Magyarország államformája is rendezést nyerjen”. A köztársaság mint államforma az ő megfogalmazásában került először jegyzőkönyvbe.⁴² Javasolta, hogy a végleges döntésig „állítassék valamely biztos szervezet az államfő helyébe”. A Nemzeti Főtanácsot csak akkor tekintette volna erre alkalmasnak, megfelelőnek, ha mindazokat a kinevezési hatásköröket is megkapná, amelyeket a kormány és

az INGY Elnöksége gyakoroltak. Utalt arra is, hogy ezen államfői testületbeli tagsággal összeférhetetlen a kormánytagság. Gerő Ernő ennek kapcsán mutatott rá először arra a kommunista igényre, hogy el kell választani egymástól az államfői jogokat és a kormány által gyakorolt végrehajtó hatalmat.⁴³

Ezen a politikai bizottsági ülésen alakult meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottsága azzal a feladattal, hogy dolgozzon ki javaslatot „az államfői jogok gyakorlásának mikéntjére”.⁴⁴ A Politikai Bizottság úgy határozott — Zsedényi Béla indítványára, Gerő Ernő és Szakasits Árpád egyetértésével —, hogy az Alkotmányjogi Bizottságnak tagja legyen az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke (Zsedényi Béla), a miniszterelnök (Miklós Béla), a belügyminiszter (Erdei Ferenc), valamint az igazságügyminiszter (Valentiny Ágoston)⁴⁵ és a koalíciós pártok egy-egy vezető tagja. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának a koalíciós pártokat képviselő tagjai voltak: Kovács Imre (NPP), Gulácsy György (FKgP), Farkas Mihály (MKP), Ries István (SZDP), Horváth Barna (PDP).⁴⁶ Emellett a testület szakértőket is meghallgathatott véleményadás céljából. Az Alkotmányjogi Bizottságba bejelentett szakértők voltak: Feri Sándor (MKP), Bibó István (miniszteri tanácsos, Belügyminisztérium), Török Pallaghy Attila (Honvédelmi Minisztérium), Bölöny József (egyetemi tanár), Molnár Kálmán (egyetemi tanár), Sebestyén Pál (képviselő, külügyminisztériumi osztályfőnök), Viczián Dezső (Miniszterelnökség), Joanovich Emil (NPP).⁴⁷

Az Alkotmányjogi Bizottság az igazságügyminiszter felkérésére, Bölöny József pártonkívüli legitimista jogász, pécsi egyetemi magántanár bevonásával el is készített egy törvénytervezetet, amely szerint az államfői jogok ideiglenes gyakorlására ún. Kormányzótanácsot kell felállítani. „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozata az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” c. tervezet,⁴⁸ illetve annak módosított változata⁴⁹ 1945. március 27. és 29-én a pártok szakértői elé került. Mivel azonban az Ideiglenes Nemzetgyűlés Budapesten az előzetes tervekkel ellentétben, április folyamán mégsem ülhetett össze,⁵⁰ így a kérdés egyelőre lekerült a napirendről.

Az elkövetkező hónapokban a Kormányzótanáccsal kapcsolatban széleskörű vita bontakozott ki különböző fórumokon (pl. a sajtóban, az Alkotmányjogi Bizottság szakértői értekezletén, az INGY Politikai Bizottságában). Az INGY PB 1945. július 21-i ülésén Erdei Ferenc belügyminiszter azt indítványozta, hogy a tervezet ismételtlen kerüljön a szakértői értekezlet elé.⁵¹ Hogy erre az értekezletre sor került-e, pontosan nem tudni; annyi azonban bizonyos, hogy a Bölöny-féle tervezet többé nem került szóba.⁵²

1945. április 27-én megszületett és május 1-jén nyilvánosságra került az 1440/1945. M. E. számú rendelet, amely a népbíráskodásról szóló 81/1945. M. E. számú rendeletet módosította, illetve kiegészítette.⁵³ Ez a jogszabály a Nemzeti Főtanács kegyelmezési jogáról hasonló módon és szellemben szól, mint az előző rendelet, csak némiképp kiegészítette azt: „A kegyelmezés joga a Nemzeti Főtanácsot illeti.

A Nemzeti Főtanács határozatát az igazságügyminiszter javaslatára hozza meg. Az igazságügyminiszter a kegyelmi ügyekben javaslatát az iratok hozzáérkezésétől számított két nap alatt teszi meg; a Nemzeti Főtanács a kegyelmi kérvény felett érkezésétől számított öt nap alatt határoz.”

A Nemzeti Főtanács hatáskörének kiegészítéséről szövege az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának és az Ideiglenes Nemzeti Kormányának az 1814/1945. E. számú rendelkezése, amely 1945. július 21-én született meg, de csak szeptember 5-én került nyilvánosságra.⁵⁴ A rendelet a házasságon kívül született gyermekek kegyelmi úton való törvényesítését, valamint a nyugellátás kegyelmi úton történő engedélyezését is a Nemzeti Főtanácsra ruházta. E jogszabály megszületése azt bizonyítja, hogy ekkorra már valójában nem volt valóságos alternatíva a Nemzeti Főtanács helyébe egy újabb, ideiglenes államfői testület létrehozása, hanem a már meglévő intézmény hatáskörének a kibővítése.

Az 1945. augusztus 31-i pártközi értekezlet arról határozott, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának az államfői jogok ideiglenes gyakorlásáról szóló tervezetét, a Bölöny-féle tervezetet az INGY 1945. őszi ülészaka tárgyalni nem fogja.⁵⁵ Noha néhány nappal korábban, az augusztus 29-i minisztertanácsos ülésen Balogh István (FKgP) miniszterelnökségi államtitkár még megemlítette az államfői hatalom ideiglenes gyakorlására vonatkozó korábbi javaslatot.⁵⁶ A pártközi értekezlet egyidejűleg arról is döntött, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés kiegészítése után a Politikai Bizottságot újra kell választani és tovább kell működtetni.⁵⁷ Ehhez kapcsolódóan a minisztertanács szeptember 4-i ülése azt kérte, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés erősítse meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányának és minisztereinek rendeleteit, s vita nélkül emelje törvényvé a legfontosabbakat.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-i, budapesti ülésén a Politikai Bizottság újjáalakult az augusztus 31-i „pártközi pártvezetői értekezleten történt megállapodásnak megfelelően”.⁵⁸ A PB „újjáalakulása” nem egyszerűen csak létszámemelkedést jelentett a korábbi 23 fő helyett 31 taggal,⁵⁹ de a tagság jelentős részének a kicserélését is, azaz tulajdonképpen egy „örsgváltást”.

Az immár „teljes” Ideiglenes Nemzetgyűlés „teljes” Politikai Bizottságában az MKP-nak és szövetségeseinek lényegesen növekedett az arányuk és a befolyásuk a korábbi PB-hez képest. A Politikai Bizottságban az MKP-SZDP-FKgP 6-6, az NPP-PDP 3-3, a szabad szakszervezet 2 és a pártonkívüliek 5 fővel képviseltették magukat. A „megújult”, de valójában új PB-ből kimaradt pl. Nagy Imre, Schimmer István (MKP), Kovács János, Németh István, Pozsgay Gyula, Valentiny Ágoston (SZDP), Erdei Ferenc,

Nagy Zoltán, Szula András (NPP), Balogh István, Gyöngyösi János, Őry István, Váczy József, Vásáry István (FKgP), Bánáss László, Révész Imre (pkv). Változatlanul a PB tagja maradt viszont pl. Gerő Ernő, Révai József (MKP) és Molnár Kálmán, Őrley Zoltán (PDP). Ennél sokkal jellemzőbb volt azonban az, hogy szinte valamennyi párt és politikai irányzat e bizottságban vonultatta fel vezető politikai személyiségeit, illetve „erős” embereit. A PB új tagja lett Farkas Mihály, Kádár János, Rajk László, Rákosi Mátyás (MKP), Faragó László, Kéthly Anna, Kisházi Ödön, Szakasits Árpád, Szeder Ferenc, Takács Ferenc (SZDP), B. Farkas Ferenc, Kovács Imre, Sz. Szabó Pál (NPP), Dobi István, Kovács Béla, Nagy Ferenc, Sulyok Dezső, Tildy Zoltán, Varga Béla (FKgP), Szent-Iványi Sándor (PDP), Kossa István, Pintér János (szsz), Szent-Györgyi Albert (pkv). A pártonkívüliek arányát növelte, hogy a Politikai Bizottságnak hivatalból változatlanul tagjai lettek az INGY Elnökségének tagjai és a miniszterelnök, azaz Zsedényi Béla (a PB elnöke), Juhász Nagy Sándor, Sántha Kálmán és Miklós Béla. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának összetétele arra enged következtetni, hogy e bizottságnak a korábbinál is jóval nagyobb politikai szerepet szántak. Tevékenységének politikai jelentősége tovább nőtt, s a hatalmi-pártpolitikai csatározások egyik elsőrendű fórumává vált, a parlament szerepe pedig ezzel tovább csökkent.⁶⁰

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-i ülése törvényerőre emelte két debreceni határozatát. Az 1945: I. tc. a magyar állami szuverenitás gyakorlásáról címet viselte,⁶¹ s az 1944. december 22-i határozata alapján az Ideiglenes Nemzetgyűlést a magyar állami szuverenitás kizárólagos birtokosának nyilvánította. Az 1945: II. tc. az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásáról szolt,⁶² s ugyancsak az e tárgyban kiadott 1944. december 22-i INGY-határozatot emelte törvényerőre, kiegészítve azt az 539/1945. M. E. számú rendeletnek megfelelően.⁶³

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szeptember 6-i ülése alkotott egy harmadik törvényt is, az 1945: III. tc-t, a Nemzeti Főtanácsról.⁶⁴ Ez a törvény nem csak összegezte a Nemzeti Főtanácsról és annak jogköréről szóló 59/1945. Eln. számú, valamint az azt kiegészítő 1814/1945. E. számú rendelkezéseket, de újabb kiegészítésekkel tovább bővítette az ideiglenes államfői testület hatáskörét. Így részben a kialakult gyakorlatnak megfelelően a Nemzeti Főtanács hatáskörébe került a „címek adományozása, továbbá rendjelek és kitüntetések alapítása, illetőleg adományozása”, valamint a külhatalmakkal szembeni képviselői joga. Pfeiffer Zoltán (FKgP) képviselő indítványára a Nemzeti Főtanács jogkörébe tartozott: „1. a követek küldése és a külállamok követjeinek elfogadása; 2. a konzulok kinevezése és az idegen konzulok részére a működési engedély megadása; 3. a Magyarország nevében külállamokkal létesítendő nemzetközi szerződések aláírására jogosító felhatalmazás megadása és az aláírt nemzetközi szerződések megerősítése azzal, hogy a törvényhozás hatáskörét érintő nemzetközi szerződések

megerősítéséhez az ideiglenes nemzetgyűlés politikai bizottságának előzetes hozzájárulása szükséges.”⁶⁵

Az 1945: II. és az 1945: III. törvénycikkek még a kiegészítésekkel sem küszöbölték ki az államfői jogkör megosztottságát, gyakorlásának széttagoltságát, sem pedig az az anomáliát, hogy a Nemzeti Főtanácsnak továbbra is tagja maradt a miniszterelnök.

Mindhárom törvényt 1946. szeptember 16-án hirdették ki, csakúgy, mint a népbíráskodás tárgyában kibocsátott korábbi kormányrendeletek törvényerőre emeléséről szóló 1945: VII. törvénycikkkel⁶⁶ is. E jogszabály törvényerőre emelte — egyebek között — a 81/1945. M. E. számú rendeletet a népbíráskodásról, megismételve ezzel kapcsolatosan a Nemzeti Főtanács kegyelmezési jogát.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. szeptember 27-i ülésén személyi kérdésekben döntött. Miután a PB 1945. március 12-i ülésének határozata értelmében Révai József megbízása lejárt, a Nemzeti Főtanács harmadik tagjává megválasztotta Rákosi Mátyást, póttagként pedig Szakasits Árpádot.⁶⁷

Az 1945. október 24-i minisztertanácsi ülés a kormányzó kabinetirodát — amely a háború után természetesen már nem működött — megszüntette.⁶⁸ E rendelkezés mint a 10 120/1945. M. E. számú rend november 27-én került nyilvánosságra.⁶⁹

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások⁷⁰ után — immár új politikai erőviszonyok és körülmények közepette — tovább folytatódtak, s bizonyos értelemben kiéleződtek az állam- és alkotmányjogi kérdésekkel kapcsolatos politikai csatározások, illetve jogalkotási munkálatok.

A kormányváltással a maga ellentmondásosságában megnyilvánult az államfői jogkör rendezetlensége és megosztottsága is. Miklós Bélát kormányfői tisztségéből — az INGY Politikai Bizottsága javaslatára — a Nemzeti Főtanács mentette fel (melynek maga a miniszterelnök is tagja volt!). Tildy Zoltánt a miniszterelnöki teendők ellátásával és a kormányalakítással viszont az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége bízta meg; az új kormány tagjait pedig a Nemzeti Főtanács nevezte ki.⁷¹ A kormányalakítással⁷² azonban nemcsak az állami főhatalom körüli anomáliák jutottak kifejezésre, de a parlamentarizmus hiányos volta is. Minthogy a nemzetgyűlés összehívása 1945. november 29-ére — a választásokat 25 nappal, a kormányalakítást pedig 2 héttel követve — elhúzódtott, így a törvényhozás tulajdonképpen még formálisan sem kapott jogot arra, hogy a kormány tagjait „megválassza”.

Az „egyik”, megosztott jogkörű ideiglenes államfői testület, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnöksége 1945. november 15-ével befejezte működését, amikor is Tildy Zoltánt megbízta a miniszterelnöki teendők ellátásával és a kormányalakítással. A „másik” államfői testület, Nemzeti Főtanács azonban tovább funkcionált, bár megváltozott szemé-

lyi összetételben. A miniszterelnök változása folytán — az 1945: II. törvénycikk 2. §-ának /2/ bekezdése értelmében — a Nemzeti Főtanács új tagja hivatalánál fogva Tildy Zoltán lett⁷³ (Miklós Béla helyett).

Az immár „végleges” törvényhozó hatalom, a nemzetgyűlés legelső, 1945. november 29-i ülésén megválasztotta elnökét, Nagy Ferencet (FKgP) és a nemzetgyűlési bizottságokat, köztük a Politikai, valamint a Közjogi és Alkotmányjogi Bizottságot.⁷⁴ A házelnök megválasztásával a Nemzeti Főtanács személyi összetétele is módosult, ugyanis hivatalánál fogva Nagy Ferenc az államfői testület tagja lett (Zsedényi Béla helyett).

A nemzetgyűlés Politikai Bizottságának létszáma ekkor 36 (35+1) főre növekedett. A korábbiakhoz hasonlóan koalíciós összetételű volt, de benne a Független Kisgazdapárt, nemzetgyűlési választási eredményei, illetve parlamenti mandátumai folytán nagyobb befolyással rendelkezett, mint előzőleg. Ugyanakkor a kommunista párt és szövetségeseinek a befolyása csökkent, annak ellenére, hogy politikai bizottsági tagjaik létszámában és személyi összetételében nem, vagy szinte alig történt változás. Az MKP és az SZDP 1–1 fővel növelte tagságát és némi személyesére is sor került; az NPP-nél 1 személyesére volt azonos létszám mellett; az FKgP viszont több mint kétszeresére, azaz 16 főre növelte korábbi 6 fős létszámát! A PDP 3 fős tagsága 1-re csökkent, személyesével egybekötve; a pártokivülieket 2 tag képviselte; a szabad szakszervezeteket viszont már senki sem.

A nemzetgyűlés Politikai Bizottságának személyi összetétele a következő volt: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kádár János, Kossa István,⁷⁵ Rajk László, Rákosi Mátyás, Révai József (MKP); Faragó László, Justus Pál, Kéthly Anna, Kisházi Ödön, Szakasits Árpád, Szeder Ferenc, Vajda Imre (SZDP); B. Farkas Ferenc, Kovács Imre, Veres Péter (NPP); Balogh István, Dobi István, Gyöngyösi János, Kovács Béla, Nagy Ferenc, Oltványi Imre, Rácz Lajos, Sulyok Dezső, Szabó Árpád, B. Szabó István, Taksonyi János, Tildy Zoltán, Varga Béla, Vásáry István, Virágh József, Vörös Vince (FKgP); Szent-Iványi Sándor (PDP); Bölöni György, Moór Gyula (pkv). A Politikai Bizottság elnöke — a PB ügyrendje értelmében — Nagy Ferenc házelnök lett.

A nemzetgyűlés Politikai Bizottságában tehát az FKgP 16, az MKP és az SZDP 7–7, az NPP 3, a PDP 1, a pártokivüliek 2 fővel képviseltették magukat. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a Politikai Bizottságban kényes egyensúly alakult ki a koalíció két pólusa, pontosabban a szóba jöhető szövetséges pártok között, sőt, még az egyes pártokon belül is. Az MKP és szövetségeseinek aránya viszont a PB-ben még így is kedvezőbb volt, mint a nemzetgyűlésben. A Politikai Bizottságban meglévő kényes egyensúlyt a pártközi megállapodások azonban időről-időre fenntartották, s ha kellett, „korrigálták”.⁷⁶

A Politikai Bizottság — eredeti szerepkörét meghosszabbítva — a parlament „ideiglenességének” megszűnte után 10

is létezett, sőt, létszámában jelentősen megnövekedve „újjaalakult”. Mindez azt látszik bizonyítani, hogy a parlamentet, mint az államhatalom legfontosabb szervét, a politikai küzdelmek fórumát a „kis nemzetgyűlés” útján tulajdonképpen továbbra is bármikor ki lehetett iktatni a politikai és közéletből; ami a parlamentáris demokrácia radikális szűkítését-csorbitását jelentette Magyarországon a második világháború után.

Az újjáválasztott 21 tagú Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság szintén koalíciós jellegű volt, bár már létszámánál fogva sem vonultatott fel olyan sok „nagy” nevet, mint a Politikai Bizottság. A Közjogi és Alkotmányjogi Bizottságban az MKP és az SZDP 4–4 (Kállai Gyula, Orbán László, Rajk László, Révai József illetve Bechtler Péter, Faragó László, Kis Roland, Valentiny Ágoston); az NPP 2 (Erdei Ferenc, Kondor Imre); az FKgP 10 (Auer Pál, Bencze Imre, Deseffly Gyula, Eröss János, Jékely László, Kovács István, Nagy Vince, Pfeiffer Zoltán, Révész László, Varga Béla); a pártokivüliek 1 fővel (Zsedényi Béla) képviseltették magukat. A bizottságnak polgári demokrata párti tagja nem volt. A Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság nemcsak politikai funkciót töltött be, hanem elsősorban szakmai feladatok ellátására jött létre, ezért az egyes pártok a legtekintélyesebb közjogi és alkotmányjogi szakértőiket delegálták ide. A bizottság 1945. december 5-i ülésén elnökének megválasztotta Eröss Jánost, alelnökének pedig Kállai Gyulát.⁷⁷

A nemzetgyűlésben megválasztott parlamenti bizottságok közül csupán a Politikai, valamint a Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság volt ilyen nagy létszámú, a többi 10–14 fő közötti volt. Ez arra enged következtetni, hogy, különösen a Politikai Bizottság, nem csupán egy volt a sok közül, hanem szinte „külön közjogi szervezet” volt.

A nemzetgyűlés 1945. november 29-i ülése jegyzőkönyvben örökítette meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökségének és elnökének érdemeit. Nagy Ferenc házelnök Zsedényi Bélát méltató szavaiban hangsúlyozta, hogy mint „a Nemzeti Főtanács elnöke, nagy jogi tudását mindenkor a legtisztább szándéktól vezérelve alkalmazta a legmagasabb helyen, mindenkor megtalálta a módját annak, hogy a jogszerű igazságot és a rendkívüli idők által megkövetelt törvényalkalmazást szerencsésen egyeztesse össze. (...) Eredményes építő, puritán közéleti szereplésével kiérdemelte úgy a saját maga, mint munkatársai, Juhász Nagy Sándor és Sántha Kálmán alelnökei számára a nemzet háláját és köszönetét.”⁷⁸

A legsürgősebb alkotmányjogi kérdéseket rendező törvényjavaslat már 1945. november 29-re megszületett. Ennek elkészítése a Ries István (SZDP) vezette Igazságügyminisztériumra várt, melyhez rendelkezésre álltak a Bölöny-féle „előmunkálatok” is. Az igazságügyminiszter a nemzetgyűlés 1945. december 5-i ülésén nyújtotta be az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslatot,⁷⁹ melyet még aznap a Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság megtárgyalt.

A Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság december 5–6-i ülésén heves vita bontakozott ki a törvényjavaslatban szereplő, 36-ra megnövelt létszámú Politikai Bizottságról. Auer Pál (FKGp) e bizottságot szívesebben tekintette volna egynek a többi nemzetgyűlési bizottság közül, nem pedig „külön közjogi szervezet”-nek.⁸⁰ Zsedényi Béla (pkv) és Pfeiffer Zoltán (FKGp) elegendőnek tartották volna a PB eddigi, „törvényalkotó” jogkörét. Révai József (MKP) azonban ragaszkodott a korábbi pártközi megállapodás szerinti formulához, hogy ti. a korábbi hatáskörökön túl a PB-hez tartozzon „fontos politikai döntések előkészítése is”. Faragó László (SZDP) előadó koalíciós készséggel igyekezett a Politikai Bizottságnak a törvényjavaslatba való megmáshíthatatlan beiktatását megindokolni: „A politikai bizottság valóban minden más bizottságtól különbözik egyfelől strukturálisan, másfelől hatásköri szempontból. Strukturálisan különbözik abban, hogy amíg a Ház minden egyéb bizottsága egy bizonyos tárcával vagy egy bizonyos belső adminisztratív feladatkörrel kapcsolatos, addig a politikai bizottság valóságban előkészítője a nemzetgyűlésnek, hatásköri szempontból pedig különbözik annyiban, hogy a nemzetgyűlés a politikai bizottságra az eddigi állapotoknak megfelelően bizonyos jogokat ruház. Ezek a szempontok indokolták a politikai bizottság kiemelését és ebbe a törvényjavaslatba foglalását.” A Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság kiscgazdapárti tagjainak nemcsak a PB „státusának” a megváltoztatását nem sikerült elérniük, de azt sem, hogy a PB-tagsággal összeférhetetlennek nyilvánítsák a miniszteri funkciót.

A Közjogi és Alkotmányjogi Bizottságban a Nemzeti Főtanácsról is vita volt, amelynek eredményeként jelentős módosítás született: az ideiglenes államfői testületnek a miniszterelnök már nem lehet tagja.

A nemzetgyűlés 1945. december 6-i ülésén Dulin Jenő (FKGp) előadó beterveztette a Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság jelentését az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslatról.⁸¹ A december 7-i nemzetgyűlésben pedig Faragó László (SZDP) előadó, a Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság tagja ismertette a törvényjavaslatot.⁸²

Az előadó bevezetőjében rámutatott arra, hogy immár megszűnt az az ideiglenesség, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés, az Ideiglenes Nemzeti Kormány és a Nemzeti Főtanács jelentett. Ennél fogva szükségesnek tartotta, hogy addig is, amíg „a nemzetgyűlésnek módja nem lesz Magyarország államformáját megszabni”, míg módja nem lesz az alkotmányt „ott és annyiban, ahol és amennyiben szükséges” módosítani, „rendeztessenek mindazok a kérdések, amelyek az állami főhatalom gyakorlásával szükségképp egybe vannak kötve”. Így fontosnak vélte az állami főhatalom intézményeinek újbóli szabályozását, azt, hogy a Nemzeti Főtanácsnak már ne lehessen tagja a miniszterelnök. A nemzetgyűlés Politikai Bizottságának különleges helyét és szerepét mutatja, hogy a javaslat „instituuálja a nemzetgyűlés politikai bizottságát”, mivel a javaslat annak „bi-

zonyos közjogi funkciókat adott”, pl. a PB tett elsősorban előterjesztést a Nemzeti Főtanácsnak a miniszterelnök személyére. Korábban az állami főhatalom gyakorlásában négyes megoszlás volt érvényben: a parlament elnöke, a Nemzeti Főtanács, a miniszterelnök és a miniszterek gyakoroltak bizonyos, államfőt megillető jogokat. „Ez az állapot ma megszűnik — mondotta az előadó —, és az államfőnek fenntartott jogok a Nemzeti Főtanácsot illetik meg.” Végül Faragó László az egész törvényjavaslatot úgy értékelte, mint ami „lecölöpöli, s lerakja az alapjait annak az alkotmány tervezetnek, amelyre azután az új magyar alkotmány mutatis mutandis felépülhet”.

A törvényjavaslatnak a felhatalmazásra vonatkozó része igen széles körű törvényhozási jogokat biztosított a kormánynak a parlamenttel szemben. (A felhatalmazás értelmében minden rendeletet utólagos jóváhagyás céljából be kellett mutatni a nemzetgyűlés legközelebbi ülésén.) Nagy Ferenc házelnök a képviselők előtt ismertette a felhatalmazási javaslat tárgyalási módját: „pártközi értekezlet jött létre oly irányban, hogy a javaslatot a t. Nemzetgyűlés vita nélkül fogja megszavazni. Miután a nemzetgyűlésnek még ügyrendje nincs, ragaszkodnom kell a pártközi értekezlet határozatához.”⁸³ S bár Nagy Vince (FKGp) sérelmezte, hogy „A közjogi bizottság határozatát megváltoztatták!”, illetve, hogy „A közjogi bizottság többségi módosítását nem hozták ide!” — a nemzetgyűlés a törvényjavaslatot vita nélkül elfogadta.

Az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1945: XI. törvénycikk december 16-án került nyilvánosságra.⁸⁴ A törvénynek „A Nemzetgyűlés”; „A Nemzeti Főtanács”; „A magyar felelős minisztérium” c. fejezetei tartalmazták e három államhatalmi szerv felépítését és rendezték egymáshoz való viszonyát.

A jogszabály a nemzetgyűlésről kimondta, hogy az a „magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselője”, s hogy a nemzetgyűlés „állapítja meg Magyarország alkotmányát és államformáját”. A nemzetgyűlés tagjai részére ugyanazt a mentelmi jogot biztosítja, mint aminőben az országgyűlés tagjai részesültek. A nemzetgyűlés, annak bizottságai és tagjai, valamint működésük ugyanabban a büntetőjogi védelemben részesülnek, mint amelyet a büntető törvények az országgyűlés, annak bizottságai és tagjai részére, valamint működésük védelmére biztosítanak. A nemzetgyűlés által alkotott törvények kihirdetésére az 1945: I. törvénycikk 2. §-ának /2/ bekezdésében foglalt rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni.

A nemzetgyűlés tagjai sorából 36 tagú Politikai Bizottságot választ. A Politikai Bizottság hatáskörébe tartozik „fontos politikai döntések előkészítése, úgyszintén a jelen törvény és más jogszabályok szerint reáruházott egyéb feladatok ellátása.”

A második fejezet a Nemzeti Főtanácsról intézkedett. A Nemzeti Főtanács — a törvény értelmében — a nemzetgyűlés elnökéből és a nemzetgyűlés által választott két tagból áll. A tagok és a póttagok egyike sem lehetett azon-

ban egyidejűleg kormánytag, tehát a miniszterelnök sem lehetett az államfői testület tagja. Ezzel a Nemzeti Főtanács a kormánytól személyileg is elhatárolódott. A Nemzeti Főtanácsra vonatkozó, ezzel ellentétes rendelkezések hatályukat veszítették és a Nemzeti Főtanács újjáalakulásával a régi tagok tisztsége megszűnt. A Nemzeti Főtanács tagjai a nemzetgyűlés előtt esküt vagy fogadalmat tettek, ezen túlmenően a nemzetgyűlés elnöke gondoskodott a Nemzeti Főtanács üléseinek összehívásáról és vezette annak tanácskozásait. (A Nemzeti Főtanács szótöbbséggel határozott.) A Nemzeti Főtanács azonban nemcsak a nemzetgyűléssel volt kapcsolatban, de a kormánnyal is: ugyanis az államfői testület „rendelkezései és intézkedései” csak akkor voltak érvényesek, ha azokat a miniszterelnök ellenjegyezte.

A Nemzeti Főtanács jogköre a korábbiakhoz képest úgy módosult, hogy egyidejűleg bővült és szűkült.⁸⁵ A törvény értelmében a Nemzeti Főtanács nevezi ki és menti fel a „miniszterelnököt a Politikai Bizottság kétharmad többségű határozata, ilyen hiányában pedig a nemzetgyűlés határozata alapján”. A Nemzeti Főtanácshoz kerültek tehát az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökségét korábban megillető kinevezési jogok, illetve azok a kinevezések, amelyek „a fennálló törvények szerint a kormány vagy a miniszterelnök kinevezési jogát meghaladják”; így a politikai államtitkárok, a Magyar Kúria, a Közigazgatási Bíróság, a Legfőbb Állami Számvevőszék elnökeinek a kinevezése. A honvédtábornokok kinevezése azonban csak a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter együttes előterjesztésére történhetett. Bár a Nemzeti Főtanács jogköre a fentebbiek alapján kétségtelenül bővült, azok tényleges érvényre juttatását, gyakorlati hatékonyságát a miniszterelnöki ellenjegyzés szükségessége valójában nagymértékben csökkentette.

A Nemzeti Főtanács tagjai ellen tisztségük betöltésének ideje alatt egyáltalán nem, tisztségük megszűnése után pedig az annak gyakorlásával kapcsolatos cselekedeteik vagy mulasztásaik miatt nem lehetett bünvádi vagy fegyelmi eljárást indítani vagy folytatni. A tisztségük gyakorlásával kapcsolatban ellenük elkövetett bűncselekmények olyan elbírálás alá esnek, mintha az államfő ellen követték volna el azokat. A Nemzeti Főtanács tagjait az alkotmány vagy a törvények megszegése esetében a nemzetgyűlés felelősségre vonhatja. A felelősségre vonást a nemzetgyűlés összes tagjai kétharmad részének szavazatával mondhatja ki. A bíráskodást a nemzetgyűlés tagjaiból az 1848: III. törvénycikk 34. §-a szerint szervezett bíróság gyakorolja.⁸⁶

A harmadik fejezet bevezetőül megállapította, hogy a kormány a nemzetgyűlés megalakulásától kezdődően mint magyar felelős minisztérium működik tovább. A magyar felelős minisztérium a miniszterelnökből, három államminiszterből (akik közül kettő miniszterelnök-helyettes), továbbá belügy-, pénzügy-, külügy-, vallás- és közoktatásügyi, honvédelmi, földművelődésügyi, kereskedelem- és szövetkezetügyi, közlekedésügyi, igazságügyi, iparügyi, közlekedésügyi, népjóléti, újjáépítés és tájékoztatásügyi miniszterből áll. A minisztérium, úgyszintén annak tagjai a nemzetgyűlésnek felelősek. A miniszterek felelősségre vonása felől az 1848: III. törvénycikkben meghatározott esetekben a nemzetgyűlés határoz; a bíráskodást a nemzetgyűlés tag-

jaiból az 1848: III. törvénycikk 34. § szerint szervezett bíróság gyakorolja. Az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvénycikk a kormány felhatalmazását is tartalmazta; e felhatalmazás alapján az állam főhatalmi szervezetét vagy annak működését érintő rendelkezéseket kibocsátani nem lehet. A kiadott rendeleteket a nemzetgyűlés legközelebbi ülésén utólagos jóváhagyás céljából be kellett mutatni. A törvény a kihirdetés napján lépett hatályba.

A szervezetenként újjáalakult Nemzeti Főtanácsba a nemzetgyűlés — előzetes pártközi megállapodás alapján — 1945. december 7-én az alábbi tagokat választotta képviselői sorából: Rajk László (MKP) és Varga Béla (FKGP), póttagként pedig Szeder Ferenc (SZDP) és Szabó Pál (NPP).⁸⁷ Nagy Ferenc mint házelnök tulajdonképpen már november 29-től hivatalból, automatikusan tagja volt az ideiglenes államfői testületnek. Varga Béla a Nemzeti Főtanács 1946. január 4-i ülésén azonban bejelentette főtanácsai tagságáról való lemondását.⁸⁸ Ezt a koalíciós sajtó azzal hozta összefüggésbe, hogy „mint római katolikus pap, nem írhat alá halálos ítéletet, amelyhez egyébként kizárólag csak a pápa adhat engedélyt”.⁸⁹ A Nemzeti Főtanács a lemondást a nemzetgyűlés tudomásulvételéig feltételesen tudomásul vette és egyúttal elrendelte, hogy a megüresedett főtanácsai tagságra a nemzetgyűlés által megválasztott első póttagot, Szeder Ferencet (SZDP) kell behívni. E személyi változással a Nemzeti Főtanácsban valójában „örsékváltás” ment végbe; ugyanis a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt az államfői testületben abszolút többségre (66%) tett szert. A Nemzeti Főtanács mindhárom tagja egyúttal a nemzetgyűlés Politikai Bizottságának a tagja is volt.

Az a tény, hogy az államhatalom „ideiglenes” gyakorlásának törvény útján való rendezése ekkor létrejött, legalább is arra utalt, hogy a kormány az államforma és az államfői jogok kérdésében még nem szánta el magát a „végleges” lépésre. A kérdés rendezésében a döntő lökést kül- és belpolitikai tényezők együttesen adták 1945 végén — 1946 elején.

A Nemzeti Főtanács 1946. február 1-jéig, a köztársasági törvény életbe lépéséig létezett Magyarországon. Működésének közel egy esztendeje alatt 24 alkalommal ülésezett; minisztereket mentett fel és nevezett ki, követeket bízott meg és fogadott, 1945. november 15-én kinevezte, majd 1946. február 1-jén felmentette a Tildy-kormányt, nem utolsósorban pedig kegyelmi ügyek sokaságával foglalkozott. Története azokat az erőfeszítéseket dokumentálja, amelyek politikai és társadalmi életünket a jogszerűség alapján próbálták folytatni és megújítani.

Jegyzetek

1. A debreceni feltámadás. Szerkesztették: Paál Jób és Radó Antal. Budapest 1947. 155. p.
2. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles Kiadás. Budapest 1946. 9. p.
A 230 fős Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjait többségében a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front „bemondás” alapján

megméretetett pártjai delegálták a következő összetételben:

Magyar Kommunista Párt 90 fő 39,13%
Független Kisgazdapárt 56 fő 24,35%
Szociáldemokrata Párt 43 fő 18,69%
Nemzeti Parasztpárt 16 fő 6,96%
Polgári Demokrata Párt 13 fő 5,56%
pártonkívüli 12 fő 5,22%

A „csonka” Ideiglenes Nemzetgyűlést kétszer kiegészítették: 1945. április 2-án Budapesten 108, július 24-én pedig a Dunántúlon (valamint Salgótarjánban és Zemplénben) 160 fővel. Így az immár „teljes”, 498 fős Ideiglenes Nemzetgyűlésben az arányok némiképpen módosultak:

Magyar Kommunista Párt 167 fő 33,53%
Független Kisgazdapárt 123 fő 24,70%
Szociáldemokrata Párt 126 fő 25,30%
Nemzeti Parasztpárt 42 fő 8,43%
Polgári Demokrata Párt 21 fő 4,22%
pártonkívüli 19 fő 3,82%

3. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 22. p.
Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke Miklós Béla (pkv) vezérezzredes lett, a hadügyek élén Vörös János (pkv), Horthy utolsó vezérkari főnöke állt, a közellátásügyi miniszter Faragó Gábor (pkv), a csendőrség felügyelője lett. A Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium élére az egykori miniszterelnök fia, gróf Teleki Géza (pkv) került. Rajtuk kívül 3 kommunista (földművelésügyi miniszter: Nagy Imre, kereskedelemügyi miniszter: Gábor József, népjóléti miniszter: Molnár Erik), 2 szociáldemokrata (igazságügyi miniszter: Valentiny Ágoston, iparügyi miniszter: Takács Ferenc), 2 kisgazda (külügyminiszter: Gyöngyösi János, pénzügyminiszter: Vásáry István) és 1 parasztpárti (belügyminiszter: Erdei Ferenc) tagja volt az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak.

4. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 23. p.

5. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 8. p.

6. Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. (Új Magyar Központi Levéltár (továbbiakban: UMKL) XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés);
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 22. p.

7. Az INGY Politikai Bizottsága elnökének beszámolója az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-i ülésén. (Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 66. p.)

A Politikai Bizottság eredete visszanyúlik az 1931: XXVI. törvénycikkkel létrehozott 33 tagú országos bizottsághoz, illetve az 1941: XI. törvénycikkkel 42 tagúra bővített országos bizottsághoz. Az ún. 33-as, illetve 42-es bizottság hatáskörébe tartozott az országgyűlés ellenőrzési jogának gyakorlása, közelebbről az, hogy „a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az állambiztonság egyensúlyának” biztosításával kapcsolatos minisztériumi felhatalmazás alapján „tervbevett intézkedés helyességét és célszerűségét megvizsgálja és arra vonatkozólag véleményét nyilvánítsa (...) a minisztérium által bejelentett intézkedések körén túl is figyelmeztetheti úgy a minisztériumot, mint az országgyűlést a jelen törvény végrehajtása során tapasztalt hiányokra, javaslatokat tehet úgy a minisztériumnak mint az országgyűlésnek a jelen törvény végrehajtása körében kívánatos és célszerű intézkedésekre, végül javasolhatja az országgyűlésnek a jelen törvény végrehajtása körében a minisztérium felelősségre vonását.” A 33-as, illetve a 42-es bizottság az országgyűlés elnapolása miatt, valamint annak esetleges feloszlata után is működött, utóbbi esetben egészen addig, amíg az új országgyűlés nem intéz-

kedett.

(Magyar Törvénytár. 1931. évi törvénycikkek. Budapest 1932. 285–286. p.; Magyar Törvénytár. 1941. évi törvénycikkek. Budapest é. n. 43. p.)

8. A Politikai Bizottság ügyrendje. (UMKL XVIII-5. 11. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Nemzetgyűlés és az Országgyűlés Politikai Bizottságának ügyrendjei, a bizottság működéséről szóló jegyzőkönyvek, jelentések 1945–1949)
9. Az INGY PB több ízben ülésezett, így 1945. január 26-án és március 12-én Debrecenben; május 11-én, június 1-jén, július 21-én, szeptember 27-én és november 15-én Budapesten. (UMKL XVIII.-5. 1. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának jegyzőkönyvei.)
10. A Politikai Bizottság ügyrendje. (UMKL XVIII-5. 11. doboz.) Gergely Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jogtörténeti tanulmányok III. kötet. Szerkesztette: Csizmadia Andor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1974. 90. p.
11. A Mandátumvizsgáló Bizottság tagjait a nemzetgyűlés választotta meg.
12. Kovács Kálmán: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége. A magyar állam és jog fejlődése. (Válogatott tanulmányok) Budapest 1981. 120. p.
13. Kovács Kálmán: A jogalkotás kezdetei a felszabadult Magyarországon (1944–1946). Jogtörténeti Szemle 1987. 14. p.
14. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 33. p.
15. Föglein Gizella: Az államfői jogkör és gyakorlása. A magyar parlament 1944–1949. Tanulmányok. Készült Balogh Sándor egyetem tanár szakmai irányításával. Szerkesztette és a független összeállította: Hubai László és Tombor László. Gulliver Lap- és Könyvkiadó 1991. 45. p.
16. A debreceni feltámadás... 209. p.
17. A minisztertanács 1944. december 23-i ülésének jegyzőkönyve. (Minisztertanács Titkárságának Központi Titkos Irattára. Minisztertanács jegyzőkönyvek (továbbiakban: MTKTI, Mt. jkv.) Közli: Ruszoly József: „Magyarország köztársaság”. Az államfői jogok 1944–45-ben és az 1946: I. tc. létrejötte. I. rész. Állam és Igazgatás 1986. 2. sz. 125. p.
18. A minisztertanács 1945. január 12-i ülésének jegyzőkönyve. (MTKTI, Mt. jkv. Uo. 125. p.)
19. A minisztertanács 1945. január 25-i ülésének jegyzőkönyve. (MTKTI, Mt. jkv. Uo. 125. p.)
20. 81/1945. M. E. sz. Magyar Közlöny, 1945. február 5.
21. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés, a Nemzetgyűlés és az Országgyűlés Politikai Bizottsága ülésének jegyzőkönyvei.)
22. A hiányzó PB-tagok közül Balogh István (FKgP) miniszterelnökségi államtitkár és Gyöngyösi János (FKgP) külügyminiszter a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokon vettek részt, Gerő Ernő (MKP) ekkor már Budapesten tartózkodott, többen viszont közlekedési nehézségek következtében maradtak távol.
23. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
24. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
25. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)

26. 59/1945. Eln. sz. Magyar Közlöny, 1945. február 10.; Föglein Gizella: A Nemzeti Főtanács létrejötte és működése Magyarországon (1945–1946). Hitel, 1990. december 12. 22–24. p.
27. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottsága 1945. június 7-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-1. 10. doboz. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának jegyzőkönyvei.)
28. 1945–1949 között a parlament a kormányok részére az alábbi, rendeletek kibocsátására vonatkozó felhatalmazásokat adta: 1945: XI. tc.(1945. december 16.— 1946. március 1.) 1946: VI. tc.(1946. március 1.— 1946. július 31.) 1946: XVI. tc.(1946. július 31.— 1946. október 31.) 1946: XXVIII. tc.(1946. október 31.— 1947. február 28.) 1947: VIII. tc.(1947. február 28.— 1947. május 31.) 1947: XVI. tc.(1947. május 31.— 1947. szeptember 30.) 1947: XXVI. tc.(1947. szeptember 30.— 1948. április 30.) 1948: XIV. tc.(1948. április 30.— 1948. december 31.) 1948: LVI. tc.(1948. december 31.— 1949. december 31.)
29. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. január 26-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
30. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz. E politikai bizottsági ülés jegyzőkönyve szerint Zsedényi Béla elnök már 1945. február 20-ra össze akarta hívni a PB-t, azonban „a kormány kérte az összehívás elhalasztását”. A minisztertanács 1945. április 25-én Vásáry István (FKgP) pénzügyminisztert jelölte (sorsolta ki) a Nemzeti Főtanács póttagjává, a miniszterelnök helyetteséül. (A minisztertanács 1945. április 25-i ülésének jegyzőkönyve. UMKL XIX-A-83. A minisztertanács jegyzőkönyvei. 24.)
31. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. május 11-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
32. A Nemzeti Főtanács 1945. április 17-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-4. 1. doboz. Nemzeti Főtanács.)
33. A minisztertanács 1945. március 8-i ülésének jegyzőkönyve. (MTKTI, Mt. jkv. Közl.: Ruzsoly József: „Magyarország köztársaság” I. Állam és Igazgatás, 1986. 2. sz. 126. p.)
34. A minisztertanács 1945. március 8-i ülésének jegyzőkönyve. (MTKTI, Mt. jkv. Uo.)
35. A minisztertanács 1945. március 8-i ülésének jegyzőkönyve. (MTKTI, Mt. jkv. Uo.)
36. 539/1945. M. E. sz. Magyar Közlöny, 1945. március 24.
37. 4370/1945. M. E. sz. Magyar Közlöny, 1945. július 14.
38. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
39. Miskolc, Makó és Pécs képviselőiről van szó.
40. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
41. A 22, illetve a 35 fő csak a politikai bizottsági tagok számát jelenti, az elnökök ebben nincsenek benne.
42. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
43. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
44. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
45. Politikai Bizottsági határozatok az Alkotmányjogi Bizottság felállításáról. (UMKL XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.)
46. UMKL XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.
47. UMKL XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.
48. „Dr. Bölöny József egyetemi tanár tervezete. AZ IDEIGLENES NEMZETGYŰLÉS HATÁROZATA az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.” (Politikatörténeti Intézet Levéltára /továbbiakban: PIL/ 285. f. 5. cs. 5. őe.)
49. „Dr. Bölöny József egyetemi tanár tervezete. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozata az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.” (PIL 283. f. 10. cs. 241. őe.); UMKL XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés
50. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. március 12-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
51. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. július 21-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
52. A Nemzeti Főtanács Valentiny Ágoston igazságügyminisztert — aki a Bölöny-féle tervezetet előterjesztette, illetve akinek felkérésére maga a tervezet is elkészült — 1945. július 21-én felmentette. (A Nemzeti Főtanács 1945. július 21-i ülésének jegyzőkönyve. UMKL XVIII-4. 1. doboz. Nemzeti Főtanács.) Utóda az Ideiglenes Nemzeti Kormányban a Szociáldemokrata Párt ügyésze, Ries István lett.
53. 1140/1945. M. E. sz. Magyar Közlöny, 1945. május 1.
54. 1814/1945. E. sz. Magyar Közlöny, 1945. szeptember 5.
55. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 68. p. Arra a tényre, hogy „fontos és lényeges parlamenti faktorrá növekedett a pártközi értekezlet” az INGY PB 1945. július 21-i ülésén is utalt Zsedényi Béla. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
56. Ruzsoly József: „Magyarország köztársaság” I. Állam és Igazgatás, 1986. 2. sz. 132. p.
57. Gergely Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága... 104. p.
58. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 69. p. (Zsedényi Bélának, az INGY elnökének bejelentése.)
59. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának névsora (31 tag). (UMKL XVIII-3. 1. doboz. Ideiglenes Nemzetgyűlés.); Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 69. p.
60. Föglein Gizella: A parlamentarizmus „parlamentáris” korlátai Magyarországon (1944–1949). Hitel, 1990. augusztus 22. 20–21. p.
61. 1945: I. törvénycikk. Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek. Franklin Társulat Kiadása. Budapest é. n. 71. p.
62. 1945: II. törvénycikk. Uo. 71. p.
63. Az 1945: II. törvénycikk a „m. kir. Kúriá”-t „Magyar Kúria”-ként említi.
64. 1945: III. törvénycikk. Uo. 72. p.
65. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója... 67. p.
66. 1945: VII. törvénycikk. Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek... 90–110. p.
67. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. szeptember 27-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. do-

- boz.); A Nemzeti Főtanács 1945. október 9-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-4. 1. doboz. Nemzeti Főtanács.)
68. Ruzsoly József: „Magyarország köztársaság” I. Állam és Igazgatás, 1986. 2. sz. 133. p.
69. 10 120/1945. M. E. sz. Magyar Közlöny, 1945. november 27.
70. A 409 nemzetgyűlési mandátum a következőképpen oszlott meg:
- Független Kisgazdapárt 245 fő 58,2%
 Szociáldemokrata Párt 69 fő 16,4%
 Magyar Kommunista Párt 70 fő 16,6%
 Nemzeti Parasztpárt 23 fő 5,5%
 Polgári Demokrata Párt 2 fő 0,5%
- A nemzetgyűlés tagjainak száma összesen 421 fő volt, ami abból adódott, hogy a nemzetgyűlés első ülése az ország közéleti és szellemi vezető személyiségei közül még 12 képviselőt választott tagjai sorába.
 (Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947). Kossuth Könyvkiadó 1975. 102. p.
71. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1945. november 15-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
 A Nemzeti Főtanács 1945. november 15-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-4. 1. doboz. Nemzeti Főtanács.)
72. A kormányban a 14 tárcát a kisgazdapárt, illetve az MKP-SZDP-NPP egymás között „megfelezte”. Az MKP megszerezte a Belügyminisztériumot (Nagy Imre), a Közlekedésügyi Minisztériumot (Gerő Ernő) és a Népjelölti Minisztériumot (Molnár Erik). Az SZDP az iparügyi (Bán Antal), a kereskedelem- és szövetkezetügyi (Rónai Sándor) valamint az igazságügyi tárcát (Ries István) kapta. Az NPP-nek a kultusztárca jutott (Keresztury Dezső). Az FKGP-nek a kevésbé fontos, illetve kevésbé népszerű tárcák maradtak, valamint azok, amelyek Magyarország fegyverszüneti státusából adódóan csak igen korlátozott lehetőségekkel bírtak: földművelésügyi (Kovács Béla), hadügy (Tombor Jenő), közellátásügyi (Bárányos Károly), külügy (Gyöngyösi János), pénzügy (Gordon Ferenc), tájékoztatásügyi (Balla Antal), újjáépítés (Antall József). Államminiszterként bekerült a kormányba Rákosi Mátyás (MKP), Szakasits Árpád (SZDP) és Dobi István (FKGP).
73. A Nemzeti Főtanács 1945. november 15-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-4. 1. doboz. Nemzeti Főtanács.)
74. Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója (továbbiakban: Nemzetgyűlés Naplója.) Hiteles kiadás. I. kötet. Athenaeum, Budapest 1946. 8–10. p.
75. PHL 285. F. 5. cs. 6. öe.;
 UMKL XVIII-3. 1. doboz. (Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után Kossa István már nem a szabad szakszervezetek, hanem az MKP képviselőjében lett a PB tagja.)
76. Hogy e jelenség mennyiben „csak” a pártközi megállapodások eredménye volt, vagy abban a szövetséges nagyhatalmak, pontosabban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság milyen szerepet töltött be, az további kutatások tárgyát képezi.
77. A nemzetgyűlés Közjogi és Alkotmányjogi Bizottsága 1945. december 5–6-i ülésének jegyzőkönyve.. (UMKL XVIII-1. 10. doboz.)
78. Nemzetgyűlés Naplója. I. ... 17–18. p.
79. Nemzetgyűlés Naplója. I. ... 133. p.
80. A nemzetgyűlés Közjogi és Alkotmányjogi Bizottsága 1945. december 5–6-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-1. 10. doboz.) E feltevést lényegében igazolta például az a tény, hogy a magyar-szovjet gazdasági együttműködési szerződést nem a nemzetgyűlés, hanem a nemzetgyűlés Politikai Bizottsága javaslatára a Nemzeti Főtanács ratifikálta 1945. december 20-án. (UMKL XVIII-5. 1. doboz.)
81. „A Nemzetgyűlés Közjogi és Alkotmányjogi Bizottságának jelentése az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” szóló 1. számú törvényjavaslat tárgyában.” (Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Irományai /továbbiakban: Nemzetgyűlés Irományai/). I. kötet. Hiteles kiadás. Athenaeum, Budapest 1945. 14–15. p.
82. „Törvényjavaslat az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.” (Nemzetgyűlés Irományai I. ... 1–3. p. Nemzetgyűlés Naplója I. ... 194–196. p.
83. Nemzetgyűlés Naplója I. ... 196. p.
84. 1945: XI. törvénycikk. Magyar Törvénytár. 1943–1945. évi törvénycikkek... 134–136. p.
85. Föglein Gizella: Állami főhatalom Magyarországon a második világháború után (1944–1949). Levéltári Szemle, 1991. 2. sz. 14. p.
86. A független magyar felelős minisztérium alakításáról szóló 1848: III. törvénycikk 34. §-a a következő:
 „34. §. A bíraskodást a felső tábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett gyakorlandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg.
 Választatik pedig összesen 36 tag, kik közül azonban tizenkettőt az alsó tábla által a vádpör elvételére kitézött biztosok, tizenkettőt pedig a vád alá vont ministerek vehetnek vissza. Az eként alakított, és tizenkét személyből álló bíróság fog fölöttök ítéletet mondani.” (Magyar Törvénytár. 1836–1866. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin Társulat 1896. 221. p.)
87. A Nemzeti Főtanács 1945. december 10-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-4. 1. doboz. Nemzeti Főtanács.); Népszava, 1945. december 8.
 1945. december 7-én a szervezetiileg megújult Nemzeti Főtanács tagjai és póttagjai közül Nagy Ferenc, Varga Béla és Szabó Pál esküt; Rajk László és Szedes Ferenc pedig fogadalmat tettek a nemzetgyűlésben. (Nemzetgyűlés Naplója I. ... 197. p.)
88. A Nemzeti Főtanács 1946. január 4-i ülésének jegyzőkönyve. (UMKL XVIII-4. 2. doboz. Nemzeti Főtanács.)
89. Népszava, 1946. január 6.
90. Rövidítések:
é.n.	évszám nélkül
FKGP	Független Kisgazdapárt
INGY	Ideiglenes Nemzetgyűlés
INK	Ideiglenes Nemzeti Kormány
MKP	Magyar Kommunista Párt
NPP	Nemzet Parasztpárt
PB	Politikai Bizottság
PDP	Polgári Demokrata Párt
pkv	pártonkívüli
SZDP	Szociáldemokrata Párt
szsz.	szabad szakszervezetek
tc.	törvénycikk

A „Magyarország államformájáról” szóló 1946: I. tc. előzményei és létrejötte

I.

1. Az államformának és általában az alkotmánynak a kérdése 1944 őszéig alig fordult elő a magyar népfrendokumentumokban. A független, szabad, demokratikus Magyarország célkitűzése és a tervezett reformok mégsem hagyhattak kétséget afelől, hogy a kommunisták és szövetségeseik sem az ezerévesnek mondott történeti alkotmányt, sem a király nélküli királyság intézményeit nem kívánták fönntartani. A függetlenségi frontnak a moszkvai Kossuth-rádióban 1942. december 28-án sugárzott programja 9. pontjában szólt arról, hogy a megalakítandó nemzeti függetlenségi kormány az általános és titkos választójog alapján alkotmányozó gyűlést hív majd össze, hogy kodifikálja az ország szabadságának és függetlenségének alkotmányos és anyagi biztosítékait.

A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága megbízásából Kállai Gyula és Rajk László által fogalmazott, e testület által elfogadott és a Magyar Front Intéző Bizottsága elé terjeszteni szánt 1944. október 2-i *Mit kíván a magyar nép a háború befejezése után?* c. program 1. pontja a rendszer alkotmányának hatályon kívül helyezésével egyidejűleg a *népköztársaság* kikiáltását tűzte célul, erre építve a „demokratikus állam” társadalmi és gazdasági szerkezetét. Vele egyidejűleg készült a párt moszkvai bizottságának akcióprogramja, mely a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front hazai programja lett. Ennek Révai József által fogalmazott első része 19. pontjában kimondta: „Az államforma kérdésében a nemzetgyűlés dönt. A kommunista párt a demokratikus köztársaságért száll síkra.” Mire azonban — október végére — a dokumentum utolsó moszkvai fogalmazványa elkészült, hiányoztak belőle a rendszer teljes fölszámolására irányuló célok, köztük az alkotmányozás és az államforma-változtatás igénye is. Ezt — Korom Mihállyal egyetértve — csak a közben megkezdődött fegyverszüneti tárgyalásokkal lehet magyarázni. A program végleges megfogalmazásakor figyelembe kellett venni a szövetséges nyugati nagyhatalmak később is gyakorta emlegetett, ám sohasem részletezett érdekeit is.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és az Ideiglenes Nemzetgyűlés debreceni előkészítésekor, az 1944. december 12-i megbeszélésen Juhász Nagy Sándor, az első Magyar Népköztársaság második kormányának egykori igazságügyminisztere, az őszirózsás forradalom történetírója, ekkor a Debreceni Nemzeti Bizottság elnöke, vetette föl az államfő kérdését. Dálnoki Miklós Béla és Gerő Ernő vélhetően már korábban kialakított azonos nézetet képviselt: Horthy Miklós hollétéről nem tudni, ezért a kérdést a nemzetgyűlésben nem is lehet érinteni, eldöntését pedig — nem csak a kormányzó helyzetét, hanem az államforma kérdését is — az ország teljes felszabadulása utánra, „az egész ország képviselőinck” kell meghagyni, akik „a nép akaratát” képviselik majd.

2. E kérdésnek csupán egyetlen részlete, az *államfői kinevezési hatáskör* vetődött föl december 22-én, közvetlenül az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülészakájának bezárása előtt. A Molnár Kálmán pécsi képviselő, legitimista közjogász professzor által kimunkált, a testület sajátos csúcsszervétől, a 23 tagú Politikai Bizottságtól egyhangúlag jóváhagyott tervezetet Balogh István miniszterelnökségi államtitkár terjesztette elő. A nyomban elfogadott, hevenyészett határozat az államfői kinevezési jogot alapjában véve fizetési osztályoktól függően a miniszterek és a miniszterelnök között osztotta meg, de jutott belőle a nemzetgyűlés három tagú elnökségének is. E testületet illette ugyanis — minisztertanácsi előterjesztésre — a politikai államtitkárok, a m. kir. (!) Kúria, a Közigazgatási Bíróság, valamint a Legfőbb Állami Számvevőszék elnökének a kinevezési joga. A honvédség tisztjeit a honvédelmi miniszter előterjesztésére a miniszterelnök, tábormokait pedig a miniszterelnök, a honvéd vezérkar főnöke, a honvédelmi miniszter és minisztériumának politikai államtitkára együttes előterjesztésére a nemzetgyűlési elnökség nevezhette ki. A Politikai Bizottság egyhangú előterjesztésére ugyancsak az elnökség volt jogosult egy esetleges új miniszterelnök megbízására. Ha az egyhangúság hiányzott, csak az Ideiglenes Nemzetgyűlés dönthetett.

Az 1944. december 23-i minisztertanácson vita támadt a minisztériumok pecsétjeinek fölrása körül. Vörös János és Faragho Gábor a magyar királyi jelző megtartása mellett kardoskodott, Nagy Imre törölni kívánta. A minisztertanács végül abban állapodott meg, hogy a királyi jelzőt törli ugyan, ám „természetesen a régi angyalos, koronás címer”-t megtartja. A jegyzőkönyvhöz fűzött megjegyzésében a két kommunista miniszter az angyalokra mégsem emlékezett, így ezek végül lemaradtak...

3. A Szegedi Nemzeti Bizottság 1945. január 4-én tette közzé a hetek óta készülő rendeletét a *népbíróság* föllállításáról. Ez a kegyelmezés jogát magára a nemzeti bizottságra ruházta. E nem éppen szerencsés megoldás polgári körökben fölháborodást keltett, egyidejűleg mégis siettetta a népbírászkodás országos szabályozását. A kormány a nemzetgyűléstől az ügyek vitelére kapott általános felhatalmazás alapján vállalta rendeleti szabályozását.

Az 1945. január 12-i minisztertanácson Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter ennek kapcsán egy — egyébként Kossuth Lajos kormányzóelnök hasonló intézményére emlékeztető — *kegyelmezési tanács* föllállítását javasolta. Ez a nemzetgyűlés elnökéből, a kormány elnökéből és a Politikai Bizottságnak miniszterséget nem viselő valamely tagjából állott volna. Erdei Ferenc, Faragho Gábor és Vásáry István, tehát más-más politikai állású miniszterek, Zsedényi Béla házelnök itteni szerepeltetése ellen foglaltak állást, mégpedig Vásáry-

nak, a kiszgadóapárt pénzügyminiszterének érvelése szerint: „ezzel is meggátolják azt, hogy a nemzetgyűlés elnöke államfői jogokat formáljon magának”. Ennek ellenére a minisztertanács az igazságügy-miniszter javaslatára kimondta, hogy a háromfős kegyelmezési tanács a nemzetgyűlés elnökségének esetenként meghívott képviselője, a Politikai Bizottság egy nem miniszter tagja és a miniszterelnök lesz. Az 1945. január 25-i minisztertanácson a miniszterelnök ismertette Zsedényi Béla levelét, amely szerint a népbíráskodás ügyét a nemzetgyűlés elé kellett volna terjeszteni. A kegyelmi tanács intézményét Valentiny kihagyta a népbírási rendeletből, mivel „külön alkotmányjogi rendeletben lesz deklarálva”. Összetételéről a minisztertanács úgy foglalt állást, hogy a tanácsnak egyik tagja a nemzetgyűlési elnök vagy helyettese lesz.

Az ügy január 26-án került a Politikai Bizottság elé. Az ülésen a 22 tagból csupán 13-an vettek részt; Balogh István államtitkár és Gyöngyösi János külügyminiszter a fegyverszünet megkötésére Moszkvába utazott, Gerő Ernő már Budapesten tevékenykedett, a többiek pedig közlekedési nehézségek miatt maradtak távol. Zsedényi, mint a Politikai Bizottság elnöke is, bejelentette, hogy az új alkotmányjogi berendezés keretében a kormány vállalja a felelősséget a rendeletalkotásokért, hogy „csupán utólagos bejelentéssel kérjen ezekre a szuverén nemzetgyűléstől szankciót”... A kegyelmezés kérdését a Politikai Bizottság közjogi deklarációjával vélte megoldhatónak. Az igazságügy-miniszter eredeti javaslata szerint a kegyelmi tanács egyik tagja a nemzetgyűlés elnöke lett volna. Valentiny mostmár túlmúlt a kegyelmezés hatáskörén, jelezvén, hogy e szervnek ezen túl is bizonyos, „több vonatkozásban nem kodifikált” államfői jogokat is gyakorolnia kell. Ezért a kegyelmi tanács hatáskörét kiterjesztette a rendes bíróságok által elítéltek kegyelmi ügyeire, valamint mindazon „közhivatali és más tisztségekre való kinevezésekre, amelyek a fenálló törvények szerint a kormány vagy a miniszterelnök kinevezési jogát meghaladják és a nemzetgyűlés elnökségének jogkörében sincsenek, valamint a kormány tagjainak felmentésére”. A tanács hatásköre az eredetileg tervezetten túl kiterjedt az új miniszterek kinevezésére is, mégpedig „a miniszterelnök javaslata alapján a politikai bizottság szótöbbséggel hozott határozatára”. Ezen kívül két kisebb jelentőségű hatáskört is nyert: az eredetileg a király jogkörébe tartozó fölmentést házassági akadályok alól (1894: XXXI. tc. 11., 20., 23. §§), valamint az 1939: II. tc. 6. §-ának 4. pontja szerint a kormányzó jogát a honvédség soraiba tartozóknak az állampolgársági kötelekekből való elbocsátására. Kegyelmi és felmentési ügyekben az igazságügy-miniszternek mint előadónak volt joga javaslattételre. Közkegyelmet csak az Ideiglenes Nemzetgyűlés adhatott.

Tekintettel e kibővült hatáskörre, a miniszter javasolta, hogy az új testület a „legfőbb tanács” nevet kapja. Juhász Nagy Sándor, a nemzetgyűlés egyik alelnöke a „főtanács” elnevezést indítványozta, végül Révész Imre debreceni református püspöktől nyerte el az új államfői testület a szépen hangzó *Nemzeti Főtanács* nevet.

A hatáskört többen vitatták. Juhász Nagy nem értett egyet azzal, hogy a miniszterek kinevezését elvállassák a miniszterelnöktől, aki a nemzetgyűlés elnökségétől vagy magától a nemzetgyűléstől kaphatta megbízatását. Bér ezt az aggodalmat Révai József is osztotta, az igazságügy-miniszter fölvilágosí-

tásában ők éppen úgy megnyugodhattak, mint a debreceni püspök, aki különben agodalmaskodott a heterogén és túlságosan nagy felelősséggel járó hatáskör miatt.

A Nemzeti Főtanács összetételére vonatkozó kisebb pontosítások után Zsedényi véglegesítette a Politikai Bizottság határozatának szövegét, amely a Magyar Közlöny 1945. február 10-i, 4. számának címlapján *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 59/1945. Eln. sz. rendelkezése a Nemzeti Főtanács felállításáról* címmel „közjogi deklarációként” jelent meg. Azon kívül, hogy téves a száma (!), valójában a kibocsátó testületek megkettőzése sem felelt meg a történeti valóságnak, hiszen, noha a kezdeményezés a kormánytól indult ki, és a miniszterelnökön kívül négy miniszter és egy államtitkár is részt vett a Politikai Bizottság ülésén, a kormány mégsem tekinthető jogalkotónak, hiszen tagjai nem mint kormánytagok, hanem mint olyan politikusok vettek részt e „kis nemzetgyűlésben”, akik ennek is tagjai voltak. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány azért került a kibocsátó szerepébe, mert az „ügyek vitelére”, tágan értelmezve: a rendeleti jogalkotásra csak neki volt az Ideiglenes Nemzetgyűléstől fölhatalmazása.

„Addig — mondta ki ez a rendelkezés — amíg a magyar nép az államfői hatalom gyakorlásának módja felől nem dönt, az államfőt megillető egyes jogokat az ezennel felállítandó háromtagú Nemzeti Főtanács gyakorolja.” Ez volt az első nyilvános bejelentés arról, hogy „az államfői hatalom gyakorlásáról” — burkoltan magáról az államformáról — „a magyar nép” fog dönteni.

A politikai bizottsági vita folyamán alakult ki a Nemzeti Főtanács összetétele. Eszerint tagja lett (1) az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke vagy helyettese, (2) az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke vagy helyettese, valamint (3) az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által választott olyan tag vagy póttag, aki nem volt tagja a kormánynak. A Politikai Bizottságban végül is azzal az indokkal, hogy sokan hiányoznak, és különben sem érkezett még el az ideje a Nemzeti Főtanács „akcióba lépésének”, a harmadik tagnak és helyettesének a megválasztását elhalasztotta.

4. Még meg sem alakult az új államfői testület, amikor már Vörös János honvédelmi miniszter bővíteni igyekezett hatáskörét. A honvédség újjászervezése fölvetette a katonai büntetőbíráskodás kérdését: a kegyelmezés joga e téren is e szervezet illethette meg. A szolgálati szabályzatnak a miniszter által február 19-én aláírt és a március 8-i minisztertanácson tárgyalt módosítása nem kevesebbet javasolt, mint hogy az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kinevezendő honvéd főparancsnok és a Nemzeti Főtanács között osztódjék meg a kormányt mint „legfőbb hadurat” megillető jogkör. A minisztertanács Valentiny Ágoston, Teleki Géza, Vásáry István és Erdei Ferenc hozzászólása nyomán a közelinek tűnő újabb nemzetgyűlési ülészsakra hivatkozva a kérdést levette a napirendről, s Teleki indítványára, aki különösen hangsúlyozta, hogy „minden államfői jog gyakorlását kizárólag a Nemzetgyűlés van hivatva eldönteni”, elhatározta egy *alkotmány- és törvényelőkészítő bizottság* életrehívását.

Vörös János a minisztertanács március 28-i ülésén az 1939: II. tc. szerinti Legfelső Honvédelmi Tanács újjászervezését is elő akarta terjeszteni. Elnökéül az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökét, tagjaiul pedig a Nemzeti Főtanács többi

tagját, külön a miniszterelnököt, a minisztereket, a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkárát, valamint a honvédség főparancsnokát jelölte. A miniszterelnök azzal a ceruzás bejegyzésével, hogy „alkotmányjogi átdolgozás van tervbe véve, várni ezzel”, nem engedte előhozni az ügyet. Dálnoki Miklós Bélának Zsedényi Bélával való inkább személyes, mint politikai rivalizálására vall, hogy módosítása szerint a miniszterelnököt, tehát önmagát gondolta e testület elnökének.

A március 8-i minisztertanácsi jegyzőkönyv mellett van egy tervezet, amelyet ugyan a kormány nem tárgyalt meg, de a miniszterelnök „Igen. Miklós” szavakkal jóváhagyott, s az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos egyes kérdésekről címmel e keltezéssel 539/1945 ME sz. kormányrendeletként a Magyar Közlöny március 24-i számában közreadott. Ez a december 23-i minisztertanácsi határozat szellemében elrendelte, hogy minden „állami hivatal” — tehát bíróság, honvédség, pénzügyi és egyéb közigazgatási hatóság — címéből és pecsétfeliratából mellőzzék a „királyi” jelzót vagy rövidítését (1. §), majd kimondta, hogy a bíróságok ezentúl — „a nép nevében” ítélkező népbíróságok kivételével — „a Magyar Állam nevében” hozzák ítéleteiket (2. §). Mindez — úgy mond a rendelet — addig szól, „amíg a nép az ország alkotmányos berendezkedése és az államformája kérdésében nem határoz”. Mivel az ügyészi szervek megnevezéséből az állami jellegre utaló „királyi” jelző elhagyása — tekintettel a törvényhatóságok tisztí ügyészségeire — félreértésekre adhatott okot, az igazságügy-miniszter javaslatára a minisztertanács július 11-én a kir. ügyészséget „államügyészségre” keresztelte.

5. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának március 12-i ülésén, amelyen öten — Miskolc, Makó és Pécs képviselői — még mindig nem jelenhettek meg, ám tanácskozási joggal már a három nagy párt vezetője: Rákosi Mátyás, Tildy Zoltán és Szakasits Árpád is részt vett, számos fontos alkotmányjogi kérdést vitatott meg. Tárgyalta a fővárosi képviselőkkel kibővítendő Ideiglenes Nemzetgyűlésnek április 5-ére Budapestre való összehívását, valamint a Nemzeti Főtanács harmadik tagjának az ügyét és ennek kapcsán az államformának és az államfői jogok gyakorlásának újabb szabályozását.

Juhász Nagy Sándor, aki kezdettől fogva fölemelte szavát „bizonyos visszasságok miatt”, határozottan mutatott rá, hogy a debreceni ülészek vége felé elfogadott „hevenyészett javaslat” nem oldotta meg az államfői jogok gyakorlását, s ezért vált szükségessé bizonyos további elemeinek a Nemzeti Főtanácsra való átruházása. Ezzel zűrzavar keletkezett, hiszen e jogok két testület, valamint a kormány tagjai között voltak fölosztva. Szükségesnek tartotta tehát „az államfői hatalomról véglegesen gondoskodni”, sőt azt is, hogy „Magyarország államformája is rendezést nyerjen”. Tudta ugyan, hogy ennek „bel- és külpolitikai akadályai vannak”, s úgy vélekedett, hogy az államformáról ne az Ideiglenes Nemzetgyűlés, hanem népszavazás döntsön, az októbrista politikusnak így sem volt kétsége afelől, hogy „az államforma köztársaság lesz”. A köztársaság mint lehetséges államforma az ő szájából került először jegyzőkönyvbe. A pártok, köztük a baloldaliak is, ma már túlzottnak látszó óvatosságból nem is említették ezt, ám az ő hallgatásuk a Népköztársaság egykori miniszterét — az elsősorban októbristákat összefogó *Magyar Demokratikus Köztársaságiak Országos Ligája* későbbi elnökét — nem kö-

telezte. Joggal figyelmeztetett arra is, hogy még mindig érvényesek a királyság intézményét és a kormányzó személyét védő törvények, s noha — mint az újságban olvasta (!) — a kormány eltörölte a „királyi” jelzót, nem intézkedett afelől, hogy a bíróságok ne „a Szent Korona nevében” ítélkezzenek. (Ez is benne volt a rendeletben, ám ekkor még nem jelent meg.) Javasolta, hogy a döntésig „állítassék valamely biztos szervezet az államfő helyébe”. A Nemzeti Főtanácsot csak akkor tekinthette volna ilyennek, ha mindazt a kinevezési hatáskört is megkapja, amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozata nyomán egyelőre a kormány és az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökségének tagjai kaptak. Okkal mutatott rá arra is, hogy az államfői testületbeli tagsággal a kormánytagság összeférhetetlen. Mint mondta: „nehezen tudja elképzelni, hogy a miniszterelnök saját felmentéséhez hozzájáruljon”. Gerő Ernő ennek kapcsán hangoztatta először azt a kommunista igényt, hogy el kell választani egymástól az államfői jogokat és a végrehajtó hatalmat (!). A Politikai Bizottság végül Zsedényi Béla nemzetgyűlési elnök és Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök mellé éppen őt választotta meg a Nemzeti Főtanács harmadik tagjának, helyettese pedig póttagként Révai József lett.

Erdei Ferenc javasolta, hogy a minisztertanácson már elfogadott, az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek teendő javaslatlétél végett kiküldendő bizottságot a Politikai Bizottság alakítsa meg. Zsedényi Béla indítványára Gerő és Szakasits egyetértő hozzászólása nyomán a bizottság úgy határozott, hogy a később alkotmányjoginak nevezett bizottság tagjai a miniszterelnök, a belügyminiszter, az igazságügy-miniszter, a házelnök, valamint a pártvezérek legyenek; a testület természetesen szakértőket is meghallgathat.

6. Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter március 22-én a pártok megbízottaiból szűkebb szakértőbizottságot hozott létre, és fölkérte Bölöny József pécsi egyetemi magántanárt, hogy készítsen tervezetet az államfői hatalom gyakorlásáról. Ebben szerepe lehetett Zsedényinek is, hiszen kapcsolatban volt a hozzá hasonlóan legitimista közjogással. Bölöny első tervezetét „ügyszólván 24 óra alatt” megszővegezte, így a pártok szakértői már március 27-én megtárgyalhatták. A két munkáspártot Ries István képviselte. A tervezet, az 1920: I. tc.-re emlékeztetve, nem csupán az államfői jogok gyakorlását, hanem az egész alkotmányjogi helyzetet rendezni akarta. Két ponton: a tervezett „Nemzeti Kormányzótanács” összetételét és a kormányalakításra (a miniszterek megbízatására) javasolt változtatásokat. A szakértői vita nyomán Bölöny — közjogi aggályait hangoztatva — kénytelen-kelletlen átszővegezte tervezetét, s a pártok szakértőinek 29-én újra bemutatta. Mivel az Ideiglenes Nemzetgyűlés Budapesten április 5-én mégsem ülhett össze, a kérdés egyelőre lekerült a napirendről. Valentiny ügy nyilatkozott a Népszava május 1-i számában, hogy a javaslatok az új államfői testület (szerinte „államtanács”) megalkotására elkészültek, s rövidesen tárgyalni fogja őket a pártközi értekezlet, utána pedig a nemzetgyűlés. A Kis Újság május 5-én *Öttagú tanács lép a Nemzeti Főtanács helyébe* címmel arról adott hírt, hogy Bölöny tervét a pártok tárgyalási alapul elfogadták. Bölöny e lap május 10-i számában *Az államhatalom gyakorlatának ideiglenes rendezése* címmel ismertette tervezetét.

7. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés alkotmányjogi bizottságá-

nak *szakértői értekezlete* június 7-i ülésén Zsedényi Béla elnökölt; az előadó Bölöny József volt; a Független Kisgazdapártot senki sem képviselte; a Nemzeti Parasztpártot Joannovits Emil, a Szociáldemokrata Pártot Rics István, a Magyar Kommunista Pártot Feri Sándor, a Polgári Demokrata Pártot Horváth Barna; a Miniszterelnökség Viczián Imre miniszteri osztálytanácsost, az Igazságügy-minisztérium Bacsó Ferenc miniszteri tanácsost, Isaák Gyula kúriai tanácselnököt és Szabóky Jenő miniszteri osztálytanácsost, a Honvédelmi Minisztérium Thewrewk-Pallaghy Attila miniszteri osztálytanácsost, a Külügyminisztérium Sebestyén Pál minisztériumi osztályfőnököt, a Belügyminisztérium pedig Bibó István miniszteri tanácsost küldte ki.

Noha tervezetét az előadó időközben tovább finomította, mégis március 27-i, második fogalmazásában került a testület elé, mivel a résztvevők sokszorosítva azt kapták meg. Bár ezt Gerő Ernőnek megküldték, az MKP megbízottja arra hivatkozott, hogy tájékozatlan az ügyben.

Bölöny József abból indult ki, hogy az ország 1944. március 19-től „külhatalom kényszere alatt állott”, október 16-án pedig az államhatalom törvényes rendje, benne a törvényhozás is „végre és teljesen megszűnt”. E szükséghelyzetben ült össze Debrecenben december 21-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés, és a nemzeti (a magyar állami) szuverenitás letéteményesének nyilvánította magát. Mivel a törvényhozás hagyományos tényezői (az országgyűlés) és az államfő (a király vagy a kormányzó) nem működnek, a törvényhozás az Ideiglenes Nemzetgyűlés idején szünetel, a törvényhozási útra tartozó halaszthatatlan intézkedéseket a nemzetgyűlés *határozatai* pótolják, melyek „a törvényekkel esnek egy tekintet alá”. Többen, köztük Bibó István, amellel érveltek, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlést megilleti a törvényhozás joga. Az értekezlet mégis az előterjesztő álláspontját fogadta el, tekintettel arra, hogy Debrecenben, ahol még nemigen gondolhatták át e kérdést, a nemzetgyűlés valóban egyszerű „határozatokat” hozott. Ám ezek törvényi erejét senki sem vitatta.

Nagy vitára adott okot, hogy a tervezeten végigvonult az ideiglenesség gondolata. A megfogalmazó — úgymond: törvényszerkesztési precizitásból — minduntalan oda-biggyesztette a tervezett intézmények elé az *ideiglenes* jelzőt. Többen — így Bibó és Bacsó — a stabilizálás igényével föllépve elegendőnek vélték az ideiglenes jellegnek csupán egyszeri megemléztését. A többség végül azért fogadta el mégis Bölöny „jogtechnikai” érvelését, mert — miként Sebestyén Pál a külügy képviselőjében kifejtette — magának az országnak a helyzetére e jelző nagyon is ráillett, törlése pedig nemzetközi bonyodalmakra vezethetett volna.

Az új államfői testület, a *Nemzeti Kormányzótanács* neve a Tanácsköztársaság kormányára és a kormányzói intézményre egyaránt emlékeztetett. Noha fölvetődtek más elnevezések is (államtanács, országtanács), e hasonlatosságok végül is senkit sem zavartak. Bölöny első tervezetében csupán háromtagúnak tervezte; elnöke — a Nemzeti Főtanácshoz hasonlóan — az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke lett volna, tagjait pedig a nemzetgyűlés titkos szavazással választotta volna: egyiküket a Politikai Bizottságból, másikat „a tudomány művelése terén kitűnt magyar állampolgárok közül”. A március 27-i szakértői tanácskozás Rics Ist-

ván indítványára úgy döntött, hogy az államfői testület öt tagból álljon; három a nemzetgyűlés nagy pártjait (a Magyar Kommunista Pártot, a Szociáldemokrata Pártot és a Független Kisgazdapártot) képviselje. A második tervezet szerint a házelnök és az Ideiglenes Nemzetgyűlés által a magyar állampolgárok — tehát nem csupán a tudósok — közül titkosan választott tag mellé járul e három „pártdelegátust” a nemzetgyűlés frakciói választották volna. A kormányzótanács tagjai, kivéve a házelnököt, sem a kormánynak, sem a nemzetgyűlésnek nem lehettek volna tagjai.

Éppen ez lett a június 7-i szakértői értekezlet másik vitatott kérdése. Bibó az államfői tekintély helyreállítása végett az Ideiglenes Nemzetgyűlés által pártállástól függetlenül „elismert tekintélyek közül” választandó háromtagú testület mellett érvelt. Még a nemzetgyűlés elnökének sem adott volna („minden személyeskedés nélkül”) hivatalból tagságot. Rics „nem titkolta”, hogy „a nemzeti akaratból megszülető három legnagyobb pártnak minden területen beleszólást akar(nak) biztosítani az ország ügyeibe”, a velejáró felelősségvállalással együtt. Így is lehetségesnek tartotta, hogy mind az öt tagot az Ideiglenes Nemzetgyűlés válassza, a pártokra való tekintet nélkül. Hosszú vita után a többség jelentős módosításokkal az eredeti, öt tagra épülő megoldást fogadta el, kimondva, hogy a kormányzótanácsban a három legnagyobb pártot megilleti ugyan egy-egy hely, ám ne saját parlamenti frakcióik, hanem e pártok három-három jelöltje közül az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai töltsék be. A kormányzótanács tagjai, ha nem lettek volna is sérthetetlenek, fokozott büntetőjogi védelmet kaptak volna.

A tervezet a kormányzótanács hatáskörébe utalta — némi kiegészítéssel — mindazokat az államfői jogokat, amelyeket az Ideiglenes Nemzetgyűlés a kormány tagjai és saját elnöksége között megosztott, valamint, amelyeket a Politikai Bizottság és a kormány a Nemzeti Főtanácsra ruházott. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés előzetes hozzájárulását csak azoknak a nemzetközi szerződéseknak megkötéséhez igényelte, amelyek „törvényhozói hatáskörbe tartoznak”. Hadüzenethez és békekötéshez egyaránt a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulását követelte meg. Ezt úgy bővítették, hogy ne csupán a hadüzenethez, hanem minden olyan elhatározáshoz kikérendő, amely hadiállapotot idézhet elő.

Bölöny első tervezete teljesen az államfői testületre kívánta bízni a kormányalakítást: csupán a miniszterelnök tájékoztatta volna megbízatása előtt a Politikai Bizottságot, maguknak a minisztereknek a fölkérésében pedig egyáltalán nem kívánta megkötni a kezét. A március 27-i értekezleten megfogalmazott igény szerint készült második tervezet — Bölöny „jobb meggyőződése” ellenére — a kormányalakításban már a Politikai Bizottságnak juttatta a főszerepet: a Nemzeti Kormányzótanács miniszterelnökké és miniszterré csak olyan személyt nevezhet ki, akit a Politikai Bizottság titkos szavazással már jóváhagyott. Ezt a későbbiek szempontjából is fontos megkötöttséget Zsedényi hagyományos közjogi szempontból nehezítette, mert bizalmatlanságot jelentett azzal az államfői testülettel szemben, amelyben a nagy pártok képviselői amúgy is benne voltak. Úgy vélte, hogy a kormányalakításban ezért még a királyénál, kormányzónál is nagyobb hatáskört kellene adni e *kollektív* államfőnek. A Politikai Bizottság ilyen szerepét

Bacsó és Thewrewk-Pallaghy is aggályosnak tartotta, sőt egyénileg még Ries is osztozott véleményükben.

Bacsó azt is fölvetette, hogy a kormányzótanácsnak minden részletes felsorolása mellőzésével a hatáskörébe kelle- ne utalni az államfői jogokat, bizonyos hatáskörök kivéte- lével. (Az 1920: I. tc. a kormányzó hatáskörét is így szabá- lyozta.) A többség — Sebestyén és Ries véleményére hall- gatva — kitarított a pozitív taxáció mellett, mondván: a testületet meg nem illető jogok felsorolása is taxáció, csak éppen negatív, s mint ilyen, vitákra nyújthat alkalmat.

Az értekezlet végül elfogadta ezt az államfőt pótló ideig- lenes testületre vonatkozó tervezetet. A vitában többen em- lítették, hogy a kérdés végleges megoldása a leendő *alkot- mányozó nemzetgyűlésre* vár. „Akkor döntenek majd — mondta Zsedényi Béla — az államforma kérdésében is, *hogy köztársaság legyen-e vagy királyság*”. E kiemelt mel- lékmondatot valaki utólag törölte a följegyzésből...

8. Hegymegi Kiss Pál a Magyar Nemzet június 14-i szá- mában megjelent *Az államfői jogkör* c. cikkében az újabb testület fölállítását nehezményezve az 1848: III. tc. követel- ményének megfelelő *független felelős minisztériumra*, tehát a kormányra kívánta ruházni az államfő hatáskörét is. Ha érvelése alkotmánytörténeti nézőpontból sántított is, politi- kailag igen érdekes volt, hiszen az Ideiglenes Nemzeti Kor- mányban, benne is a miniszterelnöknek a politikai fele- lősségét húzta alá, különös figyelemmel a fegyverszüneti egyezmény végrehajtására, Dálnoki Miklós Béla politikai súlyát igyekezett erősíteni. Éppen az 1848/49-i megoldá- sokra — Kossuth Lajos kormányzóelnökségére is — hivat- kozva Bölöny Józsefnek nem okozott nehézséget cáfolni a bírálót, megtoldva azzal, hogy éppen Szálasi Ferenc szol- gáltatott rossz példát az államfői és kormányfői hatáskör egyesítésére. Hegymegi Kiss e személyeskedő válasz elle- nére kitarított álláspontja mellett, állítván, hogy a tervezet „nem szerencsés”. Az *államfői jogkör ideiglenes gyakorlása* c. válaszát június 25-én az Igazságügy-minisztériumba is eljuttatta; ott *ad acta* tették, azzal is fedezve Bölönyt, hogy e tervezetet az alkotmányjogi értekezlet állapította meg.

Bibó István a Szabad Szó június 10-i számában *A demok- ratikus Magyarország államformája* c. cikkében megismé- telte a szakértői értekezleten általa kifejtetteket. Nyugtalan- ította, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés mélyen gyöke- rező törvényessége az eddigi közjogi formákban nem fe- jeződik ki, sőt „*a rendezés eddig ismeretes tervei tovább akarják folytatni az ideiglenességnek és formátlanságnak eddigi rendszerét*”. Úgy vélte, hogy egy olyan, „személyes tekintélyekhez szokott országban, mint Magyarország, sem- mi sem veszedelmesebb, mint az államfői hatalmat szemé- lyteleníteni, névtelenné tenni, s az államfői funkciót párt- bizottságokra ruházni”. Szembefordulva azokkal, akik a magyar államtörténetben különben is ismeretlen intézmény- nek, az alkotmányozó nemzetgyűlésnek szeretnék fönntar- tani a „végleges államformáról” való döntést, szenvedélye- sen állást foglalt az Ideiglenes Nemzetgyűlés teremtette jog- alap tartóssága mellett, különösképpen azért, mert az előző kormányzati rendszer csödjé után népképviselteként ült össze akkor is, ha „*nem szabályszerű általános választások* alapján [...], hanem igen primitív, népies és szabályozatlan módszerekkel jött létre”. Az Ideiglenes Nemzetgyűléstől

nem lehet megtagadni a törvényhozás jogát sem az eddig történetekre, sem a jövőre nézve. „Ha valami — vallotta — törvény és törvény is kell, hogy maradjon, akkor törvény a nemzetgyűlés *első* határozata, amellyel magát a *szuvereni- tás kizárólagos lelételeményesének* nyilvánította, és törvény a földreform, amely a földet a magyar nép kezére juttatta. Ha pedig ezek törvények, akkor tegyük is őket azzá. A közjogi kérdések rendezésének nem az a feladata, hogy a demokratikus magyar kormányzat ideiglenességét aláhúzza, hanem az, hogy a demokratikus magyar kormányzatnak a nemzet közmeggyőződésében már meglévő törvé- nyességét *lerögzítse, formába öntse*, és a nemzet politikai gondolkodása számára *megfoghatóvá tegye*. Akiknek szívü- kön fekszik a demokrácia jövő sorsa, azoknak sem sza- bad megengedniök, hogy bármiféle alkotmányjogi rendezés a demokratikus magyar kormányzat politikai tekintélyét to- vábbra is megfoghatatlanná és törvényességét feltétlelenségévé tegye.”

9. Zsedényi Béla a Politikai Bizottság július 21-i ülésén tett jelentést a szakértői értekezletről, megemlítve, hogy az alkotmányjogi bizottság összehívása végett hiába kereste meg a miniszterelnököt, nem kapott választ. Erdei Ferenc elmondta, hogy a Nemzeti Parasztpárt, valamint a Magyar Kommunista Párt szakértői kellő tájékoztatás hiányában — a Belügyminisztérium kiküldöttével egyetemben — nem járultak hozzá a tervezethez, tehát *újabb* szakértői megbe- szélést kért. Szerinte három kérdésben nem jött létre egyet- értés: 1. az 1920: I. tc. szerinti főhatalmi szervek működé- sének megszűnésében, 2. az Ideiglenes Nemzetgyűlés jog- szabályainak jellegében (törvény avagy határozat), vala- mint 3. a kormányzótanács választásának ügyében. Juhász Nagy Sándor a tervezetet „nagyon rossz”-nak minősítette, Szakasits Árpád pedig úgy vélekedett, hogy „az új alkot- mányjogi tervezet mégér egy újabb szakértői értekezletet”. Zsedényit tehát még egy szakértői ülés összehívására kérték.

Nem tudni, hogy sor került-e újabb értekezletre, ám Bö- löny tervezete nem jött többé szóba. Az Ideiglenes Nem- zetgyűlés budapesti ülészaka végül szeptember 5-én kezdődött meg. Ennek tárgysorozati pontjaként az augusz- tus 29-i minisztertanácson Balogh István államtitkár még megemlítette az államfői hatalom ideiglenes gyakorlására vonatkozó előzetes javaslatot, a szeptember 4-i miniszterta- nács pedig — Zsedényinek ma már föl nem lelhető átiratát tárgyalva — azt kérte, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés erősítse meg az Ideiglenes Nemzeti Kormányban és minisz- tereinek a rendeleteit, és a legfontosabbakat vita nélkül emelje *törvényvé*. Ezek Erdei Ferenc javaslata szerint a hadüzenet, a fegyverszünet, valamint a földreformmal és a népbíráskodással kapcsolatos rendeletek voltak. Az ekkor tárgyalás alatt álló nemzetgyűlési választójogi törvényter- vezetet ugyancsak a nemzetgyűlés elé szánták. Azt ott álta- lánosságban és részleteiben megvitatta fogadták el, majd 1945: VIII. tc.-ként hirdették ki.

10. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés szeptember 6-án Zsedé- nyi elnöki előterjesztésében törvényerőre emelte két debre- ceni határozatát: azt, amelyben a magyar állami szuvereni- tás kizárólagos birtokosának nyilvánította magát (1945: I. tc.) és az államfőt megillető kinevezési jogkör gyakorlásá- ról szólót (1945: II. tc.); jellemző, hogy ez utóbbiban a m.

kir. Kúria — az 539/1945 ME sz. rendeletnek megfelelően — már Magyar Kúriaként nyert említést. Az 1945: III. törvénycikk a Nemzeti Főtanácsról szóló 59/1945. Eln. sz., valamint a Politikai Bizottságnak és a kormánynak azt kiegészítő 1814/1945. E. számú, július 21-én kelt, ám csak a Magyar Közlöny szeptember 5-i számában kihirdetett, a házasságon kívül született gyermekeknek kegyelmi úton való törvényesítését, valamint a nyugellátás kegyelmi úton való engedélyezését erre az államfői testületre ruházó hatáskörét további kiegészítésekkel új szerkezetű egységes szövegbe foglaló javaslat lett. Részben a kialakult gyakorlatnak megfelelően jutott a Nemzeti Főtanács hatáskörébe a címek adományozása, rendjelek és kitüntetések alapítása és adományozása (3. § 4. p.). Pfeiffer Zoltán indítványára került a törvénybe a Nemzeti Főtanács külügyi hatásköre. Ez a diplomáciai és konzuli kapcsolatokra, valamint a nemzetközi szerződés aláírására, megerősítésére szóló megbízásra vonatkozott, azzal a megszorítással, hogy „a törvényhozás hatáskörét érintő nemzetközi szerződés megerősítéséhez az ideiglenes nemzetgyűlés politikai bizottságának előzetes hozzájárulása szükséges” (4. §.). A törvény szerkesztőinek feledékenységéből nem rendelkezett arról, hogy a Nemzeti Főtanács javaslattételi jogú előadója a tárgy szerint illetékes miniszter. A Külügyminisztérium — Zsedényi Béla egyetértésével — ezt a kiegészítést október 15-én előadmányban terjesztette a minisztertanács elé.

Az 1945: II. és III. tc. alkotói e kiegészítésekkel sem küszöbölték ki az államfői jogkör gyakorlásának széttagolását, sem azt az anomáliát, hogy a Nemzeti Főtanácsnak továbbra is tagja maradt a miniszterelnök is. A pártközi *status quo* fenntartása azt igényelte, hogy az általános nemzetgyűlési választásokig ne nyúljanak e kérdéshez. Az október 24-i minisztertanács elé Balogh István államtitkár két kisebb jelentőségű ügyet vitt: a kormányzói kabinetiroda megszüntetését és a miniszterelnök felügyelete alatt álló koronajóságok kezelőségének felállítását javasolta. Az előbbi vita nélkül elfogadta a kormány, az utóbbit azonban kellő előkészítés híján levette napirendjéről.

11. A kizsádapárti győzelemmel végződő november 4-i általános nemzetgyűlési választások előtt és után megtartott koalíciós kormányalakítási tárgyalásokon csak a leg-sürgősebbeket lehetett napirendre tűzni. Már november 29-ére elkészült a törvényjavaslat, címe is hasonlított a Bölöny-féle tervezetere: az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szólt. A ház a december 5-én benyújtott és a nemzetgyűlés közjogi és alkotmányjogi bizottsága által még aznap alaposan megvitatott javaslatot pártközi meg-egyeződés alapján vita nélkül 1945: XI. tc.-ként elfogadta. E gyorsaság ellen csak Nagy Vince tiltakozott.

Eszerint az Ideiglenes Nemzetgyűlést „Nemzetgyűlés”, az Ideiglenes Nemzeti Kormányt „magyar felelős minisztérium” váltotta föl; a Nemzeti Főtanács viszont változott összetételben és módosított hatáskörrel továbbra is betöltötte az államfői funkcióját.

A közjogi és alkotmányjogi bizottságban vita bontakozott ki a nemzetgyűlés megnövelt létszámú, 36 tagú Politikai Bizottságáról, amelyet a kizsádapárti Auer Pál szívesebben tekintett volna egynek a többi nemzetgyűlési bizottság között, nem pedig „külön közjogi szervezetnek”. Zsedényi

Béla és Pfeiffer Zoltán elegendőnek tartotta volna eddigi törvényi érintését (1945: II. és III. tc.), Révai József viszont ragaszkodott a javaslat 4. §-ához, amely a pártközi megállapodás szerint meg is maradt; eszerint ugyanis a korábbi törvények által kifejezetten megállapított jogokon túl „fontos politikai döntések előkészítése” is hatáskörébe tartozott. A kizsádapártiaknak nem sikerült a politikai bizottsági tagsággal a miniszteri státust sem összeférhetetlennek nyilváníttatni. Vita volt a Nemzeti Főtanácsról is, ám a törvényjavaslatnak e rendelkezései (5–11. §§) csupán kisebb módosításokat szenvedtek. A Nemzeti Főtanácsból nemcsak a miniszterelnök esett ki, hanem a másik kettő sem lehetett a kormány tagja. Elnöke a nemzetgyűlés elnöke, aki mellett a nemzetgyűlés két-két tagot és póttagot választott. A nemzetgyűlés december 7-én tagokká Nagy Ferencet és Varga Bélát, póttagokká Szeder Ferencet és Szabó Pált választotta meg. A Nemzeti Főtanács szótöbbséggel határozott, határozatai pedig — mint államfői aktusok — a korábbi parlamentáris gyakorlat szerint csak a miniszterelnök ellenjegyzésével váltak érvényessé. Tagjai fokozott büntetőjogi védelemben részesültek (10. §), és az alkotmány vagy a törvények megszegéséért felelősségre vonhatók voltak. A felelősségrevonást — vádemelést! — a nemzetgyűlés kétharmados többséggel mondhatta ki; az ítélekezést a nemzetgyűlés tagjaiból *mutatis mutandis* az 1848: III. tc. 34. §-a szerint alakult bíróság gyakorolhatta. A Nemzeti Főtanács kinevezési hatásköre bővült: az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökségét megillető kinevezési jogok is hozzá kerültek. A honvédtábornokok kinevezése csupán a miniszterelnök és a honvédelmi miniszter együttes előterjesztésére történhet. Csupán a kormánytagok hatáskörébe utalt államfői kinevezéseket (1945: II. tc. 1. § /2/ első mondat) nem gyakorolhatta; az állami tisztviselők kinevezési joga, mint eddig, a VI. fizetési osztályig az illetékes minisztert, az V. fizetési osztálytól pedig ennek előterjesztésére a miniszterelnököt illette meg. A miniszterelnök kinevezéséhez eddig szükséges egyhangú politikai bizottsági határozatot kétharmados többségre mér-sékelt.

Vita alakult ki a javaslat 1. §-ának /2/ bekezdése körül. Ez így szólt: „A Nemzetgyűlés állapítja meg Magyarország alkotmányát és államformáját.” Helyette Auer Pál ezt javasolta: „A nemzetgyűlés állapítja meg Magyarország államformáját és az annak folytán szükségessé váló alkotmányjogi szabályokat.” A szociáldemokrata Faragó László így akarta ezt pontosabbá tenni: „A nemzetgyűlés állapítja meg Magyarország államformáját, és módosítja a szükséghez képest alkotmányát.” Révai József megjegyezte, hogy az országnak nincs is alkotmánya; megalkotása éppen a nemzetgyűlésre vár. Auer Pál ezt még eldöntendő kérdésnek tartotta, Nagy Vince meg fölöslegesnek vélte az alkotmány említését, hiszen szerinte a nemzetgyűlés éppen abban különbözik az országgyűléstől, hogy joga van új alkotmány kidolgozására. Végül is — Kiss Roland szociáldemokrata képviselő indítványára — meghagyták az eredeti szöveg-ézt.

II.

12. Az 1944. december 21-én létrejött új államberendezkedésnek az államfői jogok gyakorlásában megnyilatkozó, té-

tovaságnak látszó óvatosságot külpolitikai okok is magyarázzák. Ezek 1945 decemberére megszűntek. A további várakozás most már éppenséggel károsnak mutatkozott: rossz ajánlólevélnek hatott a népi demokrácia útjára lépő, a közelgő békekonferencián ellenérdekű felekként jelentkező egykori kisantant államokkal szemben. Még azoknak a közreputas kispárti politikusoknak szemében is, akik ugyan nem voltak köztársaságellenesek, de az államforma rendezését szívesen halasztották volna a fegyverszünetből eredő megkötöttségek megszűntéig, a békekötés utáni időkre. Ekkor — reményük szerint — a Szövetséges Ellenőrző Bizottság révén megnyilvánuló szovjet katonai jelenlét megszűnt volna.

Az Ottó személyében összpontosuló Habsburg-restaurációs álmok nélkülözték a nemzetközi realitásokat; Magyarországon az egykori urakodóházzal összefonódott királyság intézménye és a legitimizmus nem csupán szomszédaink, hanem a nagyhatalmak, különösen demokratikus közvéleményük számára is anakronizmusnak minősült.

13. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai közül a köztársaságot, sőt a *népköztársaságot* a Szociáldemokrata Párt vette először programjába, még 1945 augusztus végén. Szeder Ferenc december 1-jén e párt nevében a Tildy-kormány bemutatkozása alkalmával a kormányprogram vitája során egy „szabad népi köztársaságra” való igényt jelentett be, amit Révai József a Magyar Kommunista Párt nevében nyomban támogatott. A választásokon ellenzékbe került Polgári Demokrata Párt, valamint a Magyar Radikális Párt már novemberben állást foglalt a „negyedik” magyar köztársaság mellett. A Nemzeti Parasztpárt népi Habsburg-ellenessége nem hagy kétséget aziránt, hogy a párt is a köztársaság, sőt, amint Darvas József a Szabad Szó 1946. január 1-jei számában megírja, a népköztársaság híve.

A kispártoknak sikerült ugyan elérnie, hogy e kérdés ne szerepeljen a kormányprogramban, azt azonban már nem, hogy a Ries István szociáldemokrata igazságügy-miniszter által betervezett törvényjavaslatból kimaradjon, ez pedig törvénnyé válva (1945: XI. tc.) kötelező — igaz, határidő nélküli — lett az új nemzetgyűlés számára.

„A munkáspártok — írja Strassenreiter Erzsébet *Miért nem Károlyi Mihály?* c. cikkében (Magyar Nemzet, 1989. jan. 7.) — alkotmányjogi kérdésekben összehangolták elképzeléseiket, követeléseiket. A december közepén megtartott összekötő bizottsági ülésen pontokba foglalták ezeket: »a) köztársaság, b) egykamarás, c) elnököt a Nemzetgyűlés négy évre választ, d) az elnöknek minimális jogot, e) Notverordnung- (szükségrendelet)tilalom, f) alkotmány ellen intézkedéseket nem tehet, g) vétőjoga nincs, h) az elnöki szék megüresedése esetén az új elnökválasztásig a Ház-elnök és a Nemzetgyűlés által választott 3 tag gyakorolja az elnöki jogokat is, i) a fenti törvény január havában tető alá hozandó«. Ez a megállapodás képezte elvi, jogi, politikai alapját a Ries István vezetésével kidolgozott törvényjavaslatnak, amit nagy viták, kisebb módosítások után — végül is jóváhagytak a politikusok, a pártvezérek, a pártok szakemberei.”

14. A két munkáspárt egybehangolt föllépése egyik napról a másikra megváltoztatta a helyzetet, a kispártok magatartását is. E több irányzatra és számos csoportra tago-

ló „gyűjtőpárt” vezetőinek korántsem volt könnyű a helyzete. Ha e kérdésben nem akartak a reakció gyanújába keveredni, nem térhettek ki a köztársasági kihívás elől, ugyanakkor mégsem asszisztálhattak a baloldali pártok esetleges sikeréhez. Először tehát saját pártjukon belül kellett rábírnunk nemcsak a legitimistákat, hanem a jobbszárny, sőt a centrum ingadozó képviselőit a köztársaság elfogadására. Majd a törvény megalkotása során a biztos kilátással, hogy az első köztársasági elnököt e párt adja, meg kellett kísérlniük számára minél tágabb hatáskört kikanyarítani, sőt: a *szabadágjogok* fölvétele révén sérelmeikre is gyógyírt keresni.

Tildy Zoltán és Nagy Ferenc az első feladatot sikerrel oldotta meg. Pedig nem volt könnyű, hiszen december 20. előtt még a kispártok képviselői majdnem fele, több mint száz honatya aláírta azt a nyilatkozatot, amely az államforma kérdésnek a napirendről való levételét és a békeszerződés utáni időkre való halasztását követelte. A párt felelősen gondolkodó vezetőinek a fő érve a köztársaság mellett éppen a közelgő békekötéskor az államforma-változtatással remélhető előny volt. Ez hatott: az 1946. január 9–10-i képviselői értekezleten nemcsak a Vásáry István és Sulyok Dezső vezette jobboldali pártellenzék, hanem a legitimista csoport, benne Varga Béla is elfogadta a köztársaság államformáját.

1945 őszére-telére a királyságnak s vele együtt a legitimizmusnak fő támasza a római katolikus egyház maradt. Mindszenty József hercegprímás Habsburg Ottó hívének, az ország „első zászlósoraként” *homo regius*nak vallotta magát, s noha restaurációs terveihez a Vatikánt nem sikerült megnyernie, nem rejtette véka alá középkorias törekvéseit. Amikor november 16-án, a kormányalakulás másnapján Tildy Zoltán és Varga Béla tisztelgő látogatáson eléje járult, ő a köztársaság ellen foglalt állást, és erre akarta rábírnunk látogatóit is; még érvekkel is ellátta őket. Azzal pl., hogy e téma nem szerepelt a választási programokban (ami egyébként az SZDP-re nyilvánvalóan eleve nem volt igaz), így a nemzetgyűlés e kérdés megoldására „a néptől nem kapott felhatalmazást”. Utólag tehát csak a nép megkérésével, azaz népszavazással lehetne pótolni. Mindszentynek ezt az érvelését a kispártok jobbszárnya később valóban visszhangozta. A köztársaság eszméjének föltartóztathatatlan terjedése elleni föllépésre azonban még a főpártok sem vállalkoztak; a december 20-i püspökkari értekezlet „csupán” azt mondta ki, hogy „ebbe a kérdésbe nem szól bele és a dilata [halasztás] elve alapján áll”. Mindszentynek a köztársaság felé hajló Tildy Zoltán miniszterelnökhöz és a legitimista Varga Bélához intézett december 31-i levelében a királyságért megismételt óvása a makacs főpap kétségbeesett próbálkozása, lelki pressziója lehetett csupán, de már nem hathatós föllépése.

A pártvezetők újranyilatkozatai egyértelműen mutatták: 1946 az államforma-változás, a köztársaság kikiáltásának éve lesz. A tudatos ellenzék, a halogatók, az „is-is” állásfoglalók 1946 január elején már nem találhattak meghallgatásra nemcsak a baloldali pártok, hanem a kispártok körében sem.

A szociáldemokrata párt vezetősége 1945. december 16-án alkotmányjogi bizottságot alakított Kéthly Anna, Faragó

László, Száva István, Buchinger Manó és Hébelt Ede részvételével. Az volt a főadata, hogy Ries István igazságügy-miniszterrel egyetértésben dolgozza ki e párt álláspontját. E bizottságnak végül is nem lett önálló tervezete, hanem csupán az Igazságügy-minisztérium „hivatalos” tervezetének a kidolgozásába kapcsolódott be, mely viszont minden bizonnyal a minisztériumon kívül készülhetett el. Ezt az valószínűsíti, hogy az Igazságügy-minisztérium által az SZDP központi titkárságának és más pártok vezető szerveinek január 19-én megküldött hivatalos tervezet előkészületeinek e minisztérium törvényelőkészítő osztályának levéltári anyagában, az iktató- és mutatókönyveket is beleértve, semmi nyoma; még csak iktatószáma sincs.

Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára a pártközpont jogi osztályát e főadattal 1945. december végén vagy inkább 1946. január elején bízván meg, a kommunista tervezet Beér János akkori székesfővárosi tisztifőügyész, a későbbi államjogász professzor fogalmazásában január 10-ére, tehát hamarabb, mint a hivatalos tervezet, el is készült.

A kisgazdapárt tervezete 1946 január közepére készült el: megfogalmazásában a párt jogászai (Auer Pál, Eröss János, Pfeiffer Zoltán, Sulyok Dezső és Vásáry István) vettek részt, azok a jobboldali képviselők, akik eredetileg a köztársasági államforma bevezetésének elhalasztása mellett kardoskodtak. Bekapcsolódtak a munkába a párt vezetői: Nagy Ferenc, Kovács Béla és Varga Béla is.

15. A kommunista tervezet (*Törvényjavaslat az államhatalom gyakorlásának végleges rendezéséről*) az 1945: III. és XI. tc.-re épülve, lényegében csak a Nemzeti Főtanácsot megillető reprezentatív és kinevezési hatáskört kívánta a köztársasági elnökre ruházni, a végrehajtó hatalmat pedig a nemzetgyűlésnek, politikai bizottságának, valamint a kormánynak akarta meghagyni. „Az akarta — állapítja meg Vida István —, hogy az államfő csupán reprezentáljon, de politikai hatalmat ne gyakorolhasson.”

A kisgazdapárt tervezete (*Törvényjavaslat az állami főhatalom gyakorlásáról*) ezzel szemben a hagyományos hatalommegosztási fölfogás szerint teljes jogú államfőt kívánt a köztársasági elnökből formálni, aki a végrehajtó hatalmat az általa kinevezett minisztérium (kormány) által gyakorolja, s személyében is megilletik bizonyos hagyományos hatáskörök, így pl. a hadúri jogok, sőt a főkegyúri jog is. „A Független Kisgazdapárt [...] — írja Vida István — tényleges hatalmi jogkörrel rendelkező köztársasági elnököt akart, aki önálló politikai tényezőként léphet föl, [...] aktív szerepet játszhat a politikai életben.”

E tervezet az állami főhatalom, azaz a szuverenitás birtokosának a magyar népet, letéteményesének pedig a nemzetgyűlést tekintette, ám rá csak a törvényhozást ruházta, szemben a kommunista elképzeléssel, amely szerint e testület a végrehajtó hatalmat gyakorló kormányra szinte kizárólagos, a politikai felelősségen túlmutató hatással lett volna. A törvények végrehajtását az elnök „legfőbb képviselési és főfelügyeleti jogának érintetlenül hagyása mellett” az általa kinevezett kormányra ruházta (17. §). A főnálló gyakorlatnak megfelelően elvileg ismerte a minisztérium külön felhatalmazás alapján gyakorolható rendeletalkotási jogát, az ezen túli rendeleti jogalkotást azonban szűk körre, neve-

zetesen azokra a területekre kívánta korlátozni, amelyeket a törvény vagy az „országos szokás” (!) nem szabályozott, a törvényhozás magának fenn nem tartott, valamint amelynek szabályozását törvény nem utalta valamely nemzetgyűlési bizottság (!) vagy önkormányzati testület hatáskörébe” (20. §). A kormány rendeletalkotási hatáskörének e megszorítása a későbbi tervezetekből elmaradt. Föltehetően azért, mert az időről időre megújított felhatalmazásokra tekintettel úgysem lett volna sok értelme, sőt még zavarólag is hathatott volna.

Fenntartotta az igazságszolgáltatás önállóságát és a bírói függetlenséget. A bírákat a kormány előterjesztése alapján a köztársasági elnök által kívánta kinevezettni (17. §). Föltehetően ennek hatására emelte ki később a pártközi tervezet a bírákat (szakértői tervezet: az ítélőbírákat) a többi, fizetési osztályokra tekintettel részint a köztársasági elnök, részint az illetékes szakminiszter (itt: az igazságügy-miniszter) által kinevezendő köztisztviselők köréből, s fizetési osztályra való tekintet nélkül, külön megemlítve sorolta őket kizárólag a köztársasági elnök által kinevezendők közé. A későbbi tervezetek az igazságszolgáltatást egyébként nem érintették. A bírói hatalomnak a köztársaság nevében való gyakorlásáról, az ítéleteknek és ügydöntő végzéseknél „a Magyar Köztársaság nevében” való kimondásáról rendelkező szakasz — minisztériumi javaslatra — csak a bizottsági ülésen került a javaslatba (18. §).

A hivatalos (szociáldemokrata) tervezet (*Törvényjavaslat Magyarország államformájának meghatározásáról*) megoldásaiban az előbbieket közé helyezhető el, ám a döntő kérdésben, a végrehajtó hatalomnak elnöki, a parlamentáris kormány útján való gyakorlása tekintetében a kisgazdapártéval vallott azonos elveket, s noha különben azénál szűkebb jogkört kívánt adni az elnöknek, a hatalommegosztás elvének fenntartásában vele közös nevezőn volt. Mindez nem igazolja Vida István álláspontját, aki szerint a hivatalos (szociáldemokrata) tervezet a köztársasági elnöknek „alapjában véve mégis elsősorban reprezentatív funkciót szánt”. A tervezet néhány megfogalmazása — a kisgazdapártéhoz hasonlóan — az 1920: I. és XVII. tc.-re emlékeztet.

16. Az 1946. január 16-án tartott pártközi értekezlet, amelyen a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, a koalíció pártjait három-három tag képviselte, tárgyalási alapul az utóbbi, tehát a Ries István-féle hivatalos (szociáldemokrata) tervezetet vette, a másik kettőnek így csak meghatározott elemei kerülhettek be rendelkezései közé kiegészítés vagy módosítás gyanánt. Ries István igazságügy-miniszter kapott megbízást erre a munkára, amelynek első lépéseként a pártok jogászai — az értekezlet szellemében — összeegyeztették a három tervezetet, s elkészítették a „pártközi tervezetet” (*Törvényjavaslat Magyarország államformájáról*), amely Pfeiffer Zoltánnak, a kisgazdapárti igazságügyi államtitkárnak az elnöklétével összehívott szakértői bizottság elé került, ahova Bibó István, Bölöny József és Moór Gyula is meghívást kapott. Ez a stílári javítások mellett néhány lényegi módosítást is téve az előzőn, ugyancsak elkészítette a maga „szakértői tervezetét” (*Törvényjavaslat Magyarország államformájáról*). Ez került január 23-án este a minisztertanács elé, ahol az elnöki jogkör lényeges szűkítésével el is fogadtatott.

A pártok vezető testületei szintén tárgyalták a kérdést. A kisgazdapárt képviselőcsoportjában január 22-én még mindig alapkérdéseket vitattak. Fillér László és az októbrista Nagy Vince a kérdésnek népszavazással való eldöntése mellett érveltek. A kisgazdapárti nagyválasztmány 24-i ülésén mégis csupán a kisgazda lajstromon megválasztott, ám az ellenzéki Demokrata Néppárthoz tartozó két képviselő, Eckhardt Sándor és Bálint Sándor szavazott a „pártközi tervezet” ellen. A szociáldemokrata parlamenti frakcióban először január 23-án esett róla szó, érdemi vitájára azonban csak 14-én került sor. Többen panaszkodtak az ügy előkészítetlensége miatt, és ez igaz is volt. Az, hogy a pártok a január végére összehívott nemzetgyűlési ülészek elé akarták terjeszteni a javaslatot, még nem indokolta e nagy, a felületesség veszélyével járó sietséget, amelynek nyomai a törvényben megmaradtak.

17. A törvényjavaslat túlon túl magán viselte a koalíciós alku jegyeit. Főként az elnöki jogkört érintő egy-egy megfogalmazása nyilvánvalóan annak tudatában készült, hogy a kisgazdapárt adja majd az első elnököt. A két pályázó, Tildy Zoltán miniszterelnök és Nagy Ferenc házelnök közötti versenyt a baloldali pártok döntően befolyásolták, s így a kisgazdapárton belül kisebbségben lévő balszárnyat támogatva elérték, hogy január 29-én a pártján belül egyébként jobb kilátásokkal bíró Nagy Ferenc maga ajánlja képviselőtársainak Tildy Zoltán jelölését.

A radikális párt, nemkülönben a szociáldemokrata párt részéről fölmerült a még mindig Londonban élő Károlyi Mihály neve is, aki egyébként emigrációjában a kommunistákhoz is közel került. Hazahívását e funkcióba különösen egykori minisztere, Böhm Vilmos szorgalmazta. A szociáldemokrata képviselők január 23-i frakcióülésén Faragó László hasonló indítványát Szakasits Árpád azzal utasította el, hogy mivel Károlyi „tájékozatlan a hazai viszonyokról”, a kommunista párt sem támogatná jelölését. Károlyi elnöksége a kisgazdapárt jelöltjével szemben valóban kilátástalannak látszhatott. Peyer Károlynak ez mégsem lehetett meggyőző, ő ugyanis még másnap is a volt köztársasági elnök távirati hazahívását indítványozta a frakcióülésnek. Hiába. Igaz, hogy amikor a kisgazdapártban a Mindszentytől is támogatott Nagy Ferenc látszott megnyerni a jelöltségért való versenyfutást, maga Rákosi Mátyás írt Londonba, majd táviratoztatott Böhm Vilmos és Bölöni György által kétszer is Károlyiért, hogy azonnal jöjjön, mert „jelenléte sürgős”. Károlyi sértődéssel vegyes megkönyebbüléssel fogadta, hogy végül nem rá esett a választás.

18. Tildy Zoltán miniszterelnök a törvényjavaslatot — egyelőre indoklás nélkül — január 24-én tette le a ház asztalára (*Törvényjavaslat Magyarország államformájáról*). A nemzetgyűlés közjogi és alkotmányjogi bizottsága a kisgazdapárti Eröss János elnökletével s az ugyancsak kisgazda Sulyok Dezső előadásában január 28-án vitatta meg. Ez jelentősebb volt, mint maga a nemzetgyűlés ülésének tárgyalása.

A javaslaton lényegesen már egyik fórum sem változtatott. Ám amíg a bizottsági ülésen alapos eszmecsere volt, a nemzetgyűlésben inkább historizáló politikai nyilatkozatok hangzottak el. A bizottságban, méginkább a plénumon jelentősen korlátozta a módosítást a friss házszabályoknak az

a szokatlan, csakis a koalíciós megegyezések fenntartását szolgáló rendelkezése, hogy a képviselőknek módosító javaslatukat már az általános vitában elő kellett terjeszteniük, a részletes vitában ugyanis csak az előadó vagy a kormány képviselője tehetett újonnan felmerült módosító javaslatot. E megoldás, amelynek célja nyilvánvalóan a koalíciós pártok által már egyszer elfogadott szövegezés lehető fenntartása volt, nem csupán a képviselők törvényhozói jogosultságát szűkítette, de ellentétben állt a részletes vita értelmével is. A „második olvasás” hagyományosan éppen arra való volt, hogy a képviselők az általánosságban már elfogadott törvényjavaslat egy-egy szakaszát vitassák meg, hozzájuk fűzve módosító javaslatukat is.

19. A javaslat előadója a nemzetgyűlés január 30–31-én tartott ülésén is Sulyok Dezső volt. Polgári beállítottságát meg nem tagadva, kötelességszerűen képviselte a bizottsági véleményben megfogalmazódott pártközi megegyezést. A pártok abban is megállapodtak, hogy a vitát „a tárgyhoz méltó emelkedettséggel és egyhangúsággal” folytatják. A koalíciós pártok vezérszónokai — Eröss János (FKGP), Rajk László (MKP), Kéthly Anna (SZDP), Darvas József (NPP) —, ha álláspontjaik különbségét nem rejtették is véka alá, ehhez tartották magukat. Egyedül a Tanácsköztársaság önvédelmi háborújának megítélésében mutatkozott lényegi különbség Eröss és Rajk között. A két kis ellenzéki párt szónokai, Eckhardt Sándor (Demokrata Néppárt) és Szent-Iványi Sándor (Polgári Demokrata Párt) is ennek megfelelően beszélt. Nem úgy a PDP-listán, de pártonkívüliként a nemzetgyűlésbe jutott jobboldali Slachta Margit, aki a baloldal zajos közbekiáltásaival dacolva, a javaslatot el nem fogadva egymaga vállalkozott a királyság, a szentkoronatan, sőt a Habsburgok védelmére. Három indítványt is tett: az első a kérdésnek a békekötés utáni időre való halasztása, a második a pártok képviselőinek e tekintetben a pártfegyelem alóli mentesítésére, a kérdésben való szabad állásfoglalásuk lehetővé tételére, a harmadik pedig a titkos szavazásra vonatkozott. Indítványait a ház nem fogadta el. Eckhardt Sándor is megkockáztatta, hogy a népszavazás gondolatát fölvesse, indítványt azonban ő sem tett rá.

Figyelemre méltó volt a kommunista Rajk László nézete. Szerinte a „magyar köztársaság törvénybeiktatásával nemcsak a magyar történelem legnemesebb hagyományait folytatjuk, hanem egyszermind bekapcsolódunk az emberiség, a szabad nemzetek legjobb hagyományaiába is”. Ezáltal találkozik az amerikai és a magyar demokrácia; „Magyarország visszatál az európai népek szabad családjába, a köztársaságok családjába”, hiszen „Magyarországot demokratikus államok, demokratikus köztársaságok övezik: a jugoszláv köztársaság (*éljenzés a kommunista párton*), az osztrák köztársaság, a csehszlovák köztársaság és a szovjet köztársaság (*lelkes éljenzés a kommunista párton*), mely megvalósította a világtörténelem legfejlettebb demokráciáját, a szocialista demokráciát”. Azt is hangsúlyozta, hogy a törvény különösen növelni fogja az ország hitelét szomszédainknál, a Duna völgyében, ahol egyébként ekkor már egyedül Románia volt királyság. Slachta — kétségbe vonva, hogy a köztársasági államforma valmit is számít majd a béketárgyalásokon — éppen erre hivatkozott, főlemlítvén, hogy Sztálin kitüntetést küldött Mihály királynak.

A képviselő szónoklatának a szentkoronát illető részre figyelmet érdemel, mert e kérdést a kisgazdapárti tervezet is érintette, 22. §-ában, kimondván, hogy ezt „a magyar nép továbbra is kegyelele tárgyának és a nemzeti egység jelképének tekinti”. Az egyik kisgazdapárti értekezleten Kovács István Fejér megyei képviselő odáig ment, hogy javasolta: a köztársasági elnök a koronára tegye le esküjét. E fából vaskarika megoldás természetesen szóba sem jöhetett. Slachta is csupán a kommunista és a szociáldemokrata közbeszólóktól kaphatott választ kérdésére: a köztársaság a koronát múzeumba teszi majd. A javaslatban nem szereplő *címerváltoztatás* szükségességére viszont joggal utalt a képviselő. Az Országos Törvénytárnak a törvényt közreadó 1946. január 31-i száma még a Magyar Belügyminisztérium koronás címerrel ellátott pecsétjének lenyomatával jelent meg.

A részletes vitában a kisgazdapárt jobboldala — Némethy Jenő, Drozdy Győző és Gróh József — támadásba lendült. A pártközi megegyezés ellenére törzéseket és pótlásokat javasoltak, a javaslattal alig összefüggő kérdéseket feszegetve; leginkább Drozdy, aki a demokratikus pártrendszert, a pártok megszerzése pozíciókat, köztük a rendőrség kommunista vezetését kifogásolta. Miután Faragó László (SZDP) és Révai József (MKP) a pártközi megegyezést a demokrácia alapelemének tekintve megfelelt nekik, Sulyok Dezső előadó is jobbnak látta, ha nem teszi magáévá indítványait, sőt még különködésnek ható föllépésüket is visszautasítja. „Tisztában vagyok azzal — mondta —, hogy ha a reakciónak a kisujjunkat mutatjuk, akkor rögtön egész kezünket követeli. *Úgy van! Úgy van!* Aki ebben a Házban itt van, akármelyik oldalon ül és akármilyen álláspontot hangoztat ma, nem kerülne el sorsát abban a pillanatban, amikor a reakció itt győzelemre tudna valaha jutni. *Úgy van! Úgy van! Élénk taps!* Ezzel mindnyájan legyünk tisztában.”

E kisebb csetepaté után a pártközi egyetértés helyreállt. Még a kommunista Révai József tett sikertelen kísérletet a 13. § (1) bekezdésének a bizottságban elvetett, a végrehajtó hatalmat *csak* a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium (kormány) általi gyakorlására vonatkozó indítványát föllevenítésére. Az előadó — noha elvileg magáévá tette — a bizottság nevében nem pártolhatta, így ez nem is került a törvénybe. Sulyok hivatalból néhány kisebb módosítást javasolt, és a ház ezeket tudomásul véve, a javaslatot szakaszonkénti második olvasásában is meghallgatva. Végül is az elnöklő Kossa István a jelentéktelen előadói módosításoknak részleteiben is elfogadott javaslatot — 19. §-ának megfelelően — 1946. I. tc.-ként a képviselők ünneplése közepette azonnal ki is hirdette.

III.

20. A *Magyarország államformájáról* című törvénycikk praecambulum-ból és 19 szakaszból áll. A bevezetés vázolja a történeti előzményeket, megállapítja az állampolgárok fontosabb természetes és elidegeníthetetlen jogait, utalva ezeknek jogi biztosítékára is. A szoroson vett törvény először a törvényhozást gyakorló nemzetgyűlés szerepét emeli ki (1. §), majd a köztársaságról és elnökeről rendelkezik (2–3. §§). Szabályozza a köztársasági elnök jelölését és választását (4–5. §§), valamint eskü- vagy fogadalomtételével

(6–7. §§). Az elnök eskü- vagy fogadalomtételével a Nemzeti Főtanács megszűnik (8. §). A köztársasági elnöki hatáskörből előbb a törvényhozással kapcsolatos (9–10. §§), majd a külügyi, kegyelmezési és elbocsátási jogokról (11–12. §§) rendelkezik. A 13. § a köztársasági elnöknek a felelős minisztériumhoz, a kormányhoz való viszonyát taglalja, a 14. § pedig kinevezési, valamint érdemrend- és hivatali címadományozási hatáskörét szabályozza. Ezután esik szó lemondásáról, az ennek nyomán vagy akadályoztatása esetén szükségessé vált helyettesítéséről és az új elnökválasztásról (15. §). A köztársasági elnök személyének védelmét és esetleges felelősségrevonását egyazon 16. § szabályozza. Végül tiszteletdíjről, hivataláról esik szó (17. §). A 18. § a Magyar Köztársaság nevében történő bíraskodásról, a 19. § pedig e törvénynek kivételesen a nemzetgyűlésben való azonnali kihirdetéséről, valamint a királlyal és a kormányzói intézménnyel kapcsolatos valamennyi jogszabály hatályvesztéséről szól.

21. A törvény *praecambulum* két forrásból eredt. (1) A hivatalos (szociáldemokrata) tervezetből, amely az 1918. november 13-i eckartsau nyilatkozatból kiindulva a szociáldemokrata álláspontnak megfelelően az 1849-i Függetlenségi nyilatkozatot érintve az 1918. november 16-i néphatározatból eredő első Népköztársaság jogfolytonosságát hirdette. Utalt a jogegyenlőség, a szabadság és a félelemtől s ínségtől mentes élet szavatolására. (2) A kisgazdatervezetből, amely az állampolgárok szabadságából és egyenlőségéből kiindulva, ha hiányosan is, felsorolta az állampolgárok „természetes és elidegeníthetetlen” jogait.

E bevezetés a pártközi tervezetben nyerte el egységes szerkezetét, melyen a szakértői tervezet csupán finomított, s végül is a nemzetgyűlési bizottság alakította ki végleges megszövegezését. Új, a bizottsági vita tanúsága szerint a kommunistáktól eredő történeti elemei voltak ennek a Habsburg-ház elleni „négy száz esztendő harcra”, valamint az 1918/19-i két forradalomra való együttes hivatkozás. A bizottságban Zsedényi Béla, a nemzetgyűlésben pedig Némethy Jenő és Gróh József hiába is törekedett a szabadságharcos és forradalmi múltra való utalás részbeni vagy teljes törlésére. Érdekes, bár csupán „stiláris” vitára adott okot az Atlanti Kartából vett „mentesség az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől” szövegű passzus, amely egyébként hasonló fogalmazásban mind a hivatalos (szociáldemokrata), mind a kisgazda-tervezetben szerepelt, s végül is Zsedényi Béla indítványára a magyarosabb „a jog az elnyomtatás, félelem- és nélkülözésmentes emberi élethez” megfogalmazást kapta. A kisgazda elképzelésekkel szemben figyelmet érdemel, hogy a vallásszabadság mellől elmaradt a vallásos meggyőződés szabad nyilvánításának szabadsága; a szakértői tervezetben már nem az egyéni tulajdon, hanem egyszerűen csak a tulajdon szerepelt. Az önkormányzatok életének irányításában való részvétel joga a pártközi tervezetben az államélet irányításában való részvételre módosult; a szakértők visszatértek az önkormányzatokhoz, míg a ház elé terjesztett javaslatban — noha ez a minisztertanácsra nem merült föl — már mindkettő: az állam és az önkormányzatok életének irányításában való részvétel joga egyaránt benne volt. Szembeötlő, hogy a sajtószabadságot a véleménynyilvánítási szabadságba rejtették, s a nem-

zetgyűlési ülésen, ahol különben ezt ketten is — Szent-Iványi Sándor és Drozdy Győző — szóvátették, ezen már nem módosítottak. Téves az a vélekedés, mintha a munkához és a méltó emberi megélhetéshez való jog kommunista követelésre került volna e korántsem teljes katalógusba. Benne volt már a kisgazdapárti tervezetben is.

A kisgazdatervezet a „magyar állam” céljaként jelölte meg „a magyar nép számára a rendezett együttélés biztosítékát” is. A pártközi tervezet megtoldotta „a más népekkel való békés együttműködés” passzusával.

A kisgazdatervezet a személyiségi jogok gyakorlásáról törvényes keretek között, mások hasonló jogainak sérelme nélkül kívánt gondoskodni, kikötve, hogy a „tulajdonjognak a társadalmi ellentétek kiegyenlítése érdekében szükségessé váló korlátozásáról külön törvények intézkednek”. A pártközi tervezet e jogokat „bármily irányú megkülönböztetés nélkül, egyformán és egyenlő mértékben” szavolta volna „a magyar állam összes alattvalóinak”. A szakértői tervezetben az alattvalókból „állampolgárok” lettek; a baloldal — a jelek szerint kommunista párt — követelésére szűkítés is belekerült a szövegbe: e jogokat csak „a demokratikus államrend keretein belül” adják meg. A részletes vitában Révai József meg is magyarázta: a demokrácia és a köztársaság ellenségeit e jogokból cleve kizárják. Ennek mintegy ellentételeként a bizottság Sulyok Dezső előadónak az USA alkotmányára hivatkozó javaslatára belevette a javaslatba, hogy a személyiségi jogoktól „egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül”. A ház vitájában Eckhardt Sándor e szabadságjogok megsértése esetén eljáró bírósággént a Közigazgatási Bíróságot ajánlotta, mivel azonban e fórumot a baloldal ekkor már kifejezetten visszahúzó intézménynek tekintette, nem érhetett el eredményt. Még ez évben megszületett viszont „az emberi alapjogok hatályosabb védelméről” szóló 1946. X. tc., amely büntetést nyilvánított annak a közhivatalnoknak a cselekményét, aki valakinek az 1946. I. tc. által szavatolt „természetes és elidegeníthetetlen” jogát hivatali eljárásban vagy intézkedésével megsérti. Így tehát e jogok, ha alkotmánybírói védelmet nem is, büntetőbíróit mindenképpen nyertek.

22. A nemzetgyűlés által négy évre választandó köztársasági elnöknek választhatóságához igényelt föltételek tervezetről tervezetre bővültek ugyan, lényegesebb vitára mégsem vezettek. A korhatár kezdettől fogva a 35. életév volt; ennél kevesebbet, 30 évet csak a kisgazdapárti tervezet igényelt. Kisebb vitára adott okot a nemzetgyűlési képviselőválasztási jogosultság, amely a hivatalos (szociáldemokrata) tervezetben már szerepelt, ám időközben kihagyták, s így Faragó László és Révai József javaslatára csak a nemzetgyűlési bizottság iktatta be újra. A kisgazdák — Tildy Zoltán és Pfeiffer Zoltán — azért elleneztek, mert, amint az utóbbi mondta, „az államfő közjogi méltósága nem tűrheti meg olyan aprólékos körülmények vizsgálatát, amelyek [a] választójogosultsággal összefüggenek”. Gyaníthatóan attól féltek, hogy a választóként való összeírás formai hiánya — amiként régebben a képviselővé való választhatóságot — kétségessé teheti az elnökjelölt választhatóságát is.

Nagyobb nehézségek adódtak a köztársasági elnök jelölésével és a választási eljárással. A jelölésről a kommunista

és kisgazda tervezetek hallgattak, a hivatalos (szociáldemokrata) tervezet pedig a pártokat jogosította föl erre. A pártközi tervezet a pártok említése nélkül kimondta, hogy legalább ötven képviselő írásban ajánlhat elnökjelöltet. Eredetileg valamennyi tervezet az elnöknek — szükség szerint több menetben történő — *titkos szavazással* való választásáról szólt, a képviselők meghatározott, minősített többséget alkotó hányadának jelenlétében és szavazatával. A szakértői tervezet arra az esetre, ha csupán egy jelölt volt, lehetővé tette a *közfelkiáltással* való elnökválasztást, az egyébkénti titkos szavazás mellé pedig beiktatta, hogy száz képviselő írásbeli kérelmére *nyílt szavazással* történhet e választás. A pártok között különösen az utóbbi kérdésben nem volt egység, ezért eldöntése a bizottsági ülésre maradt. Itt Rákosi Mátyás és Révai József elsősorban azért érveltek a nyílt szavazás lehetősége mellett, mivel féltek, hogy a kisgazdák, miként a fővárosi tisztviselők választásánál, titkos szavazás esetén kellő pártfegyelem híján nem tartják majd magukat a közös elnökjelölt személyére vonatkozó esetleges pártközi megegyezéshez. E kérdésben maguk a kisgazdák sem voltak egységesek. Tildy a titkosság mellett érvelt, Sulyok viszont bizonyos esetekben hajlandó volt elfogadni a nyílt szavazást is. A nyílt szavazás bevezetésére irányuló taktikai elképzelés tarthatatlannak bizonyult, már csak azért is, mert szöges ellentétben állott a munkásmozgalom minden addigi, a titkos választás intézményére irányuló törekvéssel. A bizottság 9:6 arányban végül a *titkosság* kizárólagossága mellett voksolt. Ellene Révai József a kommunista és szociáldemokrata tagok nevében kisebbségi véleményt jelentett be, amelyet azonban a nemzetgyűlésben visszavont, mivel más úton is sikerült biztosítékot szerezniük „a demokrácia érvényesülésére”. Ezt nyilvánvalóan — a bizottságban Bencze Imre, Nagy Vince és Zsedényi Béla hasztalan kifogásolta — *közfelkiáltás* intézménye jelentette. Ennek segítségével végül 1946. február 1-jén Tildy Zoltánt, a baloldali pártok által is támogatott, egyetlen kisgazdapárti jelöltet választották meg köztársasági elnökké.

23. A kisgazdatervezet a köztársasági elnöknek megadta a nemzetgyűlés összehívásának, az ülészaka megállapításának és berekesztésének, valamint föloszlatásának jogát, tehát mindazt a hatáskört, amelyet hajdan a király és a kormányzó meghatározott törvényes föltételek közepette (az utóbbi eredetileg szűkebb, később bővebb körben) gyakorolt. Itt a korlátozást azt jelentette, hogy az üléseket saját jogán legfeljebb 30 napra napolhatta el, ezen túl csak a nemzetgyűlés többségének hozzájárulásával. Föloszlatás után a törvénynek azonnal és úgy kellett javaslatot tennie az új nemzetgyűlés összehívására (választására), hogy a föloszlatástól számított 60 napon belül összeülhessen (18. §).

A hivatalos (szociáldemokrata) tervezet e jogok közül egyedül az egy ülészakban egyszeri és legfeljebb 30 napra szóló elnapolást, valamint a nemzetgyűlés feloszlását tette lehetővé; ez utóbbit is csak akkor, ha a testület tartósan és helyrehozhatatlanul munkaképtelenné vált. (Eredetileg az 1920: I. tc. is a „tartós munkaképtelenségre” szorította a kormányzó elnapolási jogát.) Ezt a megkötést egyébként még a pártközi tervezetben is fönntartották, és csak a szakértői tervezetből törölték. A pártközi tervezet szűkítette is, bővítette is a nemzetgyűlés körüli elnöki jogokat. Az elna-

polt ülést is kötelese lett ugyanis az elnök legalább 100 képviselő írásbeli indítványára nyolc napon belül újra összehívni, a föloszlatásra pedig a munkaképtelenségen kívül akkor is jogosulttá vált, ha ezt a képviselők kétötöd része fölterjesztésben kérte. Kötelese lett viszont föloszlatni a nemzetgyűlést, ha erre a kormány tett előterjesztést. Ez utóbbit Bibó István följegyzésében abszurdumnak tartotta, hiszen a köztársasági elnök — az adott rendszerben — mindig kinevezhetett magának olyan kormányt, amely neki a föloszlatásra előterjesztést tesz. Mégis megmaradt e jogkör; a szakértőknek azzal, az elnök javára váló változtatásával, hogy a kormány előterjesztése esetén is csupán jogosult lett, nem pedig kötelese a ház föloszlatására. A javaslatnak e 10. §-a a bizottságban is vitára adott okot. A pártönkívüli Zsedényi Béla indítványozta, hogy a törvény adja meg az elnöknek a nemzetgyűlés összehívására, a kisgazdapárti Bencze Imre szerint pedig a korlátlan házfeloszlataásra a jogot. Révai József viszont kitarított amellett, hogy a kormány előterjesztésére legyen kötelese feloszlata a nemzetgyűlést. Sulyok Dezső előadó végül is megmentette az eredeti, kompromisszumos javaslatot. Való igaz, az *összehívás* hagyományos államfői hatásköre szembeötlően kimaradt innen. Ez aligha magyarázható azzal, hogy a nemzetgyűlésnek önjogon való *összeülését* már az 1945: VIII. tc. nyomán a házszabályok rendezték. Sokkal inkább arról volt itt szó, hogy e föltűnő hiánnyal a nemzetgyűlés baloldala azt akarta demonstrálni, hogy a törvényhozó testület független az általa választott köztársasági elnöktől. Ez sikerült is, a dolog azonban annyiban sántított, hogy a föloszlatásra bizonyos, bár korlátozott hatáskört mégis adtak neki.

Nem sokkal a törvény elfogadása után e hiányosságot a Közigazgatási Bíróság is észlelte, s javaslatot is tett az elnöki hatáskörnek a korábbi államfői jogkörhöz hasonló kibővítésére, mivel azonban e *csonka* megoldás tudatos volt, fölterjesztése nem talált meghallgatásra. E hiányt csak az 1947: XXIII. tc. pótolta.

Mivel a törvényhozás hatásköre kizárólag a nemzetgyűlést illette meg, a köztársasági elnöknek csupán a törvények kihirdetése maradt. Ez azonban inkább kötelese volt, mint jog, hiszen e körben a kormányzó eredeti, 1920: I. tc.-beli hatáskörénél is rövidebb időre (30, a szakértők végleges megfogalmazásában pedig csak 15 napra) korlátozott visszaküldési jog illette meg. A másodszor megküldött javaslatot 15 napon belül kötelese volt kihirdetni. A kisgazda tervezet „pontosabb” volt: az 1920: I. tc.-nek megfelelően a kihirdetési köteleseket csak a változatlanul vagy az elnöki észrevételnek megfelelően szövegezett törvényjavaslatokra írta elő, ugyanakkor kizárta e „halasztó vétőjog” gyakorlását magának az elnöknek a jogkörét érintő törvények esetén.

24. A köztársasági elnök külügyi, kinevezési, kegyelmezési, kitüntetés- és címudományozási jogát a tervezetek és maga a törvény is nagyjából s egészében már a Nemzeti Főtanács számára megállapított körben szabták meg. A bizottság kicsit módosított: a nemzetgyűlésre ruházta a kitüntetésalapítás jogát, ugyanakkor Zsedényi javaslatára a hivatali (egyetemi stb.) címudományozást a köztársasági elnök hatáskörébe utalta.

A kisgazdatervezet 10. §-a a királyi *főkegyúri jogot* is az

elnök hatáskörébe juttatta volna. Ez azonban a későbbi tervezetekben nem szerepelt, sőt, a vitákban sem érintette senki, annak jelöl, hogy bonyolult, csak a Vatikánnal való megegyezéssel rendezhető, Mindszenty József egyoldalú esztergomi érseki kinevezése óta különösen időszerű és kényes ügyről volt szó.

A kisgazdatervezet említést tett arról, hogy a köztársasági elnök gyakorolja a honvédelmi miniszter útján a hadsereg főfelügyeleti jogát és ő nevezi ki főparancsnokát is. Ezt azonban a pártközi tervezet nem vette át. Bencze Imre a kisgazdák nevében még ennél is teljesebbé kívánta tenni az elnök „hadúri jogát”. A 11. §-hoz új (3) bekezdésként javasolta: „A köztársasági elnök az ország fegyveres erőinek legfőbb parancsnoka.” Ez az amerikai elnök hadügyi hatáskörére s a hazai monarchikus előzményekre egyaránt emlékeztető kiegészítő javaslat olyan messze ment, hogy a különben hagyományos közjogi kategóriákban gondolkodó Zsedényi Béla sem tudta elfogadni. Végül csupán a nemzetgyűlés hozzájárulásától függő nemzetközi jogi elemek (hadüzenet, a hadiállapot megállapítása, a békekötés, valamint a honvédségnek határon kívüli alkalmazása) jutottak a köztársasági elnök hatáskörébe.

1946 novemberében a Honvédelmi Minisztérium és az Igazságügy-minisztérium által egyszer még kísérlet történt ugyan a „hadúri jogok”, valamint a katonai kinevezési hatáskör szabályozására, ez azonban a köztársasági elnök 1947. január 20-i döntése alapján mint „nem időszerű” lekerült a napirendről.

25. A legfontosabb vitapont a végrehajtó hatalom gyakorlásának kérdése volt. A kommunista javaslat erről hallgatott, a kisgazdapárti és a hivatalos (szociáldemokrata) javaslat egyaránt azt a hagyományos parlamentáris hatalommegosztási elvet mondta ki, hogy a „végrehajtó hatalmat az elnök a nemzetgyűlésnek felelős kormány által gyakorolja”. Mintegy kiegészítette ezt a *miniszteri ellenjegyzés* hagyományos intézménye, amelyet valamennyi tervezet és javaslat, valamint a törvény lényegileg ugyanúgy tartalmazott.

A bizottságban a kommunisták álláspontját Rákosi Mátyás és Révai József képviselték, akik a köztársasági elnöknek csupán „államfői jogokat” akartak adni, a végrehajtó hatalmat pedig a kormánynak kívánták fönntartani. Álláspontjuk föltűnően hasonlított a francia baloldalnak a nemzetgyűlés kormányáról (*gouvernement d'assemblée*) vallott elképzeléseikhez. Révai a bizottságban a 13. § (1) bekezdéséhez módosítást javasolt, amely így hangzott: „A végrehajtó hatalmat, amennyiben azt a törvény nem utalja a köztársasági elnök hatáskörébe, a nemzetgyűlésnek felelős minisztériuma gyakorolja.” Hosszú vita után Sulyok Dezső indítványára, 8:6 arányú szavazással megmaradt az eredeti szöveg. Noha ezt a nemzetgyűlés hátrányára történt szabályozást Rajk László még a nemzetgyűlésben is kifogásolta, és Révai József indítvány formájában megismételte, kommunista igényt továbbra sem sikerült elfogadtatni.

Nagyobb sikerre vezetett a törvényalakítással és felmentéssel kapcsolatos államfői hatáskör föltételekhez kötése, amely szintén e párttól indult ki. A kommunista tervezet az 1945: XI. tc. 4. §-ára emlékeztető módon a miniszterelnök kinevezését (deználását), továbbá javaslatára a miniszterek megbízatását is a köztársasági elnökre ruházta, föltétel-

ként azonban a nemzetgyűlés politikai bizottságának kétharmados vagy egyszerű többségű határozatát szabta meg. A kommunisták ezzel továbbra is döntő jogot kívántak e szűkebbkörű pártközi testületre ruházni. A politikai bizottság e szerepével sem a kiszgazdapárti, sem a hivatalos (szociáldemokrata) tervezet nem számolt, s nem tett róla említést a pártközi tervezet sem. Az a szövegrész, hogy a köztársasági elnök a miniszterelnököt „a nemzetgyűlés politikai bizottságának meghallgatása után” nevezheti ki, az 1946. január 23-i minisztertanácson, Rákosi Mátyás indítványára került be a javaslatba, mint a „fiatal demokrácia”, politikai rendjének egyik biztosítója. A bizottságban hosszas vita után végül megmaradt a kommunisták igényelte megkötés, de Bencze Imre javaslatára a szöveg a „parlamentari elv tiszteletben tartásával” kitételrel is kibővült, s mindez nem csupán a miniszterelnök kinevezésére, hanem fölmentésére is kiterjedt. Pfeiffer Zoltán javaslatára 8:6 arányú többséggel egyúttal elfogadták azt az új (3) bekezdést is, mely a kinevezett minisztériumot (kormányt) a nemzetgyűlésben 8 napon belül bemutatkozásra kötelezte.

A kormányalakítás tekintetében hasonlóság mutatkozott a francia szocialista és kommunista, valamint a magyar kommunista és szociáldemokrata elképzelések között. Az alkotmányozó gyűlésekben a francia munkáspártok is arra törekedtek, hogy a miniszterelnök (*président du conseil*) designálását teljesen a nemzetgyűlésre ruházzák, vagy legalább a köztársasági elnöknek erre vonatkozó hatáskörét teljesen formálissá tegyék, amint az végül is a IV. Köztársaság alkotmányában (1946) meg is valósult.

26. A köztársasági elnöki megbízatás megszűntét a kommunista és a kiszgazdatervezet hasonlóan szabályozta. Különös fontossága volt a lemondásnak, melyet ezek egyoldalú akarattnyilvánításnak tekintettek, a hivatalos (szociáldemokrata) tervezet viszont érvényességéhez a nemzetgyűlés hozzájárulását írta elő. A pártközi tervezet föloldotta ezt; ámbár az első lemondó nyilatkozatot a nemzetgyűlés 15 napon belül még megfontolásra visszaküldhette, a másodikat viszont már kötelező volt elfogadni.

A kiszgazdatervezet az elnöki szék megüresedése esetére a nemzetgyűlés elnökét ruházta fel az államfői jogok gyakorlásával, a hivatalba még nem lépett, tartósan akadályozott elnököt viszont a miniszterelnök helyettesíthette volna. A hivatalos (szociáldemokrata) tervezet a kormányt ruházta fel erre az esetre és az elnöknek jogköre gyakorlására való képtelensége esetére az elnöki jogokkal. A pártközi tervezet és maga a törvény is ideiglenesen a nemzetgyűlés elnökének adta e hatáskört, aki azonban ezt csak bizonyos, először a kiszgazdatervezetben megfogalmazott korlátok között gyakorolhatta.

A köztársasági elnök sérthetlenségéről és az államfőt (a kiszgazdatervezet szerint: a királyt) megillető büntetőjogi védelméről csak a hivatalos (szociáldemokrata) tervezet feledkezett meg. A szakértői tervezet az utóbbira már külön törvényt helyezett kilátásba, amely a „demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről” szóló 1946: VII. tc.-ben meg is valósult (5–7. §§).

A köztársasági elnöknek alkotmány- vagy törvényszegés esetén történő felelősségre vonását illetően a tervezetek — az 1945: XI. tc.-hez hasonlóan — *mutatis mutandis* — az

1848: III. tc. 34. §-ához nyúltak vissza. A vád alá helyezéshez — miként az 1945: XI. tc. — a ház minősített többségét kívánták meg; ennek nagysága tervezetenként némileg eltért; a hivatalos (szociáldemokrata) tervezet szerint erre csak akkor kerülhetett sor, ha 100, a későbbi megfogalmazások szerint pedig ha 150 képviselő indítványozta.

27. Az 1946: I. tc. *Magyarország államformájáról* jellegzetesen koalíciós törvény volt; megalkotását a koalíciós pártok olykor ki sem mondott távolabbi, stratégiai céljai éppúgy befolyásolták, mint napi, taktikai megfontolásaik. Vele olyan *parlamentaris köztársaság* jött létre, amely egyszerre viselt magán hagyományos, polgári és új, népi demokratikus jegyeket, s amelyben a köztársasági elnök a törvényhozó testülettel — a nemzetgyűléssel, 1947-től az országgyűléssel — és ennek sajátosan kiemelt Politikai Bizottságával szemben, ha nem is csupán reprezentáló, de mindenképpen másodlagos szerepet nyert.

Az államhatalom gyakorlása e törvény alapján alig több mint három esztendőig folyt; az 1949. augusztus 20-án hatályba lépett szocialista alkotmány (1949: XX. tv.) ezen a téren is merőben új helyzetet teremtett.

Jegyzet

E tanulmány első, bővebb változata „*Magyarország köztársaság*”. Az *államfői jogok 1944–45-ben és az 1946: I. tc. létrejötte* címmel, teljes jegyzetapparátussal az Állam és Igazgatás 1986. februári és márciusi számában jelent meg (199–134., 217–229.). Az ennek alapján az 1987. szeptemberi krensi nemzetközi jogtörténeti konferencián előadott referátum magyar fogalmazványát *Magyar Köztársaság. A „Magyarország államformájáról” szóló 1946: I. tc. keletkezéstörténetéhez* címmel tettem közzé a Napjaink 1989. februári számában (23–27.).

A téma irodalmából: L. Gál Éva: A köztársaság megteremtése Magyarországon. Századok, 1956., 170–203.; Schmidt Péter: Magyarország — köztársaság [Az] 1946. évi I. törvények]. Állam és Igazgatás, 1966. febr., 97–104.; Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947 (Bp., 1974) 157–165.; Csizmadia Andor: Az 1946. évi I. törvény[cikk] alkotmányjogi jelentősége. Állam és Igazgatás, 1976. jan., 1–10.; Vida István: A Független Kiszgazdapárt politikája 1944–1947 (Bp., 1976) 139–149.; Vida István: Törvénytervezetek az államforma 1946. évi rendezéséről (Az 1946. I. tc. jogi előkészítése). Jogtudományi Közlöny, 1982. dec., 951–969.; Hám Tibor: A Magyar Köztársaság megalakulása 1946. jan. 31-én. Jelenkori történelmi dokumentumok I. (Washington 1984) 58–75.

*

E tanulmánynak az időközben megszűnt Jogtörténeti Előadások tervezett III. kötetébe való 1989-ben történt benyújtása óta a szerzőtől hozzá kapcsolódóan megjelent írások: *Ungarn im Übergang zur Republik 1944–1946* [Der Staat 29(1990) 274–290.]; *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar alkotmányfejlődésben* (Hitel, 1992. március 4.); hivatkozott Állam és Igazgatás-beli alaptanulmánya olvasható az *Alkotmánytörténeti tanulmányok I. Rendiség és népképviselés* c. (JATE Kiadó, 1991. 357–400.) tansegédletében is.

A tőzsdebíróóság intézményének megszervezése Magyarországon

(A tőzsdei bíraskodás kialakítása és fénykora) (1865–1914)

A magyar tőzsde újjászületése révén megélné a figyelmet ennek a nagy hagyományokkal rendelkező szervezetnek nemcsak a működése, hanem a története iránt is. Nem utolsó sorban azért, mert a budapesti áru- és értéktőzsde — 1864 és 1948 között —, ha a nagy londoni, párizsi, new-yorki stb. tőzsdékkel nem is versenyezhetett, de igen élénk forgalmat bonyolított le. Különösen így volt ez 1914 előtt a határidő-piac és a gabona-tranzakciók tekintetében. Ezek az üzletek meghatározóak voltak Közép-Európában.

Az új tőzsde létrehozásánál tehát a korábbi fejlődés tapasztalatait, tanulságait feltétlenül hasznosítani kell. Ehhez próbál adalékul szolgálni a tőzsdén működő bíróság történetének bemutatásával ez a tanulmány.

A tőzsde gazdasági jelentősége

A modern gazdaságban a javak kellő elosztásának biztosítása a kereslet és a kínálat központosítását teszi szükségessé. A tőzsde ilyen koncentrált piac. Állandó közvetítőhelyül szolgál, mert biztosítja, hogy mindenki a saját árujára vevőt, illetve a kívánt árura eladót találhasson. Minél tökéletesebb ez a piac, annál erőteljesebb az a törekvés, hogy adott pillanatban ugyanazon áruért ugyanazt az árat lehessen megkapni bárkitől a piacon. Mindez a kereslet és a kínálat központosításával érhető el, ennek révén történik a reális áralakulás.

A tőzsde a kereskedők és a termelők szervezett piaca. Azonban nem mindenfajta áru lehet forgalmának tárgya, hanem csak az, amely más, azonos mennyiségű és minőségű darabbal teljesen azonos értékű, melyet éppen ezért nem szükséges egyedileg, hanem csak mennyiségi (darab, mérték, súly) szerint meghatározni.¹ (Az értékpapír természetesen abszolút helyettesíthető áru.)

Nem minden áru lehet tehát a tőzsde forgalmának tárgya, de besorolható olyan áru is, mely az üzletkötés helyétől távol van, sőt olyan is, mely még nincs is meg, csak ezután természetnek. Innen ered, hogy a tőzsde nagymértékben elő tudja segíteni a termelést, ösztönözni a keresletet és a kínálatot, forgalmat, megkönnyíti a pénzelhelyezést és ezzel a tőkétet a hasznos termelés felé irányítja.

A tőzsde tehát az olyan helyettesíthető javak piaca, melyek tömegesen kerülnek forgalomba, s amelyek a szerződő felek által akár előre való meghatározottságuknál fogva, akár a bemutatott minták alapján minőségileg ismeretesek,

úgy, hogy minden mennyiségben, más mennyiségű hasonló javakkal pótolhatók. Az utóbbiak értékpapírok (részvények, kötvények, váltók), fémek, pénznemek. A tőzsdén a helyettesíthető árukra, értékekre nézve a felek csupán a vételi ügyletet létesítik, az ügylet teljesítése: az átadás, az átvétel, vételár fizetése a tőzsdén kívül történik. (Ebben különbözik a piactól, hogy az áruk nincsenek is jelen az üzletkötésnél. Sőt, az eladónak és a vevőnek sem szükséges személyesen megjelennie. Az adásvételt harmadik személy is elvégezheti, a közvetítő-kereskedők, az ún. alkuszok vagy tőzsdeügynökök.²

A tőzsde emellett a verseny szemszögéből semleges helyen felállított információs központ. A gazdasági élet „szizmográfja”. A pénz, tőke és árupiac minden változását érzékenyen kimutatja. Egységes, nyilvános regisztrációs rendszert teremt, mely egyúttal árfolyamot értékel és minősít is, hiszen a tőzsdén az áruk és az értékek nagyon kemény megmértetésen mennek keresztül, tehát a gazdasági teljesítmények értékmérőjének funkcióját is betölti. A tőzsdén állapítják meg a javak, sőt a nemzeti vagyontúlnyomó részének árát is. Ezért az árfolyamalakulásban nemcsak a gazdasági, hanem a kül- és belpolitikai helyzet is kifejezésre jut.³

A tőzsde autonómiája

A tőzsde csak nagyfokú önállósága révén tud megfelelni sokrétű feladatának. Tárgyalt korszakunkban a tőzsdei autonómiának két formája volt ismeretes: Angliában és az Egyesült Államokban magántestületek hoztak létre tőzsdét, Franciaországban, Németországban, az Osztrák-Magyar Monarchiában és általában az európai kontinensen a kormány adott engedélyt a tőzsde felállítására. Franciaországban némileg másként szervezték a tőzsdét. A kormány engedélyezése után a tőzsdék részben a kereskedelmi kamarák kezelése alatt állottak, részben a prefektúrák gondoskodtak egyes városokban a tőzsdei rend fenntartásáról. Németországban az állam befolyása nagyon erős volt a tőzsdékkel szemben. Az üzletvitelükön ez meg is látszott.⁴ Ausztriában 1875-ben hoztak egy olyan törvényt, mely az összes, az országban létező összes tőzsdére érvényes volt, és amelynek révén a tőzsdék alapszabályait e törvény értelmében kell összeállítani. A pénzügyminiszter által kiküldött tőzsdebiztosnak sokkal szélesebb felügyeleti jogköre volt, mint magyarországi kollégájának.

A magyar tőzsde autonómiája szempontjából közelebb állt az angol és az amerikai rokonához, mint a kontinens

többi tőzsdéje. A budapesti tőzsde szabad egyesület volt, mely tevékenységében nagyfokú önállóságot élvezett. A kormány hagyta jóvá a tőzsde alapszabályait. A tőzsdei forgalmat a tőzsdetagok által választott tőzsdetanács irányította, a kereskedelmi miniszter által kiküldött tőzsdebiztos (1869-től) felügyelete mellett. E kormányfelügyelet általában eléggé formális volt. A magyar tőzsde történetében egyetlen egyszer sem fordult elő, hogy valamilyen kifogásolni valót találtak volna.⁵

A tőzsde nemcsak piac tehát, hanem egyben kereskedők egyesülése, kiknek közös céljaik vannak: a rosszhiszemű, komolytalan, fizetésképtelen elemeknek a tőzsdétől való távoltartása és az üzletet biztosító szokások megalkotása.

Mindezen ismérvek alapján mondhatjuk, hogy nem volt túlzó Proudhon megalapítása, mely szerint: „A Nagy Sándorok, Caesarok, Nagy Károlyok, Napóleonok dicsőségük tetőpontján sem voltak a tőzsde hatalmához képest egyebek a törpénél.”⁶

A tőzsdebíróság felállításának okai

A tőzsde autonómiáját jelentősen növelte, az üzletkötések biztonságát pedig elősegítette a tőzsdén felállított tőzsdebíróság.

Az egyre élénkülő magyarországi gazdaságot nagy mértékben gátolta az a körülmény, hogy az üzleti életből felmerülő perek igen lassan intéződtek el a feudális elemekkel terhelt, alakításukhoz kötött írásbeli peres eljárás révén.

A tőzsde megalapításakor mindez egyértelműen megmutatkozott. A tőzsdei üzlet biztosítása érdekében racionális, előre tervezhető jog és peres eljárás volt szükséges. A bírácoknak ismerniük kellett a különleges tőzsdei gyakorlatot és a tőzsdei szokásokat. Emellett szükséges volt a perek gyors és végleges (jogerős) elintézése, a forgalom biztonsága érdekében. Az állami bíróságok a későbbiek során is, a kiépült polgári bírósági szervezet idején is egy-egy tárgyalást három hónapos terminusra tűztek ki. A kereskedelemben, ahol az idő pénzt jelentett, a jogviták hosszú ideig tartó elintézetlenül hagyása tűrhetetlen lett volna. Különösen állt ez a tőzsdére, ahol egyetlen szó, egy jel, egy intés elegendő arra, hogy akár százezres tételekre menően szerződéseket kössenek. A korszak tőzsdéjén A. elkialtja magát: Herbert-Veizen Credit fünfundachtzig Ausgang Zwölf. B. felel neki: Nehme mit achtzig. A.: Gemacht.

E pár szóval a következő ügylet kötött meg (természetesen német nyelven, hiszen sokáig zömmel német anyanyelvűek uralták a tőzsdén a forgalmat): A. kötelezi magát B-nek 24 óra alatt egy, az általános hitelbank által kiállított körtjegyet engedményezni, mely szerint a nevezett cég tartozik 1877. szeptember vagy október hónap idején 2500 métermázsa, a tőzsdei bizottmány által az aratás után meghatározandó minőségű búzát a körtjegyek, a hátiratok összefüggő láncolata által igazolt tulajdonosának métermázsként 12 forintért szállítani, s ezt tőle a kialakított áron átvenni. E szerződés átvételekor tartozik B. A.-nak az általa a hitelbank részére adott 2500 forint foglalót és az eddig

felmerült métermázsként 80 korona (= 2000 forint) nyereséget, összesen tehát 4500 forintot kifizetni. A. a hitelbank irányában B.-ért, minden jogutódja irányában a hitelbankért a szállítás megtagadása esetében egyetemleges kötelezettséget vállalván a foglaló és az esetleges különbözétért.⁷ Ez a példa a legegyszerűbb, legsimább üzletek egyike volt.

A tőzsdebíróság az elé kerülő ügyeket kötetlen formában, Magyarországon az állandó bíróságok közül elsőként szóbeli perben intézte el. Tagjai kereskedők, kik nem csak szakértelemmel, hanem a többi kereskedő bizalmával is rendelkeztek. Hiánypótló szerepet is betöltöttek, hiszen a tőzsdei ügyeken kívül mint kereskedelmi szakbíróság, minden ügyet, amelyet önkéntes alávétel útján a felek eléjük bocsátottak, elbíráltak. Ezért mondhatta Neumann Sándor ügyvéd: „... igen sok esetben kisebb baj a tőzsdebíróságnál elveszíteni egy ügyet, mint a Kúriánál megnyerni...”⁸ Ezeknek a speciális ügyeknek az elbírálásánál jobban boldogultak a kereskedők, mint a hivatásos bírák. Az üzleti forgalomból eredő perekben ugyanis a bíró működésének súlypontja a helyes szerződés magyarázatában rejlik. A bíró feladata a cselekmények és a mulasztások jelentőségét és joghatályát megítélni (Kt. 267. §), és különösen a szerződő felek szándékát megállapítani (Kt. 265. §). Erre pedig az oly sajátos szerződéseknél, mint amilyenek a kereskedelmi és különösen a tőzsdei forgalomban napirenden vannak, a leghivatottabbaknak azokat kell tartanunk, akik az ilyenemű ügyleteket személyes tapasztalatból ismerik. Pl.: a felek az üzlet „prosperálásához” jogkövetkezményeket fűznek, akkor azt kétségtelenül helyesebben tudta megítélni a tőzsdebíróság, hogy valóban „prosperál”-e az üzlet, mint a rendes bíróság.⁹

A pesti tőzsdén a tőzsdebíróságot a tőzsde alapításával egyidejűleg hozták létre. Az alapítók szeme előtt bizonyára az 1836: XVIII. tc. által szervezett vásári bíróságok és a kereskedelmi és iparkamara, illetve a gabonacsarnok választott bíróságának példája lebeghetett.¹⁰

A tőzsdebíróság már 1865-ben 225 perben ítélezett. Az 1867. január 24-én megtartott közgyűlés elé terjesztett évi jelentés szerint az előző év folyamán már majdnem állandóan két tanácsban működött a tőzsdebíróság és ügyszervelete is megsokszorozódott. Egyre nagyobb körben ismerték el, sőt, abban az évben már az amszterdami, hamburgi, párizsi, berlini és lipcei cégek is kikötötték szerződésben az illetékességet.¹¹

A tőzsdebíróság szervezete

A tőzsdebíróság szervezetről és összetételéről nem törvény, hanem a kereskedelmi miniszter által jóváhagyott tőzsdei alapszabályoknak a függelékét képező eljárási szabályok rendelkeztek.¹² Ennek alapján a szabályszerűen létrehozott bíróság egy elnökből és négy bíróból állt (12. §). A tőzsdebíróság rendszerint csak a tárgyalási határnapon alakult meg. Az alperes és a felperes is a tőzsdetanács

tagjai közül két-két bírót választott. A pertársak a bíróválasztást közösen gyakorolták (13. §). Amennyiben valamelyik peres fél nem választaná meg bírót (16. §), vagy ha a pertársak megegyezésre nem jutnának (13. §), úgyszintén a meg nem jelent fél részére (17. §) a tőzsdei tanács elnöke, illetve alelnöke, vagy ezek helyettese nevezte ki a bírakat. A bíróság elnökét a már megválasztott bírák jelölték ki a tőzsdetanács többi tagjai közül. Abban az esetben, ha nem tudtak volna megegyezésre jutni, akkor a bíróság elnökét a tőzsdetanács elnöke, illetve alelnöke vagy ezek helyettese nevezte ki (18. §).

A tőzsdebíróság tehát a tőzsdetanács tagjaiból verbuválódott, kiket a tőzsde választóképes tagjai a közgyűlésükön három évre választottak, és a kereskedelmi miniszter erősítette meg a funkciójukban. Tőzsdetanácsossá csak azt a magyar állampolgárt választották meg, aki legalább öt éve tőzsdetag volt, tudott magyarul és állandóan Budapesten lakott.

Szakmai rátermettségüket úgy próbálták biztosítani, hogy általában a tőzsdetanács tagjait a főváros legtekintélyesebb kereskedői sorából választották. Mindegyikük bizonyította sikeres üzleti tevékenységével, hogy ért a gazdasági és az ezzel kapcsolatos jogi kérdésekhez, hogy tapasztalattal rendelkezik, anyagilag is független. Eskü alatt kellett fogadniuk, hogy bírói tiszttségüket ingyen végzik.¹³

A tőzsdebíróságon a jogászai szaktudást az egyébként szavazati joggal nem rendelkező jogügyi titkár képviselte. Feladata a kereset felvétele, a tárgyalás előkészítése és a jegyzőkönyv vezetése volt. Főleg az alaki jogi kérdésekben volt segítségére a tőzsdebírának. Jogügyi titkár csak az lehetett, aki az 1869: IV. tc. értelmében bírói hivatalt viselhetett.¹⁴

A tőzsdebíróság elhatárolása a választott bíróságtól

A tőzsdebíróság állandóan működő, törvényben meghatározott, külön bíróság, másként megfogalmazva: kivételes állami bíróság. Ennek a leszögezése azért fontos, mert a nem egyértelmű szabályozás miatt mind a bírói gyakorlat, mind a jogtudomány sokáig összetévesztette a választott bírósággal.¹⁵ Még a tőzsdebíróság eljárási szabályzata is a választott bíróság elnevezést használta. (Márpedig az elhatárolás feltétlenül szükséges, mert ha választott bíróságnak minősítenénk a tőzsdebíróságot, akkor teljesen más anyagi jogi és alaki jogi megítélés alá esne.) A tőzsdebíróság a választott bírósághoz csak annyiban hasonlított, hogy az ítélő bírák szintén választhatók voltak, de csak a tőzsdetanács tagjai közül.¹⁶ A másik hasonlóság, hogy a tőzsdebíróság eljárási szabályainak 39. §-a szerint a tőzsdebíróság a felek által felhozott bizonyítékokat szabadon mérlegelhetette és a perrend szabályaihoz kötve nem volt. Ám, ha egy bizonyítékot konkrétan alkalmazott, azt csak a Pp. szabályai szerint tehette. Ezzel szemben a választott bíróság az eljárás módját a peres felekkel egyetértésben állapította meg.

A tőzsdebíróság mint szakbíróság nem térhetett el a törvényben megállapított hatáskörétől, még akkor sem, ha mindkét fél a szerződés megkötésekor ebben megállapodott.¹⁷ Míg a választott bíróság a kizárólagos illetékesség eseteitől eltekintve minden ügyben bírászkodhatott. A tőzsdebíróság köteles volt bírászkodni, a választott bíróság azonban erre nem volt kötelezhető. A tőzsdebíróság akkor is állami külön bíróságként járt el, ha a felek az 1881: LIX. tc. 94. §-ának b) pontja alapján hatáskörét kikötötték. Az ilyen különös hatásköri provigatio és nem választott bírósági szerződés.¹⁸ (Ebben eltér a legtöbb külföldi, pl. német, francia tőzsdebíróságoktól.) A bírói szervezet állandó kiegészítő részeként¹⁹ a tőzsdebíróság, szemben a választott bírósággal, állandó, meghatározott helyhez kötött és folyamatosan működő bíróság volt. Hatáskörét az ügyek bizonyos körére törvény rendezte. (1881: LIX. tc. 94. § a) pont. Más jogviták a felek kifejezett akaratától függően tartoztak hozzá (1881: LIX. tc., 94. § b) és d) pont), bizonyos ügyekben pedig az egyik fél kifejezett akarata nélkül is jogosult volt dönteni (1881: LIX. tc. 94. § e) pont).

A tőzsdebíróság bíráit a kereskedelmi miniszter erősítette meg funkciójukban és az ítéletei — a törvényben meghatározott esetekben — a felsőbbbíróságok által felülvizsgálhatók voltak. A választott bíróságnál ez nem volt lehetséges. A tőzsdebírák ugyanolyan felelősséggel tartoztak tevékenységükért, mint a hivatalos bírák (1881: LIX. tc. 99. §). A választott bíróság tagjai azonban csak a hivatali büntetésekre nézve estek a rendes bírákkal egy tekintet alá.²⁰

Már az 1870: II. tc. (a tőzsdebíróság visszaállításáról) úgy rendelkezett, hogy „a tőzsdebíróság hatóságára, hatáskörére és eljárására nézve úgy állítatik vissza, amint az 1868: LIX. tc. előtt fenn állott.” Tehát világosan érvényre juttatta a törvény, hogy nem kívánja a választott bíróságra vonatkozó törvényes intézkedéseket a tőzsdebíróságra kiterjeszteni. Az 1881: LIX. tc. pedig már kifejezetten az 1870: II. tc. által visszaállított külön bíróságról rendelkezett, és ezzel minden kétséget ki kellett volna zárnia.²¹

Mégis helytelenek voltak tehát a Kúriának 1887. május 17-én és október 13-án kelt határozatai²², mely a Felek külön kikötése esetére a tőzsdebíróságot a választott bírósággal azonosította s ebből a Polgári törvénykezési rendtartásnak (1868: LIV. tc.) a választott bíróságra vonatkozó 496. §-a alapján azt a következtetést vonta le, hogy a tőzsdebíróság viszontkereset fölött csakis az ennek tárgyára vonatkozó határozott kikötés esetén ítélni lehet, ami nem az idézett paragrafus, hanem csak magára a tőzsdebíróságra vonatkozó 1881: LIX. tc. 94. §-a értelmében állítható.

A bírói gyakorlat eme ingadozását végül is a Kúria 53. számú polgári döntvénye²³ szüntette meg. A teljes ülési határozat indoklásában kijelentette: „Az 1868: LIV. tc. 495. §-a azt mondja ki, hogy a felek kölcsönös szerződés folytán peres ügyeik eldöntését választott bíróságra ruháztatják. Az 1881: LIX. tc. 94. §-ának b), c) és d) pontjai azonban ilyen, vagy ezzel egy jelentőségű intézkedést nem tartalmaznak. A 495. §-ban foglalt említett különös jogsza-

bály pedig a kérdéses kivételes bíróságok tekintetében azért nem alkalmazható, mert ezen bíróságok úgy szerveztük és alakulásuk, valamint hatáskörükre és eljárásukra nézve egészen más tekintet alá esnek, mint az 1868: LIV. tc. 9. címének III. fejezetében szabályozott választott bíróságok, és mert a 94. §-ban említett kivételes bíróságok, mint amelyek bizonyos meghatározott ügyekben egyáltalában, a felek alávetése nélkül is bírnak bírósági hatáskörrel, (1881: LIV. tc. 94. § a) és e) pont) állandó bíróságnak tekintendők.”

Ezután már a tárgyalt időszakunkban jelentős változás a törvényi szabályozásban nem történt. Az 1912: LIV. tc., a Polgári perrendtartás életbeléptetéséről úgy rendelkezett, hogy a tőzsdebíróságra az 1870: II. tc. és az 1881: LIX. tc. 94–99. §-ai a törvényhozás további rendelkezéséig ideiglenesen hatályba maradnak.

A jogi irodalomban viszont a vita és az eltérő nézetek továbbra is megmaradtak, hiszen még a millennium idején kiadott jogi lexikon is az az egyik helyen a választott bíróságok külön nemének tartotta a tőzsdebíróságot.²⁴ Ugyanezt állította még 1961-ben Szász András is előbb idézett könyvében²⁵, azt írván a tőzsdebíróságról, hogy „az jogállását illetőleg választott bíróság volt”.

A tőzsdebíróság hatásköre²⁶

A pesti tőzsdebíróság az 1865. november 24-én kelt királyi udvari rendelet alapján, a helytartótanács megerősítése²⁷ után kezdte meg működését. Az ugyanakkor jóváhagyott tőzsderendszabályok által megállapított hatásköri szabályok meglehetősen tágan voltak értelmezhetőek. E rendelet 24. §-a alapján: „A tőzsdei választott bíróság illetékes minden üzletekre, melyek a tőzsdén vagy pedig azon kívül a tőzsdei szokásjogok, vagy ottani választott bíróságra vonatkozólag kötötnek.”²⁸ E szakasz értelmében úgyszólván korlátlan lett a tőzsdebíróság tárgyi hatásköre, mert kiterjedt minden szerződésre, ha a felek a tőzsdei szokásokra kötötték azt. Elég volt a szerződésbe belefoglalni ezt a két szót: „laut Börsenusancen” és az esetlegesen felmerülő per már a tőzsdebíróság hatáskörébe tartozott. Így aztán sok olyan szerződésnél is a tőzsdebíróság hatáskörét kötötték ki, melynek semmi köze nem volt a tőzsdéhez.²⁹

Ez a szabályozás a sajátos magyar viszonyok miatt sokáig (1881-ig) hatályos maradt, mert a Polgári törvénykezési rendtartás (1868: LIV. tc.) megalkotásakor a törvény készítői egyszerűen „megfeledeztek” a tőzsdebíróságról. A törvény felsorolta mindazokat a bíróságokat, melyek a polgári ügyekben első fokon eljárhatnak, azonban a tőzsdebíróságra semmilyen rendelkezést nem hoztak. A Polgári törvénykezési rendtartást (1868: LIV. tc.) életbeléptető 1869. április elsején kelt igazságügyi rendelet első cikke pedig úgy rendelkezett, hogy minden, a Polgári törvénykezési rendtartással ellenkező törvény vagy szabályrendelet hatályon kívül tételik. Ezt a kor jogászhai a tőzsdebíróságra is vonatkoztatták, mert szerintük a tőzsdebíróság eljárási sza-

bályai nem szokásjogon, hanem a volt M. Kir. udvari kancelláriának a rendelete nyomán alakultak, ez pedig szerintük „felterjesztés alapján kelt szabályrendelet”.³⁰

A tőzsdebíróság ennek ellenére tovább működött, de most már az ítéleteinek végrehajtását megkeresett bíróságok nem fogantatosították, a Kúria pedig, mint semmítőszék, konkrét esetekben kimondta, hogy a tőzsdebíróság ítéletei semmiesek. (1869. október 27.) Részlet az ítélet indoklásából: „Tekintve, hogy az 1868-ik évi LIV. t.-cikknek f. évi június 1-én lett életbeléptetése napjától fogva az ezzel ellenkező mindeu törvény és szabályrendelet az átmeneti intézkedéseket tárgyzó f. évi március 30-án kelt igazságügy-miniszteri rendelet 1. cikke értelmében hatályon kívül tétetvén, miután a felhívott törvénycikk első, illetőleg 22–28. §-aiban a pesti tőzsde- és gabonacsarnok választott bírósága mint ilyen fenntartva nincsen, s így a volt magyar királyi udvari kancelláriának rendeletén alapuló bíraskodási hatósága f. évi június 1-én törvényileg megszüntetett e szerint ily minőségbeli eljárása minden törvényes alapot nélkülöz; tekintve továbbá, hogy oly választottbírósági szerződés, mely az 1868-iki LIV. tc. IX-ik címe 3-ik fejezetében foglalt kellékeknek megfelelne szintén nem létezik és e szerint eljárása választottbírósági eljárásnak nem tekintetik;

ennélfogva a m. kir. Kúria mint semmítőszék, a többször felhívott törvénycikk 297-ik §-ának 1-ső és 9-ik pontjai értelmében a beadott semmisségi panasznak helyét találta, és az 1869. október 13-án 640. sz. a. hozott ítélet, az azt megelőzőtt törvényellenes eljárással együtt megsemmisítette.”³¹

A tőzsdebíróság működését törvényellenesnek való minősítése a felsőbb bíróságok részéről nagyrésztben megakadályozta, de tevékenysége teljesen ekkor sem szünetelt. Kiderült ugyanis, hogy a gyakorlatban milyen nagy szükség is van rá, hiszen jónéhány esetben a felek határozatának önként engedelmeskedtek.³²

A kereskedő körök közbelépésére Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter és Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter már 1869. november 27-én tömegjavaslatot terjesztett be az országgyűlés elé, melynek az országgyűlés általi elfogadása után az 1870: II. tc. a „Pesti áru- és értéktőzsde, valamint a vidéki tőzsde és gabonacsarnok külön bírósága” visszaállításáról szóló törvény létrejött.³³ A nagy sietséggel megalkotott törvény a tőzsdebíróságot nem szabályozta újra, hanem hatóságára, hatáskörére és eljárására nézve visszaállította úgy, ahogy az 1868: LIV. tc. életbeléptetése előtt fennállott. Így a tőzsdebíróság hatáskörének való alávetés továbbra is két módon történhetett: 1. hallgatólagosan, a tőzsdén kötött szerződéseknél, vagy 2. önkéntes alávetéssel. (Formátlan okirat is elegendő volt.)

A fentiekből látható, hogy e bíróság hatáskörét megfelelő pontossággal továbbra sem szabályozták, ezért egyre több panasz merült fel ellene. A tőzsdebíróság és a rendes bíróságok eljárása között olyan nagy volt az eltérés, hogy sokan méltánytalannak érezték, amikor saját ügyükben ta-

pasztalhatták a tőzsdebíróóság gyors és szigorú eljárását.

Az 1881: LIX. tc. rendezte végre megfelelő pontossággal a tőzsdebíróóság hatáskörét. Némileg a közvéleményt is megnyugtatta ezzel, hiszen egy polgári eljárásjogi törvénytervezettől szokatlan heveséggel folytak a viták a tőzsdebíróóság szabályozásáról.³⁴

Ez a törvény is két csoportra osztotta a tőzsdebíróóság hatáskörébe tartozó ügyeket: 1. *A tőzsdén kötött kereskedelmi ügyletekből származó* peres kérdések, melyek minden kikötés és megállapodás nélkül is a tőzsdebíróóság hatáskörének megállapítását eredményezték. „94. a) pont: a tőzsdén vagy gabonacsarnokban kötött minden kereskedelmi ügyletből felmerülő peres kérdés, habár az ügylet csak az egyik szerződő félre nézve is kereskedelmi ügylet.” Az idézett paragrafusból is láthatjuk, hogy ebben az időszakban a szerződés helyett sokkal általánosabban használták az ügylet, jogügylet terminológiát. Ennek egyik magyarázata, hogy már maga a Kereskedelmi törvény (1875. XXXVII. tc.) is kereskedelmi ügyletekről rendelkezett (258. és következő §). Másrészt a bírói gyakorlat és a jogtudomány is a pandektisztika hatása alatt, a mesterségesen létrehozott általánosabb fogalmat, a jogügyletet használta a szerződés helyett.³⁵

A 94. a) pontjának a meghatározása pontatlanra sikerült, ezért a bírói gyakorlatnak kellett azt szóról-szóra kidolgoznia. E szerint szorosán kell értelmezni, hogy mi számít tőzsdén kötött ügyletnek: Nem elég az, hogy az ügylet a tőzsde épületében kötött, hanem csak az üzleti célokra szolgáló hivatalos, nyilvános tőzsdehelyiségek jöhettek csak számításba. A tőzsde lépcsőin, aajtájában, előszobájában stb. helyein kötött ügyletek már nem számítottak. Sőt egy, a másodbíróóság által is helyben hagyott határozat szerint további feltételül szabták azt is, hogy mindennek a hivatalos tőzsdeidőben kellett történnie.³⁶

További feltételül szabta a bírói gyakorlat a tőzsdén kötött ügylet létrejöttében, hogy az csak egyszerre jelenlevő felek között jöhet létre. Ebből következett, hogy az az ügylet, melyet valaki egy távollévő fél utasítása folytán a tőzsdén köt, az utóbbira nézve tőzsdén létrejött ügyletnek nem tekinthető.³⁷ Senki sem vonhatja ki magát a tőzsdebíróóság hatásköre alól, azzal az indokkal, hogy nem személyesen, hanem meghatalmazott útján kötött üzletet a tőzsdén.³⁸ Tőzsdén adott megbízás tőzsdén kötött üzletnek számít akkor is, ha az a tőzsdén kívül lett fogantatva.³⁹

A bírói gyakorlat úgy értelmezte, hogy a törvény nem tesz különbséget a kereskedelmi ügyletek minősége szempontjából. Közömbös, hogy a kereskedelmi ügylet alap vagy mellékügylet, elegendő, ha az csak az egyik szerződő félre nézve képez kereskedelmi ügyletet, vagy a felek egyike kereskedő.⁴⁰ Tehát a joggyakorlat nem oldotta meg azt a kérdést, hogy az olyan kereskedelmi ügylet is ide tartozik-e, melynek a tőzsdei forgalomhoz semmi köze sincsen. A törvénytöveggben ugyan a „minden kereskedelmi ügyletből felmerült peres kérdés” megfogalmazás található, de az is valószínű, hogy a törvényhozás csak a speciális tőzsdeügyleteket tartotta szem előtt. Így indokolatlan, hogy pl. a tőzsdén kötött, ingatlanra

vonatkozó bérleti szerződés, mely egyoldalú kereskedelmi ügyletnek minősíthető ugyan, a tőzsdei forgalomhoz tartozó ügyletek sorába tartozzék.⁴¹ Az osztrák törvényhozás ebben a kérdésben egyértelműbb álláspontot foglalt el.⁴²

A felek szerződési szabadságát olyannyira biztosítani akarták, hogy lehetségessé tették — közös megegyezés esetén — a más bíróságnak való alávetést. Ezt azonban, aki erre hivatkozott, annak kellett igazolnia, ugyanis a tőzsde áru- és értéktüzelési hatásai vélelmet állítottak fel arra nézve, hogy az ügylet a tőzsdei szokások szerint kötöttet.⁴³

2. *A felek írásban kötött hatásköri kikötése alapján.* A törvényben taxatív felsorolt esetekben a tőzsdebíróóság csak a felek kikötése esetében bíraskodhatott. Ezek az ügyek részben a kereskedelmi- és váltótörvényszék hatáskörébe is tartoztak, ezért e két szakbíróóság hatásköri összeütközésének a kiküszöbölése érdekében volt szükség a következő ismérvek megállapítására, amelyek ha hiányoztak, akkor a kereskedelmi- és váltótörvényszéknek (esetleg rendes bíróságnak) kellett eljárnia.

Az ebbe a csoportba tartozó eseteket szabályozó 1881: LIX. tc. 94. § b), c) és d) pontjainak közös kelléke volt, hogy az írásbeli alávetésnek kifejezettnek kell lennie. Szóbeli szerződés alapján senki sem kötelezhető olyan okirat kiállítására, melyben aláveti magát a tőzsdebíróóság eljárásának.⁴⁴ A távirattal történő alávetést sem ismerték el.⁴⁵

A Budapesti Kir. Ítéltábla hosszú időn át elfogadta a vagylagos kikötést is. Ezt az álláspontját azonban a Kúria ellenkező irányú gyakorlata folytán hamarosan megváltoztatta és kimondta, hogy a vagylagos kikötés nem elegendő.⁴⁶ A törekvés arra irányult, mint a törvényi szabályozásnál, mind a bírói gyakorlatban, hogy minden kétséget kizáróan szabályozzák azokat az eseteket, mikor a felek kölcsönös megállapodás alapján vetették alá magukat a tőzsdebíróóság hatáskörének. Ne lehessen valakit akarata ellenére a tőzsdebíróóság elé citálni, de ha már a kikötés szabályosan létrejött, akkor pedig a tőzsdebíróóság gyors és szigorú eljárása elől se lehessen különböző kifogásokkal kitérni. Ezért a törvény idézett szakasza és a bírói gyakorlat is megkövetelte a tőzsdebíróóságnak való kifejezett alávetés kikötését a szerződésben. (Nem elegendő most már pusztán a tőzsdei szokásokra való hivatkozás.) Közömbös, hogy milyen kifejezést használtak a bíróság megjelölésekor, a fő az, hogy a szándék minden kétséget kizáróan kiderüljön.⁴⁷

Mivel a tőzsdebíróóság hatáskörének kikötése a felek akarata alapján történt, a tőzsdebíróóság ilyen esetekben, mint szerződésileg kikötött bíróság járt el. Ennek az volt a következménye, hogy a már kikötött hatáskörtől ezután egyik fél sem térhetett el egyoldalúan. Egyes bírói ítéletek ugyan arra hivatkoztak, hogy a tőzsdebíróóságnak alávetett feleknek nem kötelességük, csak joguk keresetüket a bíróság előtt érvényesíteni, a felső bíróságok azonban ebben a kérdésben következetesek voltak.⁴⁸

A tőzsdebíróóság hatásköre a felek írásbeli kikötése alapján kiterjedt az illető ügyletből eredő minden peres kérdésre, kivéve, ha a felek azt kifejezetten csupán bizonyos kérdések

eldöntésére korlátozták. Az a körülmény, hogy a felek az írásba foglalt feltételek valamelyikét módosították, vagy megváltoztatták, nem szolgálhatott alapul az írásban, a törvény rendelkezései szerint kikötött tőzsdebíróóság illetékeségének megtámadására.⁴⁹

A tőzsdebíróóság hatáskörét még egy szempont alapján is megszorították, oly módon, hogy ennek megállapításához szükséges volt az, hogy az ügylet legalább az egyik félre nézve kereskedelmi ügyletnek számítsa. Még a speciális tőzsdei (tőzsdén kötött) ügyleteknél is megkivánták ezt a kikötést, mely alól csak a közkereseti és a betéti társaság, valamint az alkalmi viszonyokból eredő perekre engedtek kivételt.

A jogtudomány részéről Plósz Sándor, a neves eljárásjogász fejtegette ki először azt a véleményt, mely szerint a tőzsdebíróóság hatásköre az 1881: LIX. tc. 94. §8c) és d) pontja alapján akkor is megállapítható, ha csupán az alperes vetette alá magát a törvényes kellékeknek megfelelően a tőzsdebíróóságnak. Az említett szakaszok felekről rendelkeznek, Plósz szerint azért, mert az 1868: LIV. tc. 52. §-a alapján: „A rendes bírói illetékeségtől eltérésnek van helye: a) ha a felek magukat valamely eleve kijelölt, vagy meghatározás nélkül, a felperes szabad tetszése szerint választandó, bármely rendes bíróságnak szerződésileg alávetették.” Eddig senki sem kívánta meg a felperestől, hogy az adós által aláírt kötelesrész mellett, mely az alávetést tartalmazta, még azt is bizonyítsa, hogy ő a maga részéről szintén szerződésben alávetette magát ugyanannak a bíróságnak. A Pp. novella 13. § (2) a) pontja is a sommás eljárás kikötésénél mindezt az alperesre érte és a felperes részéről az ilyenfajta feltételeket feleslegesnek tartja. Perjogi oldalról vizsgálva Plósz megállapította, hogy az 1881: LIX. tc. a tőzsdebíróóság hatáskörét nem abszolút módon határozta meg, hanem a felek akaratának is teret engedett.⁵⁰

A bírói gyakorlat ebben a kérdésben együtt haladt a jogtudománnyal. A Kúria 53. számú teljes ülési határozata szerint is a 94. § b), c) és d) pontjaiban foglalt rendelkezés abban az esetben is alkalmazandó, ha az e szakaszban említett valamelyik kereskedelmi ügyletre nézve csak az alperesként „perbe vont fél vetette alá magát írásban, ily kivételes bíróságnak”.⁵¹ Ennek révén a felperes választhatott a rendes bíróság és a tőzsdebíróóság között. Abban az esetben, ha a rendes bírósághoz fordult, az alperes nem élhetett pergálló kifogással, mivel a felperes nem kötelezte el magát a tőzsdebíróóság mellett.⁵²

Az 1881: LIX. tc.-nek a tőzsdebíróóságra vonatkozó egyértelmű szabályozása és az egységesülő bírói gyakorlat révén tisztázódott a tőzsdebíróóság hatásköre. Éveken keresztül egyetlen eset sem fordult elő, hogy a tőzsdebíróóság tudatosan túllépte volna hatáskörét.

Érdekes egyébként, hogy e néhány paragrafus (94. §–95. §) túlélte magát az egész novellát. A Polgári perrendtartás megalkotásakor ugyanis újra „megfeleltek” a tőzsdebíróóság szabályozásáról (1911: I. tc.) és a Pp.-t életbe léptető törvény is változatlanul fenntartotta a korábbi rendelkezéseket.

Perorvoslat lehetősége a tőzsdebíróóság ítéleteivel szemben

A tőzsdebíróóság ítéleteivel szemben anyagi jogi jogorvoslatot nem engedtek, mivel ezzel a külön bíróság megalkotásának legfontosabb feltételeit szüntették volna meg. Esetleges fellebbezés lehetősége anyagi jogi kérdésekben az ítélkezési súlypontját áthelyezte volna a kereskedelmi szakértelemmel nem rendelkező felsőbb bíróságok szintjére, hiszen a jogerős ítéleteket végső soron azok hozták volna. Másrészt, ezzel együtt a tőzsdebíróóság másik erénye, a gyorsaság is megszűnne, mint ahogy Ausztriában is történt, ahol megengedték a teljes perutat.⁵³

Esetleges alaki sérelmek miatt viszont megengedték a felfolyamodást a Budapesti Kir. ítélőtáblához. (Ezzel főként a tőzsdebíróóság hatásköri túllépését próbálták megakadályozni.) További felfolyamodásnak a Kúriához akkor volt helye, ha az ítélőtábla az ítéletet megsemmisítette.⁵⁴ A 96. § a)-tól g)-ig taxatív felsorolta, hogy mely esetekben lehet helye a felfolyamodásnak.⁵⁵

Támadások keresztüzében a tőzsde és a tőzsdebíróóság

A tőzsde megalakulásától kezdődően a támadások keresztüzében állt. Minél jobban erősödött és nőtt a jelentősége a magyar gazdaságon belül, annál nagyobb lett a bírálatok száma és hevesége is. A gazdasági válságokra mindig a tőzsde reagált a leggyorsabban és a legérzékenyebben, ezért a közvélemény egy hangadó része azonosította azt a bajok forrásával, hiszen látszólag minden gazdasági válság a tőzsdén kezdődött. Tovább színezte ezt a kedvezőtlen képet a felületes szemlélődőben kialakult kép a tőzsdéről. A sajtóban a tőzsdei spekuláció folytán lehetségessé vált látványos meggazdagodásokról és bukásokról tudósítottak.

Amikor a tőzsde ellen támadások és a tőzsdéről folytatott viták társadalmi hátterét megvizsgáljuk, a valódi okokat a magyar uralkodó osztály kettősségében kell megtalálnunk, mely egyrészt a feudális korszakból nagybirtokait átmentett földbirtokosokból, másrészt a feltörekvő burzsoáziából állt. Ez a kettősség az 1880-as, 1890-es évektől kezdődően mint az „agrárius-merkantil” körök ellentéte jelentkezett.

Az agrárius körök szélesebb bázisát (néhány politikával foglalkozó arisztokratán kívül) az ún. ezerholdasok alkották. A megjelölés nem feltétlenül a birtoknagyságot, hanem egy jellegzetes politikát, társadalmi réteget takart. Zömmel a volt középnemesség (4–5 ezer család) tartozott ide, kik továbbra is vezető szerepet igényeltek az ország irányításában és gazdasági érdekeiket a nemzeti politika jelszavaival álcázták. Mögöttük sorakozott fel a nagy létszámú dzsentri réteg, mely témánk szempontjából azért fontos, hiszen jobbra ők töltötték be a megyei hivatalokat, ők képviselték az agrárius érdekeket újságíróként, bíróként, ügyvédként stb.⁵⁶

A kialakuló burzsoázia jellegadó rétegei Magyarországon nem a régi társadalom nemességéből, vagy céhpolgárságából alakultak ki, mint Nyugaton, hanem a feudális szerkezeten kívülálló, illetve beáramló elemekből. Ez a ré-

teg kisebb részben a hazai, vagy a korszakunkban betelepített német nagyiparosokból, nagykereskedőkből, nagyobb részben a néhány évtized alatt meggazdagodott zsidó bankár és nagyiparos polgáresaládokból állt. Valójában ez kb. 50 ilyen család volt, akik, ellentétben az előzőekben felvázolt „agráriusokkal”, a politikába csak közvetett módon, de annál hathatósabban tudtak beleszólni, lévén, hogy ők megfelelő anyagi alapokkal rendelkeztek.⁵⁷

A legfőbb, és egyébként teljesen jogos vád az volt a tőzsdebíróság ellen, hogy ott egyoldalú osztályszempontok alapján ítélték. Ami abból következett, hogy a tőzsdebíróságban nem hivatásos bírák, hanem laikusok, jórészt kereskedők bírászkodtak, akik magától értetődően a saját osztályuk érdekeit védtek elsősorban. Igen élesen jelentkezett ez a kereskedő—nem kereskedők közötti perekben. Magyarországon ugyanis a már említett uralkodó osztályban meglévő kettősség miatt a forgalmat szabályozó jog is megkettőződött: kötelmi jogra és a szigorúbb kereskedelmi jogra. Ezért érezték sérelmesnek a kereskedelemmel nem foglalkozók, hogy rájuk nézve is a stricti juris kereskedelmi jogot alkalmazták.

Ezzel indokolták a „tőzsde reform” hívei azt a javaslatukat, melyet a tőzsde vezetői mindvégig (és eredményesen) elleanak, hogy a tőzsdebíróságok elnöke egy hivatásos bíró legyen. További indokként a tőzsdebírák jogi szakképzettségének hiányát és az állami képviselőt kötelező előírásait sorolták fel, hivatkozva az alkotmánybiztosítékként szereplő, a bírói hatalomról szóló törvényre (1869: IV. tc.).⁵⁸

Másik oldalról úgy fogalmazták meg ezt az ellentmondást, hogy a tőzsdebíróság ítékezésében nem vette figyelembe az anyagi jogot.⁵⁹

Azzal is vádolták a tőzsdebíróságot, hogy olyan polgári „jury”-nak tartja magát, mely döntéscinél az anyagi jogszabályok és törvények kötelező alkalmazásához kötve nincsen.⁶⁰

Sok támadás érte a tőzsdebíróságot, mert német nyelven ítélték, annak ellenére, hogy az 1868: XLI. tc. 7. és 8. §-ai szerint a Budapesten levő bíróságok csak magyar nyelven hozhatták és adhatták ki az ítéleteiket. Major Kálmán, a tőzsdei bírászkodás egyik legnagyobb ellenzője szerint 1874–75-ben is több német nyelvű ítéletet hoztak.⁶¹ Végül is az 1881: LIX. tc. 94. §-ának utolsó bekezdésének kellett úgy rendelkeznie, hogy a tőzsdebíróság ügykezési nyelve a magyar. Ennélfogva csak magyar nyelvű beadványokat fogadhatott el ezután és hivatalos iratait is csak magyar nyelven adhatta ki.

Az 1865-ben kiadott Tőzsde rendszabályok 27. §-a megtiltotta a tőzsdebíróságok előtt a felek ügyvédi képviseletét. A kereskedő körök ezzel valószínűleg azt akarták elkerülni, hogy a laikus bírák előtt folytatott perket az ügyvédek különböző alaki kifogásokkal ne húzassák el. Mindez azonban hamarosan ellentétbe került az ügyvédi rendtartás (1874: XXXIV. tc.) 38. §-ával, mely kimondta, hogy az ügyvédek jogosítva vannak az ország valamennyi bírósága és hatósága előtt a feleket képviseelni. Így most már a törvényes alapja is megvolt azoknak, kik szívesen képviseletették volna magukat ügyvéddel (főleg a nem kereskedők) a tőzsdebíróság előtt és

természetesen azok az ügyvédek is, kik ezzel jelentős jövedelemtől estek el.⁶²

Ezt a problémát is az 1881: ILX. tc.-nek kellett megoldania, mely 95. §-ának második mondata úgy rendelkezett, hogy „Ezen külön bíróságok hatásköre alá tartozó ügyekben a felek magukat ügyvéd vagy megbízott által képviselhetik...”

Az 1873-as gazdasági válságból való kibontakozás után a tőzsde forgalma is — különösen 1885-től — jelentősen felledült. A tőzsdebíróság ügyforgalma is egyre növekedett. (Lásd a táblázatot.) A mezőgazdasági termékek, különösen a gabona árának csökkenése miatt a tőzsdeellenes mozgalom bontakozott ki (1891). Az agráriusok a számukra kedvezőtlen áralakulásokért a tőzsdét, illetve az ott, a határidőüzletekkel űzött spekulációt okolták. Ez a tendencia nemcsak hazánkra, hanem Európa más országaira is jellemző volt.⁶³

Végigtekintve a tőzsdék történetét, szembetűnő, hogy a spekulációt mindig akkor minősítették károsnak és hoztak ellene különböző adminisztratív intézkedéseket, amikor az ország gazdasága kritikus pillanatokot élt át. Az 1895-ös kezdevőtlen változásokat is a tőzsde értékelte legelőször.⁶⁴ Németországban, ahol az állam már korábban is erőteljesen beavatkozott a gazdasági életbe, 1896-ban szigorú intézkedéseket hoztak a tőzsdei forgalom korlátozása érdekében.⁶⁵ Megtiltották a határidőüzleteket, megnehezítették az új tagok felvételét stb.

Mindezt élénk figyelemmel kísérték nálunk is. Magyarországon ebben az időben a forgalmat szabályozó jogot jórészt Németországból kölcsönözte, így félő volt, hogy a német „tőzsde-reform” is majd mintaképül szolgál. Szerencsére nem ez történt. Szintén összehívtak ugyan egy tőzsde-ankétot, de az állam végül is nem avatkozott be a tőzsde autonómiájába. Ismét bebizonyosodott, hogy vannak olyan szférái a gazdaságnak, melyek nem igénylik az állam közvetlen irányítását, és, hogy vannak olyan feladatok, melyek megoldására a jog, mint eszköz nem alkalmas. Pl.: a jogi szabályozás révén nem lehet elhatárolni tényleges spekulációt a tőzsdei szerencsjátéktól.

A tőzsdén folytatott spekuláció meghatározására nincs megfelelő magyar szó. Az „üzérkedés” más fogalmat takar. A spekuláció nem azonos a szerencsejátékokkal, a fogadásokkal, hiszen az tisztán a véletlentől függ, míg a tőzsdei üzlet gazdasági számításokon alapul. „A jövőbe pillantani vágyó emberi elme szülte.”⁶⁶

Abban az esetben, ha a tőzsdei spekulációt megszüntetnék, csökkennének ugyan az esetleges visszaélések, de a tőzsdét éppen a lényegétől fosztanák meg. Az időnként előforduló tisztátalan üzleteknek valódi okuk nem a tőzsde intézménye, hanem a gazdasági élet káros elváltozásai. Normális körülmények között a kevésbé jól szervezett tőzsdéken nincsenek visszaállások, de a gazdasági válság „fekete péntek”-kel látogatta meg a világot legreálisabb tőzsdéjét, a londonit is.

A spekulációt komplex módon vizsgálva kiderül, hogy rengeteg pozitív vonása van. Leszorítja a szélsőséges áralakulásokat, az állandó kereslet és kínálat révén könnyű eladni és venni. Mindezek az egyébként pangó tőkét is hasznos célok felé irányítja.

A spekuláció egyik legkedvezőbb területe a határidőüzlet,

mely azokat a vételi ügyleteket foglalja magába, melyeknél értékpapírok vagy áruk az ügylet megkötése után csak bizonyos idő múlva szállítandók, és melyeknél az ügylet olyan feltételek mellett kötött, amelyeket a tőzsde a határidőüzletekre megállapít.⁶⁷

A határidőüzlet minden olyan országban, hol jelentős a gabonatermelés és malomipar, szinte nélkülözhetetlen. A gabonahatáridőüzlet révén a termelők a gabonájukat, a malomtulajdonosok a lisztjüket előre, teljes napi értékben adhatták el.⁶⁸

A korszak törvényhozása és bírói gyakorlata azonban (ellentétben a római joggal) a fogadást, mint a szerencsejátékból származó követelés érvényesítésére szolgáló bírói jogsegélyt, megtagadták. Így a Code civile 1965. §-a megvonta a kereseti jogot a játékból eredő adósság vagy a fogadás kifizetése iránti követeléstől. A francia polgári törvénykönyv e rövid szakasza, melynek a tőzsdéhez semmi köze sem volt, mégis egy évszázadra hatással volt a bírói gyakorlatra a tőzsdei ügyletek perelhetősége tekintetében. Hasonló szabályozást vett át az Optk. is (1272–1274. §-ok), melyek szabályait hazai szokásjogunk is magáévá tette. A Kúria már 1874-ben kimondta, hogy a tőzsdén kötött differenciálgylet szerencse-szerződésen alapul, s mint ilyen nem peresíthető.⁶⁹ A bírói gyakorlat álláspontja szerint a differenciális ügylet olyan határidőre szóló ügylet, mely teljesítése nem áru szállításával és átvételével, hanem azon különbözet fizetésével eszközendő, mely a szerződési és a megállapított időpontban fennforgó piaci vagy tőzsdei ár között fennforog. A tiszta differenciális ügylet tehát feltételezi annak kikötését, hogy egyik fél sem lesz jogosítva követelni a szállítást és az átvételt, hanem csak az árkülönbözet lesz fizetendő.⁷⁰

Ennek az álláspontnak semmilyen gyakorlati jelentősége nem volt, mert a szállítást és az átvételt kizáró szerződések nem fordultak elő. Hibás a kérdésfeltevés is, mely szerint az átvételi szándék különböztetné meg a reális ügyletet a szerencsejátéktól. Pl.: az árhullámlások ellen biztosítás céljából határidőre kötött szerződéseknel természeténél fogva hiányzik az átvételi szándék, mégis reális ügyletnek számít.

Az első magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezete (1900) is a bírói gyakorlathoz igazodva korlátozta volna a tőzsdei ügyleteket, mikor a német Ptk. 762. és 764. §-át majdnem szó szerint követte, az 1415. § a különbözeti ügyletet játéknak minősítette.⁷¹

A tőzsdebíróság a Kúria gyakorlatával ellentétben — az üzleti életnek megfelelően — a határidőüzletekből eredő különbözeti követeléseket rendszerint megítélte. Ezeket az ügyleteket kezdettől fogva reális szerződéseknek tekintette és a felek — amúgy is ritkán bizonyítható — szándékának vizsgálatába nem bocsátkozott.

A Kúria és a tőzsdebíróság praxisa egy szubjektív momentum miatt is egyre jobban távolodott egymástól. Míg a tőzsdebírónak egészen természetes, mindennapos dolog volt egy határidőüzlet, addig a hivatásos kúriai bíró elé többnyire a már több fórumot is megjárt, rendkívüli esetek kerültek. Ezért azután, amiben a tőzsdebíró egy mindennapos reális ügyletet láthatott, a kúriai bíró azt cleve bizalmatlansággal fogadta. Előítélettel közeledett hozzá, és szerencse-szerződést vélt látni minden tőzsdei kötés-

nél. Kimondatlanul ugyan, de a játék vélelmét állította fel.⁷² Figyelmen kívül hagyták, hogy a nyereszkesedés nemcsak, hogy nem áll ellentétben a kereskedelmi étellel, hanem ennek alkotó elemét képezik.

Voltak a Kúriának olyan határozatai is, melyeknél — talán, mert sem a fogadás, sem a játék ismérveit meg nem állapíthatta — „fogadásszerű játék”-nak minősítette.⁷³

Amiatt, hogy e kétfajta bíróság ilyen homlokegyenesen ellenkező gyakorlatot folytatott, fordulhatott elő az az ellentmondás, mely szerint nem volt mindegy, hogy a peres ügy melyik fórum elé került. Ugyanaz az eset, az ítélet azonban más lehetett. (Ezért is volt fontos a hatásköri szabályok pontos meghatározása, hiszen a tőzsdebíróság hatáskörének megállapítása, illetve meg nem állapítása a végső ítéletre is befolyással volt.) Az ellentmondást tovább fokozta, hogy mindezek ellenére az állami bíróságok a tőzsdebíróság ítéleteit ugyanúgy végrehajtották, mint a sajátjukat.

Természetes, hogy a tőzsdebíróságot a Kúriával ellenkező gyakorlata miatt is számtalan támadás érte. Azzal vádolták, hogy nem veszi figyelembe az ország magánjogát.⁷⁴

A tőzsde kénytelen volt mindenre reagálni. 1888. december 14-én plenáris határozatot hoztak, mely kimondta, hogy a tőzsdebíróság ezután nem kereskedőkkel szemben, fedezetlen határidőüzleteket nem fog megítélni. Alig két hónap múlva — állítólag a bécsi tőzsde közbelépésére — módosító határozatot hoztak, hogy az ilyen üzlet a gabonakereskedelemmel hivatásszerűen foglalkozó személyek (tehát kereskedők és gazdák) között nem tekinthető naturális obligatio-nak. Ezzel az intézkedéssel a termelőket továbbra is függésben tartották a kereskedőktől, másrésztől kizárták a kispénzű spekulánsokat az üzletnek e kockázatos, de nagy nyereséget is eredményezhető ágából.

Hasonló módon másként ítélte meg a Kúria, másként a tőzsdebíróság az ún. kartell-szerződéseket. A Kúria szerint: „Kereseti alapon képező szerződés oly megállapodást tartalmaz, mely a fogyasztó közönség érdekeit biztosító szabad versenyt kizárja és ezáltal a fogyasztó közönség megkárosítására irányul és így ezen szerződés az erkölcsi fogalmakba ütközvén (turpis causa), bíróság előtt érvényesíthető követelés jogalapjára nem szolgálhat...” Szemben áll a Kt. 179. § (4)-el is.⁷⁵ Ezzel szemben a tőzsdebíróság, mint üzleti forgalomhoz tartozó jelenséget, védte a kartelleket is.

A tőzsde azonban a legtöbb ellene irányuló támadást sikeresen visszaverte, sőt, a millennium idején hatalmának és befolyásának csúcsára jutott. Az 1896. évi tőzsdeankéttől kezdve, a tárgyalt korszakunkban megőrizték a tőzsde autonómiáját a növekvő állami beavatkozás ellenére is. S tették mindezt akkor, mikor pl. Ausztriában a határidőüzletet teljesen megszüntették, sőt, az 1907. évi gazdasági kiegyezés 1. pontjában a magyar kormány félig-meddig ígéretet tett a budapesti határidőüzletek megszüntetésére. Kornfeld Zsigmond már európai szintű áru- és értékpiacon igyekezett létrehozni, melynek külső formájaként 1905-re megépült a kontinens legnagyobb tőzsdepalotája. Mindehhez szükség volt a tőzsdei üzletek stabilitását biztosító tőzsdebíróság, hiszen, ahogy a tőzsde elnöke elmondta, az önkéntes alávételések száma a tőzsdebíróságok irányában évente 4–6 millió között mozog. Ezért a tőzsdebíróság jelentősége — az egyre javuló és

gyorsuló ügyszámla rendez bíróságok mellett is — nem a perek számától, hanem az üzletek révén jutott kifejezésre.⁷⁶

Jegyzetek

1. Szász Antal: A magyarországi tőkés bankok üzleti politikája és technikája. B. 1961. 95. o.
2. Közgazdasági enciklopédia. Bp. é. n. IV. k. 1126, 1222. o. Révai Kereskedelmi pénzügyi és ipari lexikona. Szerk.: Schack Béla. Bp. 1929. IV. k. 261. o. Közgazdasági Lexikon. Bp. 1902. 3. o. Berényi Pál: A tőzsde. Bp. 1902. 3. o. Heller Farkas: Közgazdasági lexikon. Bp. 1937. 454. o. Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Bp. 1979. 236. o.
3. Havas Antal József: Az értéktőzsde. Bp. 1891. 5. o. Hazai értékpapír-kereskedelem. (Heti Világgazdaság 1988. január 23.) 4. o. Tőzsd Konferencia Budapesten. (Heti Világgazdaság 1988. március 12.) 4. o.
4. Félegyházy Ágost: A tőzsde reformról. (Közgazdasági Szemle 1895) 263. és köv. old. Berényi i. m. 19. o. Back Frigyes: Tőzsdéi harácsolások. (A Jog 1894/52/366. o.
5. Szász i. m. 95. és köv. old. Nagy Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve. Bp. 1913. 163. o.
6. Matkovits Sándor: Nemzetgazdaságtan. Bp. 1874. 441. o.
7. E.: A temesvári és budapesti ügyvédi kamarának a tőzsdéi bíróság elleni felterjesztése. (Magyar Themis 1877.) 210. o. Schnierer Gyula: A tőzsdéi bíróságról (Magyar Themis 1877.) 377. o.
8. A tőzsdereform tárgyában a Kereskedelmi Minisztériumban 1896. december 21-től 1897. január 26-ig tartott szakértői tezejlet anyaggyűjteménye. Bp. 1897. 642. o.
9. Róth Samu: Választott és tőzsdéi bíróság. (Jogtudományi Közlöny 1886.) 202. o.
10. A pest-budai kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1860–1862. évről I. k. 134. o. Közli: Félegyházy Ágost: A budapesti tőzsde története 1864–1895. Bp. 1896. I. k. 134. o.
11. Félegyházy Ágost (1896) i. m. I. k. 136. o.
12. Lásd: Dárday Sándor: Igazságügyi törvénytár. Bp. 1906. IV. k. 1149. o.
13. Bróde Lipót: A tőzsdéi bíróság. (Magyar Themis 1876) 123. o. Bleuer Samu: A tőzsdéi bíróság hatásköre. (Jogtudományi Közlöny 1901/15) 117. o.
14. Baumgarten Nándor: A tőzsdéi bíróság hatásköre és a különbözeti ügyletek perelhetősége. (Ügyvédek Lapja 1901/22) 3. o. König Vilmos: A tőzsdéi választott bíraskodás reformja. (Jogtudományi Közlöny 1914/16) 153. o.
15. 1868: LIV. tc. 495–511. §., 1881: II.X. tc. 74–79. §.
16. Tőzsdéi bíróság eljárási szabályai. 13–18. §.
17. Semmitőszék 13 011/1870. számú határozata.
18. Fabryni Tihámér: A választott bíraskodás. Bp. 1926. 100. o.
19. Nagy Ferenc: A polgári törvénykezés rendje Magyarországon. Bp. 1889. I. k. 157. o.
20. Nagy Ferenc (1889) i. m. 157. o.
21. Az 1881: LIX. tc. 94–99. §-ban a „kivételes bíróság” elnevezés hatszor is előfordul, kétszer a „külön bíróság” kifejezés. Rédei József: Törvényesek-e a tőzsdéi bírósági hármas tanácsok? (Jogtudományi Közlöny 1908) 167. o.
22. Magyar Királyi Kúria 476/1887 számú határozata és 1024/1887. sz. h.
23. Márkus Dezső: Felsőbíróságaink elvi határozatai. A Kir. Curia és az ítélőtábla döntéseinek rendszeres gyűjteménye. Bp. 1891. 4669. szám alatt.
24. Magyar jogi lexikon. Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1899. II. k. 101. o. Lásd még: VI. k. 898. o.
25. Szász András: i. m. 101. o.
26. Lásd még: Neumann Sándor: A tőzsdéi bíróság hatásköre (Jogtudományi Közlöny 1881) 87–88. o.
27. Az 1865. november 24-én 17 880. sz. a. kelt kegyelmes udvari rendelvény alapján a m. kir. helytartótanácsnak 1865. évi december hó 7-én 93 068. szá. intézményével erősítve
28. Félegyházy Ágost: (1896) i. m. II. k. 34. o.
29. Sik Sándor: A tőzsdetörvény emlőkirata. (Jogtudományi Közlöny 1881) 42. o. Pl. a budapesti izraelita hitközség házassági szerződési formuláiban is kikötötték, hogy a házasság minden vitájában alávetik magukat a tőzsdéi bíróság ítélkezésének.
30. Friedmann Bernát: A pesti tőzsdéi bíróság. (Jogtudományi Közlöny 1869) 209. o. Major Kálmán: A tőzsdéi bíróság gyakorlatából. (Jogtudományi Közlöny 1876) 78. o.
31. A Kúria mint semmitőszék 2952/1869 sz. h. és a 3221/1869. sz. h. (Törvénytörvényi Csarnok 1869/92. számában közölt határozatok.)
32. Félegyházy Ágost (1896) I. k. 139. o.
33. Küzdelem a tőzsdéi bíraskodásért. (Tőzsdéi Jog 1933/4/ 1. o. Kelemen Lajos: Az új Pp. és a tőzsdéi bíróság reformja. (Kereskedelmi Jog 1911) 413. o.
34. R. E.: A budapesti áru- és értéktőzsde választott bírósága. (Jogtudományi Közlöny 1886) 420. o.
35. A jogügylet eszerint joghatásra irányuló akarati nyilatkozat, mely magába foglalja az egy- és kétoldali jogügyletet, így a szerződést is.
36. Tőzsdéi bíróság 277/1884.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 2225/1882.sz.hat. Tőzsdéi bíróság 87/1884.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 1584/1882.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 3885/183.sz.hat. – Budapesti Kir. ítélőtábla 4678/1891.sz.hat. Magyar Kir. Kúria 1231/1891. sz. hat.
37. Tőzsdéi bíróság 179/1883. sz. hat. Tőzsdéi bíróság 879/1883. sz. hat.
38. Budapesti Kir. ítélőtábla 8148/1888. sz. hat.
39. Budapesti Kir. ítélőtábla 1584/1882. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 4676/1891. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1231/1891. sz. hat.
40. Tőzsdéi bíróság 1686/1888. sz. hat., Budapesti Kir. ítélőtábla 8148/1888. sz. hat.
41. Tőzsdéi bíróság 393/1883. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1022/1886. sz. hat.
42. A bécsi tőzsde 1896-ban jóváhagyott alapszabályának 54. és 55. §-ai. Az 1875. augusztus 1-jei tőzsdetörvény 12. §-a és a Pp.-t életbeléptető 1895. augusztus 1-jei tv. XIV. tc.-e.
43. Tőzsdéi bíróság 368/1889. sz. hat. Félegyházy Ágost: A tőzsdéi

- bíróság hatásköre és eljárása. Bp. 1892. 40. o.
44. Magyar Kir. Kúria 305/1889. sz. hat.
45. Budapesti Kir. ítélőtábla 5403/1891. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 1699/1890. sz. hat.
46. Magyar Kir. Kúria 675/1906. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 529/1903. sz. hat. 6921/1905. sz. hat. 1538/1904. sz. hat. *Bender Béla*: A Budapesti Kir. ítélőtábla határozatának kikötése. (Kereskedelmi Jog 1907) 422. o.
47. Tőzsde bíróság 1196/1890. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3124/1891. sz. h. Tőzsde bíróság 317/1890. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3410/1891. sz. h. Tőzsde bíróság 1095/1891. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 5403/1891. sz. hat. Tőzsde bíróság 301/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2699/1890. sz. h. Tőzsde bíróság 304/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3295/1889. sz. h. Tőzsde bíróság 527/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 4584/1883. sz. h. Tőzsde bíróság 1447/1886. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 1469/1886. sz. h. Tőzsde bíróság 1688/1890. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 968/1891. sz. h. Tőzsde bíróság 521/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 4346/1889. sz. h. Tőzsde bíróság 677/1882. sz. hat. Tőzsde bíróság 705/1882. sz. hat. Tőzsde bíróság 230/1882. sz. hat. Tőzsde bíróság 407/1888. sz. hat.
48. Budapesti Kir. ítélőtábla 2195/1888. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 27/1889. sz. hat. Budapesti Kir. ítélőtábla 1849/1891. sz. hat.
49. Tőzsde bíróság 291/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2491/1883. sz. h. Tőzsde bíróság 60/1887. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 980/1887. sz. h. Tőzsde bíróság 1177/1888. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 7549/1888. sz. h. Tőzsde bíróság 280/1887. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2811/1887. sz. h. Tőzsde bíróság 824/1886. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 6293/1886. sz. h. rend. Tőzsde bíróság 1388/1889. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 9346/1890. sz. h.
50. *Plósz Sándor*: A Curia 51. számú döntése (Jogi Szemle 1891) 581. o.
51. Kúria 70/1889. sz. hat. Kúria 1040/1891. sz. hat. *Bender Béla*: A tőzsde bíróság határozatának kikötése (Kereskedelmi Jog 1907)
52. *Újlaki Géza*: A választott bíraskodás kézikönyve. Bp. 1927. 53. o.
53. *Schnierer Gyula*: A tőzsde bíróságról. (Magyar Themis 1877) 377. o.
54. Magyar Kir. Kúria 1630/1887. sz. hat.
55. Tőzsde bíróság 348/1882. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3701/1882. sz. h. Tőzsde bíróság 442/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3692/1883. sz. h. Tőzsde bíróság 348/1882. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 3701/1882. sz. h. Tőzsde bíróság 1012/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 160/1884. sz. h. Tőzsde bíróság 214/1883. sz. hat. — Budapesti Kir. ítélőtábla 2918/1883. sz. h.
56. *Hanák Péter*: Magyarország a monarchiában. Bp. 1975. 241., 357. o.
57. *Hanák*: i. m. 354–358. o.
58. *Alföldy Ede*: Tőzsde bírósági reformkérdések. (Kereskedelmi Jog 1928) 84. o.
59. *Friedmann Bernát*: A pesti tőzsde bíróság. (Jogtudományi Közlöny 1869) 209. o.
60. *Félegyházy Elek*: A tőzsde bíróság reformjának kérdéséhez. (Kereskedelmi Jog 1905)
61. *Major Kálmán*: Még egyszer a tőzsde bíróságról (Magyar Themis 1876) 155. o.
62. *Friedmann*: i. m. 209. o. *Neumann Sándor*: A tőzsde (Jogtudományi Közlöny 1881) 96. o. A tőzsde bíróság újjászervezése. (Magyar Themis 1876) 119. o.
63. *Reiner Ede*: A tőzsde bíróságról (Ügyvédek Lapja 1896/26) 4. o. *Garai Benő*: A tőzsde bíróságról (A jog 1897) 301. o.
64. *Milhofer Sándor*: Magyarország Közgazdaságtana. Bp. 1904. 215. o. *Félegyházy Ágost*: A tőzsde reformról (Közigazdasági Szemle 1895) 263. o.
65. *Berényi Pál*: i. m. 19. o.
66. Az idézet Plánertől származik. Lásd: *Kuncz Ödön*: A Magyar Kir. Kúria kereskedelmi- és váltó jog vázlatja. Bp. 1922. II. kötet 614. o.
67. Magyar jogi lexikon. Szerk.: Márkus Dezső. Bp. 1898–1907. IV. k. 30. o.
68. *Frey Kálmán*: Az árutőzsde jelentőségéről. (Közigazdasági Szemle 1923) 817–818. o.
69. Magyar Kir. Kúria 3747/1874. sz. hat. *Szente János*: Jogalap-e a tőzsde-differencia? (Jogtudományi Közlöny 1876) 186. o.
70. *Márkus Dezső*: i. m. I. k. 251–253. o.
71. Indoklás a magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetéhez. Bp. 1902. IV. k. 76–79. o.
72. Magyar Kir. Kúria 689/1877. sz. hat.
73. Magyar Kir. Kúria 389/1885. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1070/1889. sz. hat. Magyar Kir. Kúria 1116/1896. sz. hat.
74. *Blener Samu*: Judikatúra a tőzsdén. (Jogtudományi Közlöny 1894) 347. o. *Baracs Marcell*: A tőzsdejáték mint illetékeségi kifogás. (Jogtudományi Közlöny 1900) 60. o. *Engel-Bartha*: i. m. 222. o. *Tauszig János*: A tőzsde bíróság (Jogtudományi Közlöny 1878) 108. o. *Blener Samu*: A tőzsde bíróság hatásköre (Jogtudományi Közlöny 1901) 15. o.
75. Magyar Kir. Kúria 2564/1883. sz. hat. 7797/1893. sz. hat. 1967/1897. sz. hat. 123/1899. sz. hat.
76. A tőzsdereform tárgyában ... tartott szakértekezlet anyaggyűjteménye. i. m. 669. o.

Az árfolyamdifferenciák a helyi értékek tekintetében a Budapesti Áru- és Értéktőzsdén

Értékemelkedés

Értécsökkenés forintokban

Különbözet

1878-ban 9.437,025273,500+ 9.163,525
 1879-ben 18.416,41598,750+ 18.317,665
 1880-ban 7.548,353474.195+ 5.074,158
 1881-ben 19.011,5111.720,000+ 17.291,511
 1882-ben 1.883,10016.056,702–14.173,602
 1883-ban 3.780,5513.368,156+ 412,395
 1884-ben 9.868,8402.919,308+ 6.949,532
 1885-ben 3.358,9306.258,786–2.899,856
 1886-ban 12.774,1603.634,255+ 9.139,905
 1887-ben 847,39013.954,178–13.106,788

1888-ban 18.629,1741.549,000+ 17.080,174
 1889-ben 33.579,973988,348+ 32.591,625
 1890-ben 14.317,6727.092,036+ 7.225,636
 1891-ben 15.880,4372.318,680+ 13.561,757
 1892-ben 13.086,3601.986,100+ 11.100,260
 1893-ban 34.104,825862,200+ 33.142,825
 1894-ben 51.677,7004.211,406+ 47.466,294
 1895-ben 1.198,00047.741,497-46.543,497
 1896-ban 9.561,0009.997,848-436,848
 1897-ben 20.842,9907.584,004 13.258,986
 1898-ban 12.553,25013.503,258-950,008
 1899-ben 5.700,00032.551,284-26.851,284
 1900-ban 1.576,00049.020,378-47.444,378

(Jelentősebb árfolyamvesztések 1895-től)

(Milhoffer Sándor: Magyarország Közgazdaságtana. Bp. 1904. II. k. 396. old.)

Összegzés

Érkezett: kereset (1865–1913) 80,902

az 1896 óta külön iktatott áruminőséget megállapító ügyek (exper-

tisek) 17,871 hozzászámításával 98,773

fel-folyamodás (1882–1913) 2,441

végrehajtás (1865–1913) 25,700

óvás (1865–1913) 59,760

Elinteztetett:

ítélettel (1865–1913) 44,795

az 1896. év óta külön iktatott áruminőséget megállapító ügyekben (expertise) a szakértőbizottság határozatával 17,871

illetékességet leszállító végzéssel (1892–1913) 1,000

bírói egyezséggel (1892–1913) 2,546

(Engel Emil — Bartha László: A budapesti tőzsde története 1864–1914. Bp. 1914. II. k. 340–343. o.)

Határidőüzletek a tőzsdén:

1892 — 4,3%

1833 — 4,5%

1894 — 5,4%

1895 — 6,4%

(A tőzsdereform tárgyában hozott szakértekezlet anyaggyűjteménye. Bp. 1897. 610. oldal.)

A delegációról

Egy-egy állam intézményrendszerének kialakulása szoros függvénye, egyszersmind sokszor hű tükrre is annak a társadalmi, politikai helyzetnek, amelyben az egyes intézmények kereteit, tartalmát, funkcióját és célját megszabták. Ám az egykor adott keretek megmerevedhetnek és sokszor gátjává válhatnak az állami, társadalmi élet egészséges fejlődésének. Még van azonban eset arra is, hogy idők múltával szétfeszítik, vagy fokozatosan figyelmen kívül hagyják az évtizedes, megbont-hatatlan tünő kereteket s az intézmény funkciója a szükségleteknek megfelelően változik, bővül, esetleg szűkül. Minden igazgatási, jogi szabályozásnak szinte közös sorsa ez, ami figyelmezteti a kutatókat, hogy az államberendezkedésnek, ill. egyes elemeinek bemutatása során nem szabad megelégedniük a törvények ide vonatkozó rendelkezéseinek ismertetésével, hanem vizsgálódásuk tárgyát fejlődésében kell nézniük. Csúpan így juthatnak a valóság megközelítően hű ábrázolásához.

Nem kis mértékben áll mindez a kiegyezéssel kezdődő fél évszázad egyik legsajátosabb intézményének, a delegációnak történetére. (Mind a magyar, mind az osztrák közösgyi bizottság kialakulása annyira ismert, hogy annak részleteire itt nem tértek ki.) Tény, hogy ez a Monarchia egyik fele által sem kívánt és helyeselt intézmény sem maradt meg azok között a keretek között, amelyeket a magyar 1867. évi XII. tc. és nyomában, ill. mintájára készült 1867. december 21-i, osztrák törvény megszabott. A delegációk eszméje felmerülésének, majd működésbe lépésének kedvezőtlen fogadtatását az idő nem mindenben igazolta. Nem érdektelen az, amit a delegációk megalkalulását megelőző véleményekről, hangulatról ír Andrassy Gyula: „Már ezen első alkalommal (ti. 1867. január havában, amikor a delegáció Bécsben először egybegyűlt) kitudt, mily alaptalanok azon aggodalmak, melyek a közös ügyek tárgyalására rendelt bizottságok ellen a Monarchia mindkét feléből felhangzottak. Kitudt, hogy a delegáció nem befolyás nélküli, tehetetlen testület, „testetlen agyrcm”, „politikai siket-néma intézet”, amint gúnyolták, nem is „külügymisztert sanyargató gépezet”, de legkevésbé „centrálparlament”. Bár természeténél fogva elég nehéz próbája a politikai tapintatnak és bölcsességnek s bár bonyodalmas műszer a népakarat kidolgozására, azt mégis minden részrehajlatlan vizsgáló elismerte, hogy hivatásának kifogástalanul megfelelt.

A magyar törvény „a közös ügyek azon részére nézve, mely nem tisztán a kormányzat köréhez tartozik”, központi parlamentet, birodalmi tanácsot semmiképpen nem ismert el, csúpan a birodalom két felének teljes paritása alapján a magyar korona országai és Ő Felsége többi országai által kiküldendő 60-60 tagú delegációt tart lehetségesnek. A delegáció elsődleges, sőt egyetlen feladatának a magyar törvény a közös (külügyi és hadügyi) költségvetés (budget) megállapítást jelölte ki. A két ország felelős minisztériumának meghallgatásával összeállított, közös költségvetésről az illetékes parlamentek nem vitakozhattak. A magyar országgyűlés és a Reichsrat is változatlan összegben, vita nélkül tartozott a delegációk által

megszavazott tételeket költségvetésükbe felvenni. Amíg a magyar törvény, mint láttuk, a delegációk egyetlen feladatáé a közös költségvetés megszavazását jelölte meg, addig az osztrák törvény nyomatékosan kiemelte, hogy a delegációk hatásköre minden olyan tárgyra kiterjed, amely a közös ügyekkel összefügg. Az eltérés, amely a delegációk funkciójának meghatározásában mutatkozik, hű tükrre az Osztrák-Magyar Monarchia kettős államszerkezetének. Az osztrák tartományok mindig a birodalom egységének gondolatából indultak ki, a magyar államférfiak a Monarchia dualista berendezését hangsúlyozták. Sajátos módon a delegációk intézményét, amelyet tulajdonképpen egyik fél sem tartott jónak, az osztrákok abból a feltevésből kiindulva fogadták el, hogy ezek idővel közös (birodalmi) parlamentté fejlődnek, a magyar politikusok pedig bizton remélték, hogy a delegációk bármily kicsi parlamentté ki nem nőhetik magukat, maradnak azok, amiknek a törvény rendelte: költségvetést helybenhagyó apparátus. Az osztrák delegátusok egyike-másika parlamentáris abszurdumnak tekintette a delegációkat, amelyekhez hasonló intézménye a világ egy államának sincs.

Ahogy előljáróban szó volt róla, mint minden történeti (így államigazgatási, kormányzati stb...) képződmény, szerv, a delegáció is alá volt vetve az idő múlása alakító hatásának. E pár sor nem kívánja a delegációk történetének vázlatát adni, még félszázados működésével kapcsolatos problémák felvetését sem kísérli meg. Azt mondhatnám, hogy némileg ahistorikusan, megszűnése idejéből olyképpen kíván visszapillantani múltjára, ahogy manapság kérdezzek vissza nálunk, de szerte a világban mindenütt a közelmúlt eseményeire, hol követtek el az elődök hibát, mit láttak rosszul, vagy miben igazolta őket az idő? Ilyen, ismét hangsúlyozom, kissé ahistorikus módon szeretném feltenni a kérdést s egész röviden megválaszolni, vajon mindaz, amit a kiegyezés korának magyar államférfiai a delegációk funkciójának megállapítása során mint a magyar érdekek védelmének, biztosításának szándékával megalkottak, nem fordult-e visszajára s nem vált-e a magyar korona országainak kárára? E súlyos probléma megvilágítására legyen szabad a delegáció működésének kezdeti szakából, majd utolsó napjaiból idéznen a legilletékesebbeknek, a delegátusoknak, közülük is a legtekintélyesebbeknek megnyilatkozásaiából néhány mondatot.

Tisza Kálmán 1868. március 10-i felszólalásában azt mondta: „senki sincsen, aki határozottabban el volna tökélcve oda törekedni, hogy a delegáció hatásköre ne tágíttassék, mint amennyire én el vagyok határozva”. Ebben az eltökéltségben a későbbi miniszterelnök odáig ment, hogy nyomatékosan kijelentette: „még arról sem fogok beszélni, hogy mennyiben bizonyult már eddig is be célszerű és gyakorlati intézménynek a delegáció és mennyiben nem”. Hasonló szellemben beszélt Trefort Ágoston. Miután megállapította, hogy „a közösgyi törvény a delegáció parlamentáris jelentőségét igen szűk korlátok közé szorítja s én magam arra nézve e korlátokat még

szűkebbre szorítani és folyvást hallgatni volnék hajlandó, mert nem akarom, hogy a delegáció parlamentté nője ki magát”.

Ez oly mértékig sikerült, hogy a dualizmus fél százada alatt nem egyszer panaszták a delegátusok, hogy az ország dolgairól, külpolitikánkról, nemzetközi helyzetünkről semmivel sem tájékozottabbak, mint az ország bármelyik polgára. Az is elhangzott, hogy a hírlapokból többet tudnak meg mindezen kérdésekről, mint a közösügyi bizottság ülésein. Pedig annak ellenére, hogy a delegáció feladata csakis és kizárólag a közös költségvetés megszavazása volt, a költségvetés megtárgyalása nem egyszer külpolitikai vitává szélesedett. Sőt, a korszak vége felé, mint erről alább még lesz szó, a budgetől függetlenül is vitáltak meg külpolitikai problémákat. Egyébként, a delegáció tagjai állandóan ügyeltek arra, egymást, sőt nem egyszer önmagukat is figyelmeztetve, hogy valamely szóba hozott kérdés (polgári és katonai becsületügy, párbaj, közgazdasági, nemzetiségi problémák stb.) semmiképpen sem tartozik a delegáció elé.

Mint ismeretes, Deák Ferenc nem szánt jelentősebb szerepet a közösügyi bizottságnak. Máiig sem tudtam megállapítani, miképp, milyen szempontok alapján válogatták ki a delegáció tagjait. Tény az, hogy néhány ellenzéki állítólag Csengery Antalnak, ennek az európai parlamentarizmus eszmevilágában gondolkodó államférfinak javaslatára került be a delegációba. Az osztrák delegációban kezdettől fogva több volt az oppozíció embere. Fél évszázados delegációs naplói átnézvén, mondhatom, hogy az első, igazán egészséges, kritikai hangot a legellenzékibb szocialista képviselők ütötték meg. — A delegációk sajátos szervezete olyképp alakult, hogy az albizottságok a felmerülő kérdések tárgyi vonatkozásait vizsgálták, míg a plénum a politikum kérdéseiben döntött. Ezért fordult elő, hogy az albizottsági tagok általában jobban voltak tájékozva, mint azok, akik csak a teljes üléseken vettek részt. Az osztrákok egyszer szótartották, hogy a magyaroknak van lehetőségük a bizottságon kívül is összejúniuk s ott megvitatniok a bizottság elé tartozó kérdéseket. Nekik efféle intézményük (Einrichtung), amely bizalmas vitákat lehetővé tenne, nincs. (1877. december 12-i osztrák delegációs napló.) A Pesti Napló valóban egyszer korábban, 1868. január 25-i számában arról írt, hogy a magyar delegátusok klubhelyiségükben valamilyen ügyben interpellálták a miniszterelnököt.

Mint jeleztem, a dualizmus fél évszázada során a budget-megszavazásra hivatott delegáció egyre többször érintett, eleinte csak a költségvetési kérdésekkel kapcsolatban, később már azoktól függetlenül is, külpolitikai problémákat. A világháború előestéjén, a delegáció 1914. május 27-i ülésén Apponyi Albert a Monarchia külpolitikájának alapjait elemezte, széles kitekintéssel barátokra, ellenségekre. Kritikusan szólt a Német Birodalom közgazdasági téren megmutatkozó kíméletlenségéről, amely — szerinte — a hármasszövetség lélektani bázisát áthatja alá. A delegáció feladatainak a kiegyezési törvényben szorosán megszabott kereteit ekkorra már szétfeszítették az idő parancsoló kívánalmai. Olyannyira, hogy ezen az ülésen Windisch-Graetz Lajos herceg kijelentette: a Monarchia diplomáciája elavult alapokon, az egykori Hof- und Staatskanzlei módszereivel dolgozik. Diplomáciánk vezetősége csupán a neveket cserélte ki, pedig a világpolitikát a jelenben már nem az arisztokraták, hanem a tömegek csinálják. A delegációbeli, külpolitikai vita nem állt meg az általánosságoknál. Május 27-én Lovászy Márton mélt-

tatlannak mondta Románia kegyeinek keresését. A románokkal való barátkozás legnagyobb propagálója a hirhedten magyaryűlő Lueger bécsi polgármester volt. „Pedig jobb a nyílt ellenség, mint az álnok jóbarát.”

Ezen az ülésen emelte fel szavát Károlyi Mihály a „paix armée” politikájával szemben. Minden erőnkkel az enyhülést és a megbékélést kell elősegítenünk. Ha ezt nem tesszük, két alternatívánk marad, a háború, vagy az anyagi romlás. A háborúhoz nekünk semmi érdekünk nem fűződik, mi nem akarunk hódítani, nekünk a háború csak veszteséget jelent, kivált, ha a legközelebbi időben következik be (!). Még egy győztes háború is anyagi romlásunkkal járna. Károlyi a parlamentben, a delegációban, valamint egyéb nyilatkozataiban mindig és mindenütt a háború ellen foglalt állást. A háború kitörésétől kezdve annak folyamán is szüntelenül. Különösen élesen kelt ki a német szövetség ellen s foglalt állást a leghatározottabban a béke mellett 1917. december 6-i, delegációs beszédében. (Lám, nem a budgetről beszélt, csak a külpolitikáról.)

S most hadd térjek vissza korábban feltett, ahistorikus kérdésemre: jól csinálták-e dolgukat, vagy csinálhatták volna jobban is a kiegyezés korának államférfiai. Helyes, célravezető volt-e oly szűkre szabni a delegációk hatáskörét, funkcióját? Nem lett volna-e jobb tágabb teret adni a közösügyi bizottságnak? Amint a korszak vége felé, az idők parancsa nyomán tágabb tere is nyílt a delegációk működésének. Vajon egészségesebb, erősebb ellenzék nem vethetett volna-e gátat Conrad-Berchtold militarizmusának s végső soron nem akadályozhatta volna-e meg a világháború kitörését? Hiú kérdések. Az osztrák delegációnak viszonylag izmosabb ellenzéke sem lett volna erre elég, nem is szólva Károlyi Mihálynak magyar delegációbeli, csaknem magányos háborúellenességéről. Ehhez még hozzá kell tenni azt, amit Hajdú Tibor kitűnő Károlyi-monográfiájából tudunk: intellektuális felismerésének erejével nem állott arányban Károlyi Mihály cselekvőkészsége. A delegációk a háborút még tökéletesebb szerkezetben, szélesebb hatáskörrel, funkcióképesebben sem tudták volna megakadályozni.

Jegyzet

E sorok írója az Osztrák Tudományos Akadémia megbízásából a delegációk történetén dolgozik. Készülő munkájának első termékeként jött létre e szerény, „visszapillantó” dolgozat. — A delegátusok beszédeire való hivatkozások a „Közösügyek tárgyalására a magyar országgyűlés által kiküldött bizottság napló”-inak megfelelő dátumai alatt találhatóak. — Az alapvető kérdésekről jól tájékoztat Josef Redlich „Das österreichische Staats- und Reichsproblem c. művének korszakunkra vonatkozó II. kötete (Leipzig, 1926.) — Nagyon jó összefoglalás a „Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen” c. kötetben A. Radvánszky tanulmánya: „Das ungarische Ausgleichsgesetz vom Jahre 1867.” München, 1967. 90–112. o., valamint Somogyi Éva „A birodalmi centralizációtól a dualizmusig” c. könyve, Budapest, 1976. főképp a 153. és köv. o. Deák Ferenc beszédei. V. köt. 2. kiad. (Összegejtötte Kónyi Manó) Budapest, 1903. — Andrássy Gyula beszédei (Kiadta Lederer Béla) Budapest, 1891. Az idézett hely I. köt. 295. o. — Hajdú Tibor: Károlyi Mihály. Budapest, 1978.

Uralkodói eskük (Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség)

Hatalmi szimbolikánk jellegzetességei

A középkori magyar jog, akárcsak a többi európai ország joga a középkorban óhatatlanul magába olvasztott bizonyos szakrális elemeket. Ezek egyik legpregnansabb formája bizonyos jogilag releváns cselekményeknél az eskü alkalmazása. Közismerten a percek, a *processuális jog* területe az, amely a viták vezetésében és eldöntésében döntő szerepet szán az isteni szándék kinyilvánításának, amit leginkább az eskü fejezhetett ki.¹ Ugyanakkor a transzcendentális világ erőinek segítségül hívása egy-egy aktus biztosítására más jogterületekről is ismert. Így szinte napjainkig fennmaradt szokás *magánjogi ügyleteknél*, ma már csak vásárokon, az ügyletkötés utáni *áldomásívás*. Hasonlóan a magánjogi szférában a családi jognál kapnak egyes régi elemek különleges szerepet. A *házasságkötés* magyar elnevezése, az *esküvő* is az eskü szóból ered. Különlegességét jelzi egy XIII. századi pápai levél, amely „*more ungarico*” tett esküről beszél.²

A jelzett két nagy jogterületen túl az eskü a középkori magyar *közjogban* (ius publicum) is fontos szerepet kap. E területekből mi az uralkodói esküket vizsgáltuk. A hatalom ill. a főhatalom átadása kapcsán bizonyos szakrális jellegű cselekményeket a magyarság elég korai történetéből ismerünk. Krónikás híradások szerint az Etelközben élő magyarok (IX. század) törzsfői maguknak vezetőt választva Álmos, illetve Árpád személyében, e választásukat ún. *vérszerződéssel* pecsételték meg.³ Az *állatok kifolyó vére*re tett esküt őseink szintén gyakorolták, ahogy ezt krónikák tudtul adják.⁴ Elégge elterjedt volt ez a Kárpátokon kívüli sztepei népek körében. Hasonlóról a kunok kapcsán értesülünk. A kun király leányát feleségül vevő V. István királyunk (rex iunior) még a XIII. század közepén úgy tartja esküvőjét, hogy az ünnepek során az Árpád-házzal politikai szövetséget is kötő kunok a paktumot egy kettévágott kutyára tett esküvel erősítik meg.⁵ Ilyen szövetség kötési formát emlegetnek francia krónikák is e korból, midőn a Bizáncot elfoglaló kereszties hadak egyes vezetői a kunokkal katonai szövetséget kötöttek.⁶

Természetesen a főhatalomhoz köthető pogánykori nomád szimbolikából mást is ismerünk. Így tudjuk például a honfoglalás lefolyását rögzítő krónikás hagyományból, hogy őseink Árpád vezetésével tizenkét fehér lovon és aranylécen vették meg a Kárpát-medencét, az azt birtokló Salán bolgár vezértől.⁷ Ezen értelmezésben Salán vezér a lovak elfogadásával mintegy elismerte Árpádnak és a magyaroknak felette való hatalmát. A hatalom és alávetés szimbolikus elismertetésére később is alkalmazták őseink az állatküldés és elfogadás szertartását, sőt, ma már annak keleti, nomád párhuzamairól is

tudunk. Hazai viszonyaink között, a keresztyénség felvétele után is létezett az állatküldés a hatalom elismertetésére. Alaposabb vizsgálatok után egy sajátos kettős rendszer is kibontható a korai adatokból. Ugyanis egyik oldalról az uralkodó a neki alávetendő nép számára küldött állatajándékot, rendszerint lovat a magyar hagyományban, s az azt elfogadó fél viszont az uralkodónak küldött rendszeres állatajándékkal fejezte ki alávetettségét. Ezt mind az országon belül való, mind pedig külső példák tanúsítják.

Ugyanakkor az is köztudott, hogy a temetési szertartásainkban is szerepet kapott a ló. A pogány időkben a lovat az elhunyt sírjánál feláldozták. A keresztyén egyház ezt a szokást is krisztianizálta, s ezentúl a lovat már nem áldozzák fel, hanem a szertartást végző egyháziaknak adják.⁹

Viszont a XVI–XVIII. század fordulójáról maradt fenn két olyan erdélyi főúri végrendelet, amelyekben a végrendelezők mindegyike legjobb lovát a fejedelemnek hagyja.¹⁰ A szokás régiségére és szavahihetőségére utal, hogy az egyik végrendelező Boescai István, a későbbi erdélyi fejedelem.

Halál esetén az uralkodónak, mint legfőbb úrnak juttatott, talán kötelező ajándék egyúttal átvezet bennünket az áldozati szertartásokhoz is. A honfoglaló magyarsággal kapcsolatos kutatók (pl. László Gyula) különösen hangsúlyozzák, hogy az ősi magyar hitvilágban az uralkodó népe szimbolikus megtestesítője. E szakrális jellegük teszi érthetővé, hogy az egész nép nevében bemutatott áldozatot is az uralkodó végzi. Viszont egészségi állapota szimbolikusán is kihat a közösség jólétére. Így az öregedés jeleit tapasztalva, vagy valamilyen nagy kormányzási hiba esetén nálunk is alkalmazhatták a keleti népeknél közismert szakrális királyölést.¹¹

Mindezek a példák egyúttal azt is mutatják, bármennyire is keresztyén szabályok szerint koronáztatta meg magát Szent István 1000-ban Esztergomban a pápától küldött koronával, ez az időpont csak a keresztyénség szimbolikus kezdete. Még a főhatalom kapcsán is lehetőség volt egy-két szokás rejtett vagy nyílt hosszabb idejű fennmaradására. Ezt szükség-szerűen megmagyarázza az a geográfiai tény, hogy a keresztyénné váló magyarság a keresztyén Európa keleti peremén helyezkedett el, így, bár a későbbi nomád hullámok megtörnek a Kárpátok keleti felén, mégis bizonyos kulturális hatások óhatatlanul ér bennünket. Így például a tatárjárás után nagyobb nomád jász-kun csoport betelepítése szintén régi remniscenciák feléledéséhez is vezethetett. Mindenesetre az ilyen és hasonló hatásoknak szerepük lehetett abban, hogy egyrészt a magyarságról még a XV. században is valamilyen keleties, egzotikus kép terjedjen el Európában. Művészettörté-

nészeink emlékeztetnek rá, hogy a XV. század eleji észak-itáliai udvarokban az udvari maskarás összejövetelek egyik jelmeze a magyar ruha. Vagy szintén e tájbeli adat, hogy Luxemburgi Zsigmond magyar heroldját az aragón udvarban töröknek nézik.¹²

Amikor pedig a mindent legyűró oszmán hatalom határainkhoz ér, majd 1541 után az ország egy részét is elfoglalja, akkor úgy tűnik, a magyarság még mindig érti a török hatalom nomád szimbolikáját. Az erdélyi fejedelmeket például az athenai, az írott kiváltságlevél mellett mindig két ló küldésével is megerősítik. (Már Szapolyai János magyar király is kapott ilyet 1532-ben budai trónjára való visszahelyezéskor.) Cserébe az erdélyi fejedelmek évi adót fizetnek a szultánnak, s évente 12 avagy 24 fehér sólymot küldenek a Portára.

Koronázás

Tökéletes bizonyossággal csak a XV. század végi koronázásainkról tudta eddig megállapítani a kutatás, hogy milyen koronázási ordó szerint mentek végbe. A magyar történettudomány nagy valószínűséggel állítja, hogy már Szent István, majd utódainak koronázása a mainzi koronázási ordó szerint történhetett.¹³

Számunkra lényeges, hogy ennek a szertartásnak a keretében nyílt mód arra, miszerint a leendő uralkodót bizonyos feltételekre, amit uralkodása során megtart, megeskessék. Utólag úgy tűnik, hogy közjogi szempontból két eleme vált lényegessé a szertartásnak. Egyik az, hogy az említett eskü az egyház javára szólt. Azt tartalmazta, hogy az uralkodó kormányzása során tekintettel lesz az egyház kiváltságaira, azokat épségben megtartja. Másik elemként az emelhető ki, hogy a koronázó metropolita már eleve kérdéseket intéz a leendő uralkodóhoz, amire az válaszol, illetve az igenlő válaszok után megkérdezi a jelenlévőket is: akarjátok-e őt királyotokul? Ez a kérdés-felelet forma, illetve a beleegyezés megkérdezése eleve magában rejtette azt a lehetőséget, hogy ezek alapján egy feltételrendszer megfogalmazható, kialakítható.

III. Béláról már bizonyosan tudjuk, hogy koronázási esküt tett.¹⁴ Utódai esküjéről azonban lényegesen több információval rendelkezünk. Igazi jelentőségét akkor nyeri el a koronázási eskü, amikor nálunk is kiteljesedik a rendiség, illetve az ezzel párhuzamosan megjelenő és állandósuló királyválasztás. A rendiség kialakulása, majd pedig a királyválasztás azt eredményezik, hogy a koronázási szertartás kifejezetten egyházi elemei kezdenek háttérbe szorulni, s a szertartás emelkedő közjogi jelentősége miatt új elemek kezdenek előtérbe kerülni. Ez az új elem az egyház javára letett eskün túli eskü letétele, ami a rendek szabadságát hivatott garantálni. A XV. században már azt látjuk, hogy a koronázás mellett a királyválasztás és az eskü válnak igazi kreáló aktussá. Az utóbbi preferáltságát jelzi, hogy egyrészt törvénybe foglalják, másrészt a főhatalom átadásakor a szentkorona hiányában alkalmazott helyettesítő szertartásnál (lásd V. Habsburg László és Corvin Mátyás) az új uralkodónak csak esküt kell tenni, majd ezt követően trónba ültetik a kormányzást elkezdendő.¹⁵

III. András (1290) koronázása óta ismert, hogy az uralkodó

esküjét követi a rendek hűségi esküje.¹⁶ De az ő hűségi esküjüknek előfeltétele az uralkodó esküje. E kettős esküvel megerősített pactumok mintegy csíráját jelzik annak a kettős államszerződésnek, amely a későbbi államkeletkezési elméletekben felbukkan.

Különös alkotmányjogi jelentőséggel majd 1541, az ország három részre szakadása után bír az uralkodói eskü. Akkor is az ország keleti felén szerveződő erdélyi fejedelemségben. Bár az ország nyugati felén, az ún. Királyi Magyarországon változatlanul megmarad a koronázási szertartás, mint a főhatalom átruházásának formája, s így az eskü is, de a királyi trónon a Habsburg család állandósulása az eskü megmerevedését is jelenti. Ezzel szemben a keleti országrészen, Erdélyben éppen az állandó uralkodó család hiánya miatt folytatják az uralkodóválasztásnak már korábban kialakult formák közötti gyakorlatát, természetesen a török porta politikai jóváhagyásával. Ugyanakkor az erdélyi fejedelmeket soha nem koronázzák meg, annak ellenére, hogy időnként némelyikük bírja a magyar szentkoronát is, hanem megválasztásuk után egy templomban felesketik és trónba ültetik. A főhatalom átruházásának aktusáról az egyházi külső lehatárolásával sokkal tisztább hatalomátruházási forma érvényesül, mint az ugyanazon idők magyar királykoronázásain.

A koronázási eskü letétele

A XV. századra tehát a magyar koronázási szertartásnak — meglehet, Európában is egyedülálló — sajátossága lesz, hogy annak során az uralkodónak két esküt is kell tennie, egy úgynevezett egyházi esküt, amit rendszerint még a felkenés előtt tesznek le, s egy másikat, amely a rendek szabadságait biztosítja, akkor, midőn már a koronával is feldíszítették. Bár ez utóbbi eskünek, amit koronázási eskünek, s írásbeli formáját pedig hitlevélnek szokás nevezni, nem azonnal alakult ki a helye a koronázás során. Bartoniek Emma vizsgálataiból tudjuk, hogy az általa elemzett XV. századi koronázásokon az állandóan váltogatja a helyét, amiből ő éppen annak utólagos kialakulására következtet.¹⁷ Mindenesetre a század végére a helye állandósul, s a későbbi századokban is a magyar királykoronázásokon azt a koronával való feldíszítés után kellett letenniük, s a kezdeti habozó gyakorlat után mindig a szabad ég alatt.

Az eskü különös jelentősége, mint a főhatalom átadásának lényegi kelléke kritikus helyzetekben tűnik ki. Ha az uralkodót még kiskorúként megkoronázzák, vagy nincs valami miatt kéznél a szent korona (sacra corona regni Hungariae), akkor helyettesítő szertartást végeznek a tényleges kormányzás megkezdésekor. Ennek lényege, hogy a nagykorúvá nyilvánított uralkodót (így V. Habsburg Lászlót 1452-ben és II. Jagelló Lajost 1521-ben), vagy a meg nem koronázott királyt (Hunyadi Mátyást 1458-ban) felesketik és inthronizálják.¹⁸ Maga II. Lajos írja nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak, hogy tényleges uralkodása megkezdésének már nincs más feltétele, mint hogy az esküt letegy. Mátyás királyunk esetében a korona III. Frigyes császárnál volt, így helyettesítő megoldásként megesketik Buda kapujánál a polgárok, a Boldogasszony templomban az egyháziak, és várpalotába való bevonulása előtt a nemesek szabadságai-

nak védelmére. Utána a palotában trónbaültették, ahol megkezdte az ország ügyeinek intézését.¹⁹

Utólag úgy tűnik, hogy az erdélyi fejedelemség uralkodói számára ezt a helyettesítő formát veszik át a régi magyar királyság politikai gyakorlatából. Hiszen ez a forma is alkalmas volt annak kifejezésére, hogy a választott uralkodó hatalma a rendek hozzájárulásában gyökerezik, ahogy azt I. Jagelló Ulászló 1440-es koronázásán a magyar rendek hangsúlyozták. Mindez természetesen a hatalom szerződéses átruházása koncepciójának terjedését jelenti. E koncepciónak szükségszerű folyamánya, hogy a megválasztandó elé feltételeket állítsunk, s a feltételek be nem tartása esetén a felelősséget is érvényesítsük.

Megjegyeznénk, hogy az eskü kihangsúlyozása mellett más apróbb jelek is mutatják, hogy a magyar királykoronázásokon a hangsúly az eredeti egyházi ceremónia mellett erősen eltolódott a közjogi aspektusok felé. Így a XV. századtól már magát a szentkoronát nem egyháziak őrzik, hanem két világi főúr, ún. koronaőr, akiket az országgyűlés választ erre a feladatra. A korona őrzési helye is megváltozik: a székesfehérvári koronázó bazilika helyett Visegrád vára. Magán a koronázási szertartáson is újabb módosulások következnek be. A jelenlévők megkérdészt, az ún. Acclamatiot már nem a koronázó főpap, hanem valamely világi főméltóság végzi. Sőt, Szapolyai János koronázásán (1526) még annak is nyoma van, hogy a rendek Werbőczy István sürgetésére kézfeltartással helyeselnek, azaz mintegy megismélik a királyválasztó országgyűlésen történt szavazást.²⁰ Végül a XVII. század végére a Habsburg uralkodók koronázásán (először I. József) a koronázó főpap és az ország nádora együtt teszik a koronát a király fejére.²¹

A koronázásokon az egyházi elemnek illetően háttérbe szorulása, s az egyházi szertartásból illetően módon közjogi aktus kialakítása eredményezheti, hogy a koronázási szertartásban különös motívumok, cselekmények is kialakuljanak. Ezek gyakorta ősrégi mágikus tartalmat is őriznek. Már a koronázási jelvényeinken is megfigyelhetünk ilyet. Ugyanis a magyar koronázási jogar hegyikristály gömbjének arany foglalátán mágikus végtelen varázscsomó van a fémen kialakítva,²² aminek ősi bajelhárító szerepe az etnográfia terén közismert.²³ A gömb oldaláról láncocskákon lefüggő gömbök egymáshoz csendülve szintén eszmeileg a rossz, a gonosz távoltartására hivatottak.²⁴ (N. B. a koronával együtt a legkorábbi jelvényeink közé tartozik a koronázási jogar, aminek kristálygömbjén kifaragott oroszlánok perzsa-szasszanida hatást tükröznek.) Hasonlóan különös, valószínűleg mágikus hatást kell tulajdonítanunk a frissen megkoronázott király szimbolikus négy kardvágásának is.²⁵ Ugyanis az új uralkodó koronával a fején a koronázó templomból kijöve egy dombra vágatott fel, ahol „Szt. István kardját” kirántva a négy égtáj felé suhintott vele. Ezzel kívánta jelezni — a korabeli értelmezések szerint —, hogy az országot minden támadás ellen megvédi. Az aktus alapja szintén ősrégi hiedelem a rossz, a rontás eltávolítására, hiszen a gonoszt az etnográfiai kutatások szerint is legbiztosabban éles eszközökkel lehet távoltartani.

Mivel ez az utóbbi cselekmény már nem a koronázó temp-

lomban, hanem a szabad ég alatt történt, így kikerülve az egyház közvetlen felügyelete alól nyíltaként ilyen régi misztikus cselekedetekre. Megjegyeznénk, hogy a koronázási domb mindegyik koronázó városunkban (Székesfehérvár, Pozsony, Buda-Pest) valószínűleg mesterséges domb volt.²⁶ A pozsonyi koronázásokról, továbbá az utolsó koronázásunkról, amely 1916-ban történt, tudjuk, hogy a koronázási domb földjét a történelmi Magyarország valamennyi vármegyéjéből küldött földből alakították ki. Ez a forma nagyon is emlékeztet a pogány-nomád világban az uralkodó vagy vezető temetések sírja fölé a résztvevők által egybehordott földből készített sírdomb kialakításához. Talán ez a jel is arra mutathat, hogy ily módon más korai elemek is átkerülhettek a koronázási szertartásba. Így az etnográfiai kutatások hangsúlyozzák őseink különös földtiszteletét. Megjegyzik, hogy már a perzsáknál és a szkítáknál is a földrög átadása egyúttal az ország feletti hatalom átruházása is volt. Ilyen értelme a földátadásnak a keresztényen középkorban is fennmaradt. Konrád császárról jegyzik meg, hogy a koronázási almájába földet tettek.²⁷ Hasonló szokás a magyar koronázási alma kapcsán is létezhetett, mivel a mi koronázási almánk belül szintén üres, bár a most használatos csak az Anjouk idejéből való.

Más forrásokból tudjuk, hogy a középkorban a királyi birtokadományozásoknál a birtokbaiktatási szertartás lényeges eleme volt, hogy az új birtokost bevezető királyi ember (homo regius) kézenfogva vezette azt egy darabon, és egy röögöt adott át neki.²⁸ Ilyen szokást még e század fordulójáról, paraszti környezetből is feljegyzett a hazai néprajzkutatás, amikor a birtokait gyermekei között felosztó apa végül szintén egy röögöt ad át nekik.²⁹

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az egész középkoron át dívott esküfajta legkülönlegesebbike a földre tett eskü volt. A föld-escü (iuramentum super terram) fontosságát mutatja, hogy az még a magyar joggyűjtemény függelékébe is bekerült. Lefolytatására igen szigorú szabályok voltak érvényben, s azok igen régi hiedelemvilágra vezethetők vissza. Ugyanis ezt az esküt nem a szokásos módon — ereklyét, feszületet vagy evangéliumot érintve — kellett letenni, hanem egy sűrűszerű ázott gödörben mezítláb, öv nélkül és fedetlen fövel, kezében egy röögöt fogva, s feje fölé tartva. Az öv nélkül és fedetlen fövel való esküvés így formailag nagyon emlékeztet arra, hogy a néprajzi kutatások szerint a keleti nomád puszták kagánjai az úr előtt bemutatják a kötelező évi hódolatot, illetve áldozatot. További különlegessége a földre tett eskünek, hogy azt mindenkinek így kellett letenni, az egyháziakat kivéve. Ám a főpapok is kötelesek voltak a helyszínen megjelenni, csak saját papi öltözetükben mondták az esküt, míg az apátnok mindezt saját kolostorukban teheték meg.

Nem mindennapi a földre tett eskü szövege sem. Az tulajdonképpen egy szörnyű átok. Nyilván emiatt mondhatja egy 1268-as nádori oklevél a földre tett esküt a legünnepélyesebb — horribile iuramentum — eskünek. Az esküvő fél tudniillik azt mondja, hogy ha hamisan esküdne, úgy életében őt a föld nyelje el, halála után pedig a sír testét magából kivesse.³⁰ Messze vezetne ennek az átokszövegnek a részletes elemzése.

Mindenképpen megjegyezni való, hogy midőn Hunyadi Jánost megválasztják 1446-ban Magyarország gubernátorává V. László kiskorúsága idejére, ugyanezt az átokformulát kellett elmondania a kormányzás feltételeinek megtartására.³¹ Sajnos, más adattal nem rendelkezünk arra nézve, hogy a magyar főhatalom átruházása kapcsán hasonló átokszöveget elmondtak volna, mindenesetre az emlegetett mítosz és formáságainak az uralkodás átadásával való összekapcsolása megmagyarázható.

Csak annyit tudunk a magyar királyok esküjének procedúrájáról, hogy a kétféle esküt különbözőképpen tették le. Ugyanis az egyházi eskünél kezeiket az evangéliumra téve mondták el, ahogy erről Károly Róbert koronázása kapcsán is értesülünk,³² míg az ún. koronázási esküt a szabad ég alatt egy külön e célra használt ún. eskükeresztre tették le, azt érintették. Ez a kereszt, amelyet ma is az esztergomi székesegyház kincstárában őriznek, a művészettörténészek szerint XII. századi munka. Pontos használatának kezdetéről nincs egyértelmű adatunk.³³ Politikai paktumok megerősítésére általánosan használták már a XIII. században nálunk is a kereszt érintésével elmondott esküt, ahogy ezt Anjou Károly Róbertnek az egyes oligarchákkal és azoknak egymással kötött szövetségeik okmányai tanúsítják.³⁴ Bár arra is van adatunk (1279. III. Miklós pápa), hogy IV. vagy Kun László királyunk esküjét az oltár előtt a keresztre téve kezét tette le, de ugyanezen eskü erősségére: „iterum cum obligatione simili per manum dextram Regia fide data, Ungarico more”.³⁵ Viszont XV. századi tudósítás szerint a szövetséget kötő magyar főurak a székesfehérvári koronázó templomban a nagy oltáron Szent István királyunk fejére (ti. fej-ereklyetartójára) tették le az esküt.³⁶ Hasonló esküvési mód a peres eljárásban az ország keleti részén szintén szokásos volt, Váradon Szent László királyunk „fejére” tették esküt.³⁷

Eskük és választási conditiók

Ahogy erősödik a magyar uralkodói eskünek a politikai paktum jellege, úgy sűrűlnek az arra való utalások is, miszerint az uralkodó esküje után a jelenlévők cserébe neki is hűséget esküdtek. Első adatunk viszonylag korai, 1290-ből való. III. vagy másképpen velencei András királyunk koronázását elmesélve a Stájer rimes krónika előadja, hogy a korona feltétele előtt előálltak néhányan a magyarok főbbjei közül felszólítván a királyt, hogy teljesítse a korona jogát. Mire a király erre hajlandónak mutatkozva az elészabott feltételekre megesküdött.³⁸ Ebből is nyilvánvaló, hogy az eskü már itt mint az uralkodás feltétele szerepelt. III. Andrásnak körülbelül hat feltételre kellett esküt tennie, míg az alig másfél évtized múlva uralkodó Anjou-házbeli Károly Róbertnek már mintegy tizenegy feltételt szabtak.³⁹ Viszont utódainál (Nagy Lajos és Mária királynő) nem hallunk különösebb feltételekről. Ám Luxemburgi Zsigmondnak, nemkülönben vejének, Habsburg Albertnek már elég hosszú listát írtak, míg nem hallunk ilyen különös feltételekről Albert posthumus fia, V. László esetében. Hasonló a helyzet II. Jagelló Ulászlónál (1490), aki mint-

egy huszonegy nevesíthető feltételt kell elfogadjon,⁴⁰ ám fia, II. Lajos csak egy sima esküt tesz. Ebből is látható, hogy a kialakuló gyakorlat mögött az az elv munkálhatott, hogy mindig az új dinasztiát kell szoros feltételekkel körbe venni, míg a leszármazók a kialakított kormányzási keretek megtartására tettek csak esküt. Másik jellegzetessége a magyar esküknek, hogy előbb-utóbb olyan feltételsor alakul ki a rendiség, a rendi országgyűlés megerősödésével, hogy azt az eskü keretei már nem bírják el. Így alakulhatott ki azután a királyválasztási feltételek vagy conditiók és a koronázási eskü kettőssége. Előbb-utóbb mindkettőt a rendi keretek között kialakított garanciarendszernek megfelelően törvénybe is foglalják.

Lényegében az erdélyi fejedelmek is ezt a politikai paktumkötési formát öröklik meg a Mohács előtti magyar királyság más közjogi szokásaival együtt. Fejedelmek elé eleinte ők is csak esküt szabnak, majd a Báthoriak uralkodásának végétől eskü és választási conditio együtt jön létre.⁴¹ Az új fejedelemnek mindkettő megtartására köteleznie kellett magát. Fontosságukat mutatja, hogy Rákóczi Zsigmond (1607) uralkodásától kezdve össze is gyűjtik és bemásolják mindkét feltételsort az első nagy erdélyi törvénykönyvbe, az 1653-ban szentesített *Approbata Constitutiók*ba is. Hasonlóan járnak el az Apaí Mihály idejéig összegyűjtött feltételekkel, midőn megalkotják az *Approbata* kiegészítésére a *Compilata Constitutiók*at (1679). Politikai és közjogi létezésük 1690, a *Diploma Leopoldinum* után (Erdély Habsburg-kézre kerülése) sem azonnal szűnik meg. Eleinte még a Habsburg királyaink, mint erdélyi fejedelmek is jónak látják e törvénykönyvek eskü- és conditio szövegeinek azon részeit, amelyek a török szövetség megtartására kötelezték a régi fejedelmeket, utólag módosítani.⁴²

A magyar királyok és az erdélyi fejedelmek esküi mind az eskütevésben részt vevők, azaz szerződéselő felek, mind pedig politikai-jogi tartalmuk miatt is érdekesek. A „szerződő felek” köre eleinte nagy pontossággal alig határozható meg. Magyar királyaink eskütételéről csak annyit tudunk, hogy a király esküjére cserébe a koronázó országgyűlés tagjai is leteszik a hűségesküt az uralkodónak. Részletesebb adatokkal Erdélyből bírunk. Itt már a fejedelemség kialakításakor érdekes források tudósítanak. Országgyűlési végzemény mondja el 1566-ból, hogy az uralkodó Szapolyai János Zsigmond utód nélküli halála esetére maga az uralkodó szólította fel a kelet-magyarországi, másképpen erdélyi rendeket, hogy politikai paktumot kössenek. Ebben egyezzenek meg, hogy az ő (már-mint az uralkodó) halála esetén maguk közül egyenlő akaratlan választásukkal fejedelmet maguknak, mivel annak külpolitikai garانتálását a török szultántól már korábban megnyerték. Ez a paktum közjogilag ott válik érdekessé, hogy az ország keleti felének korábban külön uralkodóállítási joga nem volt. Ugyanakkor nem is vesznek elő olyan korábbi megoldási formát, hogy császártól vagy pápától kérnének koronát a külön állami lét elismertetésére. Ehelyett viszonylag újszerű módon, egy közjogi paktummal teremtik meg az új uralkodó állításának jogi és politikai lehetőségét. Érdekes továbbá az is, hogy azt a törvénybe is foglalt közjogi paktumot azokkal is elfogad-

tatják, akik azon az országgyűlésen jelen nem lehettek. Részletesen is felsorolja a dekrétum, hogy kik kötelesek még letenni az esküt erre a paktumra, így az összes nemeség, a székelyek két első rendje, a száz városok tanácsai, s azon kívül is az ún. „főszemélyek”.⁴³

A politikai paktum kötésére jogosítottak körének ilyen nagy mértékű kitágítása akár esetlegesnek is tekinthető lenne, ha nem látnánk, hogy a következő fejedelem, Báthori István megválasztásakor az előbb említettek jelennek meg, illetőleg az esküt leteszik a megválasztott fejedelemnek.⁴⁴ A későbbi fejedelemválasztásokon is azt látjuk (1570–1690), hogy mindig az országgyűlés választja az új uralkodót, fogalmazza meg számára az esküt és conditiot, ám a távollévőknek utólag le kell tenniük az esküt szintén a megválasztott javára. Sőt, ez a kör tovább is bővül, amennyiben 1613-tól kezdve a várakban lévő katonaságot, majd pedig a székelyek mellett leginkább mobilizálható katonaságot adó hajdúkat is kötelezik a paktumra, azaz az új uralkodó hűségére való esküvésre. Amint egynéhány utalásból kiderül, a politikailag jelentős csoportok körébe természetesen beleértik a különböző felekezetek egyházi vezetőit is.

A politikai képviselőre jogosítottak körének maximális bővülését 1690-ben, az önálló erdélyi fejedelemség megszűntetésekor látjuk. Ekkor az új, most már a magyar királysággal közös Habsburg-uralkodó hűségére nemcsak a fent említett körnek kell esküt tennie, hanem az akkori országgyűlési végzetmény rendelkezése szerint: mind a magyar, mind az oláh jobbágyokat megeskessék, s papjaik arról testimoniálist állítsanak ki.⁴⁵ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a fejedelemség összes felnőtt lakosát, aki önálló háztartással bírt, megkötelezték. Ma még nehéz egyértelműen meghatározni, hogy ebben az 1690-es példában mennyiben láthatunk mindössze egy eseti jelenséget, a török hatalom közelsége miatti külpolitikai túlbiztosítást, vagy mennyiben kell azt az erdélyi középkori államfejlődés szerves eredményének tartanunk. Hiszen első látásra a politikai képviselőnek a felnőtt lakossággal való azonosítása formailag megfelel a felvilágosodás gondolkodói által hirdetett népszuverenitás tanainak. Ha összevetjük a politikai paktumban részt vevők körét a paktum (eskü és conditio) tartalmával, akkor úgy tűnik, ez az eredmény mintegy természetes folyománya lehetett Erdély államéletének.

Tartalmilag a két feltételsort meglátásunk szerint együttesen vizsgálhatjuk. Utaltunk rá, hogy mind az 1526 előtti Magyar Királyságban, mind pedig az önálló erdélyi fejedelemségben az eskü feltételeinek racionális keretek között való tartása teszi szükségessé külön választási feltételek, conditioalkotását. Ugyanakkor a conditio, ahogy említettük, nem más, mint az esküben foglalt általános feltételeknek a gyakorlati politikai igényekhez való idomítása.

Tulajdonképpen a magyar királyi eskünek négy lényeges eleme volt. Az uralkodójelölt megesküdött a következőkre: megtartja az egyházak szabadságát és a nemesek szabadságát (kiemelte az 1222-es Aranybullába foglalt négy nemesi kiváltságot), igazságosan ítélkezik, az ország területi épsé-

gét biztosítja, az elveszetteket recuperálja. Ezen esküt tették le eleinte az erdélyi fejedelmek is. Mértékadó voltára jellemző adat, hogy Báthori István erdélyi fejedelem 1576-ban lengyel királlyá választván Krakkóban letett, lengyel királyi esküje lényeges elemeit tekintve a magyar királyi eskü átvételét jelenti.⁴⁶ A lengyel adaptáció lehetőségét más nyomok is mutatják. Királyválasztó országgyűléseiket „Rokos”-nak nevezték. Egyes kutatások szerint ez a magyar országgyűlésekre emlékeztet,⁴⁷ ugyanis 1541 előtt a magyar királyválasztó országgyűléseket a fővárossal, Budával átellenben Pest alatt, Rákos mezéjén (in campo Rákos) tartották. Ezek a gyülekezetek időnként szintén nem voltak mentesek a fő- és köznemesi párt zajos összetűzéseitől, akárcsak a hasonló lengyel országgyűlések.

Igazából Báthori Gábor az első olyan erdélyi fejedelem, aki elé esküt és conditiot is szabtak a rendek. Fejedelemségből való elbocsátásakor (1613) majd éppen ezek megsértését sérelmezik a rendek.⁴⁸ Tulajdonképpen ez a kettős konstrukció 1656-ig fungál. Barcsai Ákos fejedelemmé tételkor már csak annyit mond esküjében, hogy megtartja mindazokat, amiket a conditioiban elé szabtak.⁴⁹ Az őt követő három fejedelemnek már a conditioiban szabják elő a feltételeket. Összegezve tehát, a conditioinak három nagy típusa alakult ki: 1) a conditionális feltételeket beillesztették az esküszövegbe, 2) párhuzamosan létezik eskü és conditio, 3) formális eskü van, tényleges feltételek a conditioiban.

Ennek a bonyolult feltételrendszernek igazi oka a megválasztandó uralkodó és a rendek közötti erőviszonyok változása. A rendek általánosnak mondható törekvése minél komolyabb korlátok közé szorítani a főhatalom tényleges gyakorlását, végső soron rendi ellenőrzés alá vonni a mindennapi kormányzás lehető legtöbb ágát. Igazából szintén négy nagy témakör jelentkezik ezekben: egyes szabadságjogok részletes garantálása, a kormányzati irányító tevékenység rendek általi befolyásolása, az ítélkezés pártatlanságának legfelsőbb szintű biztosítása és a kincstári ügyek irányítása.

Kormányzati lehetőség ezek maximális befolyásolására csak gyengekező uralkodók esetében adódott. Egy-egy karakteresebb fejedelem, mint Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György alatt a kormányzásban abszolutisztikus tendenciák kezdtek általánossá válni. Különösen azután, hogy az eskü és conditio feltételrendszerének bonyolult jogi pontosságú kimunkálása ellenére is két területen valóban korlátlan úr volt a fejedelem: a hadseregmozgatás és a kincstári bevételek felhasználása. Hasonló ez a korabeli európai helyzethez. Machiavelli Franciaországról mondja, hogy „... itt csak azért van biztonság, mert a királyt végtelen sok törvény köti, amelyek kimondják az uralkodó alattvalóinak biztonságát. Ennek az államnak a rendjét úgy szabták meg, hogy a király szabadon dönthet a hadsereg és a kincstár ügyeiben, de minden más területen tartania kell magát a törvényekhez.”⁵⁰

Ebből a helyzetből azért az erdélyi államfejlődés is meg-

Jegyzetek

találta az alternatívát. Erre az adott okot, hogy egyszer idegen származású fejedelmük volt (Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor özvegye), majd kiskorú fejedelmet kellett választaniuk. Erre az esetre az erdélyiek a régi megoldást veszik elő, amennyiben ilyenkor gubernátort választanak és az viszi a kormányzást a tizenkéttagú fejedelmi tanáccsal együtt, s a fejedelem csak uralkodik, de nem kormányoz. Ilyen esetekben lehetőséget láttak a rendek, s a conditiokban elő is írták a külpolitikai ügyek majorizálását, illetve kincstári téren a bevételekkel elszámolni köteles kincstartó állítását.⁵¹

Az így kimunkált államszervezeti újításokat 1656 után a nagykorú, kormányzásképes fejedelmek számára már mint természetes feltételeket írták elő. Mindehhez további korszerűnek ható megoldásokat is illesztettek. Egyrészt kiharcolták, hogy ezentúl a tanácsot nem a fejedelem választja, hanem az országgyűlés, sőt, annak szintén esküt tenni köteles. Tanácsadói tevékenységéért pedig már nemcsak az uralkodónak, hanem az országgyűlésnek is felelős.⁵² Sőt, olyan túlzó országgyűlési döntés is akad 1656–1660 mozgalmas éveiben, hogy ezentúl, amiben az országgyűlés megegyezik, az a fejedelem hozzájárulása nélkül is törvényerővel bírjon.⁵³ Mintha csak az angol polgári forradalom egyes túlzó irányzatainak követeléseit hallanánk vissza.

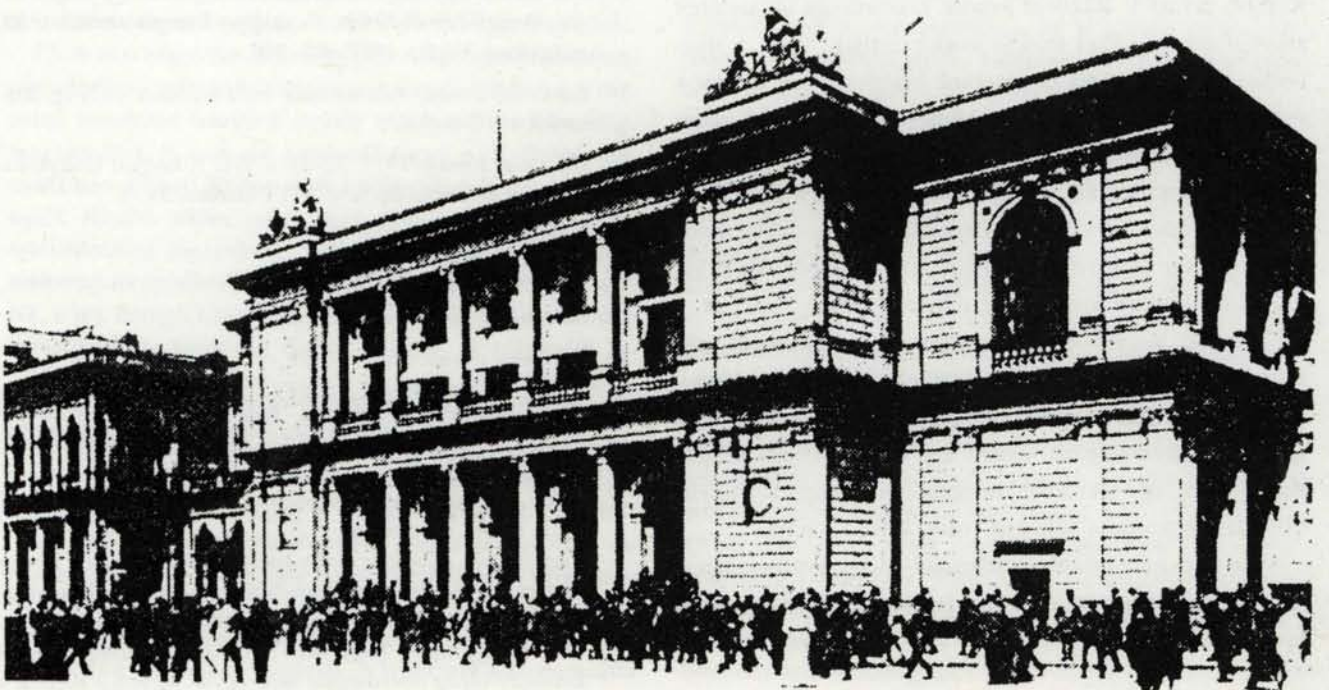
Mindezekkel párhuzamosan óhatatlanul felmerült a politikai paktum megtartásának kötelezettsége, illetve annak megsértése esetén a konzekvenciák levonása. Báthori Gábort, ahogy említettük, ezért mozdítják el székéből. Ugyanakkor ezt csak török katonai segítséggel tudták megvalósítani. Éppen ezért 1613-ban az erdélyi országgyűlés törvényt alkot arról, hogy ha a fejedelem a jövőben a nekik tett juramentumot megsértené, hogyan kell eljárni.⁵⁴ Később ezt az I. Rákóczi Ferenc kiskorúsága alkalmából alkotott törvényekkel tovább konkretizálják,⁵⁵ sőt, a gyakorlati megvalósításra is ismerünk kísérletet.⁵⁶ E szerint a gubernátor kötelessége a fejedelmet figyelmeztetni, majd ezután nélküle országgyűlést kell összehívatnia a fejedelmi tanáccsal. Ott meg kell magyarázni a paktum megsértését, s ezzel a rendek fel vannak esküjük alól oldva. Olyan pont-ra jutott már el ezzel az erdélyi államfejlődés, amit kis túlzással prealkotmányos monarchiának is nevezhetnénk.

Köztudott, hogy 1690-ben a török Magyarországról való kiűzésével Erdély is kénytelen Habsburg-függőséget vállalni. Önálló állami léte ezentúl szimbolikus. Hogy azután a fent vállalt államkormányzati modell egy lengyel típusú nemesi republikává, egy alkotmányos monarchiává vagy netán feudális abszolutizmussá válhatott volna, kérdés maradt.

A kor nem tette lehetővé számunkra, hogy ezt megismerjük, de alkotmánytörténeti kísérletként mindenképpen figyelemreméltó.

1. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. MTA. 249–341. o.
2. *Roszner Ervin*: Régi magyar házassági jog. Bp. 1887. Franklin. 55. o., ahol IV. vagy Kun László királyunk esküje kapcsán mondja az oklevél: „iterum cum obligatione simili per manum dextram Regia fide data, *Ungarico more*.”
3. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról és krónikások híradásai. 3. kiadás. Szerk.: *Györffy György*. Bp. 1986. Gondolat. 139. o. (A továbbiakban: A magyarok elődeiről.)
4. A magyarok elődeiről. 1986. 220. o.
5. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. Bp. 1899. II. k. 204–205. o.
6. *Ioan Ferent*: A kunok és püspökségük. Bp. 1981. 91. o.
7. A magyarok elődeiről. 1986. 130–132., 148. o.
8. Részletes példákat lásd *Rácz Lajos*: Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről. *Jogtörténeti Szemle* 1986. 1. sz. 26–28. o.
9. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 456. o. *Hermann Eged*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I. k.* München 1973. 95. o.; *Solymossi László*: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle* 1976. 1/2. sz. 135. o.
10. *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI–XVII. században. III. k. Bp. 1879. 145. és 171. o.
11. *Rácz Lajos*: Koronázási eskük és választási conditiók. *Állam- és Jogtudomány* 1985. 4. sz. 24–25. o.
12. Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I. köt. Szerk.: *Marosi Ernő* Bp. 1987. Akadémiai Kiadó. 238. o.
13. *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. Gondolat. 158–161. o.
Bartoniek Emma: A magyar királyavatáshoz. *Századok* 1923. 297. o.: „Szent István, úgy látszik, a német rendszert vezette be Magyarországra, mármint a koronázási ordót tekintve.” A magyar liturgia eredete kérdésében szintén a nyugati frank, közelebbről egy észak-frank-római liturgiához kapcsolja a hazai rítust *Radó Polikárp*: A magyar liturgia eredete a XI. században. *Vigília* 1957. 395–398. o.
14. *Bartoniek Emma*: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok* 1917. 6–7. o.
15. *Bartoniek Emma*: 1917. 32–33. o. *Uő*: A magyar királykoronázások története. Bp. é. n. MTT kiadása. 51. o.
16. *Bartoniek Emma*: 1917. 12. o.
17. *Bartoniek Emma*: 1917. 25–26. o.
18. *Bartoniek Emma*: 1917. 33. o.
19. *Bartoniek Emma*: 1917. 32–33. o.
20. *Szerémi György* Emlékirata Magyarország romlásáról. Közli Wenzel Gusztáv. Pest 1857. In: *Monumenta Hungariae Historica*. I. k. 137. o.
21. *Holub József*: A nádor szerepe a koronázáson. *Századok* 1916. 89–93. o.; továbbá *Fügedi Erik*: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból*. Szerk.: Székely György. Bp. 1984. Akadémiai Kiadó. 169. o. úgy tudja, hogy már *I. Ferdinánd* koronázásán a koronázó főpap több magyar úrral együtt helyezi a koronát a

- király fejére.
Stefan Holcik: Pozsonyi koronázási ünnepek 1563–1830. Bp. 1986. 3. o.
22. *Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Bp. 1986. Magyar Nemzeti Múzeum. Lapszám nélkül.
23. *Makra Sándor*: A mágia. Bp. 1988. Magvető. 52–53. o.
24. *Lovag Zsuzsa*: 1986. Lapszám nélkül.
25. *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. Pest 1854. Heckenast. (Hasonmás kiadás Bp. 1987.) 257–258. o.
Fügedi Erik: 1984. 270–271. o.
26. *Stefan Holcik*: Pozsonyi koronázási ünnepek 1563–1830. Bp. 1986. Európa, 62–63. o. a koronázási dombról, amit *Monticulos regis*, *Königsberg* és *Königshügel* névvel illették, írja: „... építéshez az ország valamennyi vármegyéjéből hoztak földet.”
27. *Ipolyi Arnold*: 1854. 210. o. valamint u. o. 1. lbj.
28. *Ipolyi Arnold*: 1854. 209–210. o.
29. *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981. Gondolat. 714. o. 8. lbj.
30. *Ipolyi Arnold*: 1854. 211. o.
31. A Karok és Rendek 1446. évi decretuma. Ennek függeléként a *Corpus Jurisban* (Millenniumi emlékkiadás I. k. Márkus Dezső. Bp. 1899. 307. o. olvasható az eskü eredeti magyar és latin változatban.
32. Károly Róbert emlékezete. Szerk.: Kristó Gyula — Makk Ferenc. Bp. 1988. Európa. 83–84. o., valamint 118. o., ahol főpapok szövetségkötésekor esküsznek az evangéliumra.
33. *Fügedi Erik*: 1984. 270. o.
34. Károly Róbert emlékezete 1988. 84–85. o. Kán László meghódolása; míg 99. o.: Aba Amádé fiainak „kassai kapitulációja”.
35. *Roszner Ervin*: 1887. 55. o.
36. *Eckhart Ferenc*: A szent-korona eszme története. Bp. 1941. 67. o.
37. *Hajnik Imre*: 1899. 334. o.
38. *Bartoniék Emma*: 1917. 12. o.
39. *Bartoniék Emma*: 1917. 12–13. o.
40. *Bartoniék Emma*: 1917. 39–40. o.
41. Báthori Zsigmond visszatérésekor Tordán szerkesztett választási feltételek és eskü. In: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor (a továbbiakban E. O. E.) Bp. 1878. IV. k. 194–198. o.
42. 1744. évi tc. (Novelláris Artikulusok) I. Czikkely.
43. E. O. E. II. k. 335–339. o.
44. E. O. E. II. k. 393–406. o. az Ogy. leírása, illetve 471–476. o., az országgyűlés végzeményei.
45. E. O. E. XX. k. 447–448. o. 22. articulus.
46. „Cikkelyek, melyeket István király esküvéssel fogadott.” In: Jogtörténeti Szemle 1987. 2. sz. 85–90. o.
47. *Bónis György — Sarlós Márton*: Egyetemes Állam- és Jogtörténet. Bp. 1957. Tankönyvkiadó. 211. o.
48. *Approbata Constitutiok*. II. R. I. Cz. II. articulus; míg a megfosztásra E. O. E. VI. k. 349. o.
49. *Compilata Constitutiok*. II. R. I. Cz. II–III. articulus.
50. *Reneszánsz politikai antológia*. Szerk.: Makkai László. Bp. 1984. Gondolat. 253. o.
51. *Brandenburgi Katalin conditioit* lásd *Approbata Constitutiok* II. R. I. Cz. IV. articulus;
I. Rákóczi Ferenc conditioit *Approbata Constitutiok* II. R. I. Cz. VII. articulus.
52. *Compilata Constitutiok*. II. R. I. Cz. I. articulus XV.; V. articulus XV.
53. *Compilata Constitutiok*. II. R. I. Cz. I. articulus XV.
54. E. O. E. VI. k. 360. o.
55. *Approbata Constitutiok*. II. R. II. Cz. 12. articulus.
56. *Brandenburgi Katalin elbocsátására* tesz *Bethlen István* gubernátor ily módon 1631-ben kísérletet; lásd E. O. E. IX. k. 41. o.

Tanszabadság és hagyomány

Minden hagyomány, amely él és lelkesít, nemcsak tiszteletre méltó — mondja a modern pedagógia —, hanem valójában „oly” szellemi erőket mozgósít, melyek egyébként talán (csak) szunnyadnának” (Kármán M.). Joggal mondható ez a „droits de l’homme” szerves alkotóelemévé nemesült kulturális jogokról, ill. az idevágó közel fél évszázados legiszlációs törekvéseinkről is. A vizsgálódásaink tárgyaként elemzésre kerülő 1985. évi I. tv. (az oktatásról) közvetlen történelmi előzményei ugyanis nemcsak a felidézett demokratikus jellegű alkotmányos jogalkotásban lelhetők, hanem egy sor törvényi szabályozásban, amely immár több nemzedék elkötelezett útkereséseként ismeretes. Retrospektíve ide soroljuk a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1979. évi 6. sz. törvényerejű rendeletet, a Magyar ország oktatási rendszerének a továbbfejlesztéséről szóló 1973. évi 24. sz. törvényt, az egyetemekről és az egyetemi jellegű főiskolákról szóló 25/1969. (VI. 20.) Korm. sz. rendeletet, a közép-fokú oktatási intézményekről szóló 1965. évi 24. sz. törvényerejű rendeletet, ill. az alkotmányra közvetlenül építő 1961. évi III. sz. törvényt az ország oktatási rendszeréről. A demokratikus (állami) nevelésügyünk kibontakozásának főbb eredményeit is ide sorolva immár tehát gazdag történelmi hagyományokban alapuló útkeresésről beszélhetünk.

A kulturális jogok fejlődését a mi feltételeink közepette számos tényező befolyásolhatja. Mindenek előtt befolyásolja persze az eszmei és történelmi örökség, az emberi jogokra vonatkozó nézetek és az e jogok gyakorlásának a valószínűsége. Mindez „bizonyos tradíciókat örökít, vagy örökíthet át az utókorra” (Szabó I.), amely pedig el nem hanyagolható relevanciák hordozója lehet. Ilyen értelemben vizsgáltuk a polgári jellegű előképeket,¹ amelyek valóban a tudomány szabadságának a mélyrétegeihez is elvezethetnek bennünket.

A kifejtettek alapján látjuk, hogy a tudomány szabadságának a fejlődéstörténetében releváns társadalmi tapasztalatok kumulálódnak, és ez a tény a jelenkori szellemi életünk rendkívül összetett jelenségeiben is nyomon követhető. Jól példázza ezt éppen az az átfogó legiszlációs törekvés, amely a 80-as évek elejétől zajlik az oktató-nevelő munka korszerűsítése, az idevágó intézményrendszer átalakítása, ill. globálisan az oktatás- és tudománypolitika szférájában.

A modern jelenkori egyetem kifejlődésének az előzményvizsgálatához visszanyúlva látnivaló mindenek előtt, hogy a kulturális jogok intézményesítése minálunk szinte permanens folyamatként tapad a legújabbkori történelmünkhöz. Az első átfogó oktatási törvény (1961. évi III. tv.) hatása alatt már a 60-as években igen kiterjedt legiszlációs munka folyt az alsó-, a közép- és a felsőfokú oktatási intézményekről, ill. részleteiben az oktató-nevelőmunka korszerűsítéséről.² A folyamat szinte a 80-as évek közepéig volna persze nyomon követhető, a mai hatályos jogi szabályozás

azonban mindezt túlhaladva jobbára hatályon kívül helyezte² már az idevágó részletszabályozást. Az 1985. évi I. törvénybe foglalt új oktatási törvény tehát egy közel negyedszázados fejlődés összegzéseként tűnik elénk. Sőt, témánkat illetően ide sorolhatnánk a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1979. évi 6. tv-t, ill. az MTA új (módosított) alapszabályairól szóló 29/1986 (VII. 23.) sz. minisztertanácsi rendeletben foglalt rendelkezéseket is.

Az így felidézhető legújabb átfogó jogi szabályozás — nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy — felér egy modern kodifikációs munkával, amely az oktató-nevelőmunka, ill. a tudományirányítás ágazatában az átfedések, a joghézagok lehető legteljesebb kiküszöbölésére törekedett. Alapjában eredményesnek is mondható ez a törekvés, következésképpen ez a legiszláció már a hajdan volt lakonikus keretjogszabályra sem emlékeztetheti korunkat. Persze, csak a külső szemlélő számára van ez így, hiszen az adott ágazatok irányítását (és szervezését) végzők körében teljesen nyilvánvaló, hogy a részletekben csakúgy, mint az érdemi munka intézményesítésében igen kiterjedt jogszabályi rendezést vont maga után a törvény. Utaljunk csak ilyen értelemben az oktatási törvény végrehajtását foganatosító³ rendelkezésekre, vagy az idézett MTA-ról szóló törvény alkalmazásával összefüggő ugyancsak munkaigényes legiszláció kibontakozására. Az óvodai nevelés programjának a kiadásától az egyetemi szakokig, a szakmunkásképzéstől a posztgraduális képzés részletes szabályozásáig kiterjedően stb. jelentkeznek tehát ma is a megoldásra váró részletproblémák, amelyek elől a jelenkor állama sem térhet ki. Mindez annak ellenére így van, hogy a törvény az öt részre és 166 §§-ra tagolt jogalkotással eddig valóban a legátfogóbb hatályos jogi szabályozottságot hozta. Megsejtés volt tehát eleinknek az a törekvése, hogy pl. a tanszabadság keretszabályait majdan a modern társadalom az adott történelmi követelményeknek megfelelően töltsen meg tartalommal.

Nyilván a neveléstörténet feladata lesz majdan annak a megítélése, hogy ez a valóban kreatívnak ígérkező részletszabályozás (vagy az újraszabályozás) milyen eredményességgel halad a kijelölt úton. Az új oktatási törvény általános indoklása azonban ezen túlterjedő utalást tett az ilyen értelemben aposztrofálható társadalmi tapasztalatok két alapvető faktorára. Elsőként idézzük azt a megállapítást tehát, hogy „A fejlesztési program a nevelés és az oktatás céljaiban, tartalmában, módszerében, valamint a nevelési-oktatási intézmények működésében olyan változásokat jelöl meg, amelyek (további) jogi szabályozást is igényelnek.” Ebben pedig nem az imént felidézett rutinszerű végrehajtási legiszlációt látta a jogalkotó, hanem egy sor olyan természetű relevanciát⁴, amelyek a jog eladdig nem szabályozott. Következésképpen az átfogó szabályozás ma is tudatában van annak, hogy a kor követelményei a szakadatlan megújulás igényével jelentkeznek, amivel nem állhat szembe a törvény. Ellenkezőleg, „olyan

törvény megalkotására kerüljön sor — mondta a jogalkotó —, amely alkalmas arra, hogy biztosítsa a mai nevelési-oktatási intézményrendszer működését és a fejlődést is hosszabb időn át hatékonyan szolgálja.”

Szélesebb értelemben a társadalmi (történelmi) tapasztalatok akceptálását jelenti ez az állásfoglalás, miként a második ilyen faktora is az általános indoklásnak, amely a nevelést és az oktatást legszélesebb értelemben a „művelődéshez való állampolgári jog érvényesülését” szolgáló intézményrendszerként fogja fel és éppen az ilyen értelmű alapjogoknak a garantálásában látja az új oktatási törvény létjogosultságát (2/b). A jövőendő részletszabályozásra visszautalva is tanulságos továbbá az a megállapítás, hogy a törvény nem törekszik a (mindent kimerítő) részletes szabályozásra, (hanem) ezt a végrehajtási rendelkezésekre hagyja, illetőleg a nevelési-oktatási intézményekre bízta. Szükségesnek tartja azonban, hogy az állampolgárok jogait és érdekeit védő garanciális szabályokat törvénybe iktassa.” Ez az állásfoglalás tehát bizonyoságul szolgál arra, hogy a modern jog ezúttal is élő történelmi hagyományokra támaszkodik, ill. az egykoron sok más nemzettel együtt felfedezett kulturális jogok érvényesülésének a garantálásához kíván hatékonyan hozzájárulni.

Az iskoláztatás, ill. a tudomány szabadságával kapcsolatos mindenképp előtérbe kerülő, hogy a magyar állam nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségének tesz eleget, amikor a „tanuláshoz való jogot mindenki számára” (3. §), adott esetben tehát az országban jogszerűen tartózkodó nem magyar állampolgárok számára is biztosítja. Ugyanakkor a magyarországi Lehrszerződés-szisztéma legjobb hagyományainak továbbvitelét jelenti, hogy a törvény az országban lezajlott gyökeres társadalom-politikai változásoknak megfelelően egészében az oktatásügyet⁵ társadalmisított (állami) feladatnak tekinti, amely az alkotmány 59. §-ában foglaltaknak megfelelően a beszélt nemzeti és nemzetiségi nyelvek mindegyikén kötelezően és ingyenesen valósul meg. Ezzel egyidejűleg az oktatási intézmények (szervezetek) szakmai önállóságának a szükségességét is méltán hangsúlyozta a jogalkotó és ennek a kritériumait is taxálni törekedett (10. §). Egy konkrét törvényi szabályozás persze a helyi (intézményi) szellemi erők jóval dinamikusabb kezdeményező (kísérletező és szervező) készségének is utat nyithatna, mert ez az oktatás és nevelés elválaszthatatlan egységét, az intézmények demokratizmusát és az esélyegyenlőtlenségek mérséklését is eredményesebben szolgálhatná. Csak így volna elképzelhető, hogy a fővárosban és az egykor híres vidéki szellemi központokban olyan erők gyülekezzenek, amelyek különleges feladatok (tanfolyam, program, gyakorló oktatás stb.) ellátására is alkalmassá válva egyfajta húzóerőként lehetnének ismét a magyar szellemi élet fejlődésében. Még a „központi irányító”, ill. a szakirány szerint illetékes főhatósági jogkörök részleges, vagy egyedi átadásával is tovább lehetne élesíteni a szellemi erők ilyen értelmű versenyét. A törvény 23. §-hoz kapcsolódó végrehajtási rendelkezések egyébként expressis verbis magukban foglalják a hatáskörök ilyen értelmű átadásának a lehetőségeit is.⁶

Némi kiterjesztő értelmezéssel a törvény 24. §-ban persze implicite benne van a lehetőség, hogy akár az alsó-, a kö-

zép- és a felsőfokú oktatási intézményeinkben „a tartalmi kérdésekre vonatkozóan (is) egyedi megoldások” alkalmazására, kísérletek folytatására kerüljön sor. Nem kell tehát feltétlenül a hatályos jogállapotok permanens változtatására gondolnunk az intézményi önállóság kiterjesztésében. Egyben az is világos ugyanakkor, hogy az utóbbi lakonikus rendelkező szakaszokban (24/a/b) a tanszabadság jól értelmezett társadalmi (történelmi) tapasztalataival ötvöződött a jelenkor és a jövő követelménye.

Már a fenti példák alapján is jól látható, hogy nem feltétlenül a „magánoktatás” törvényi legiszlálásában (13. §/4) kell vélelmeznünk a tanszabadság továbbélését, hanem sokkal inkább azokban a lehetőségekben, amelyek élő hagyományokhoz tapadva valóban a meglévő szellemi erőket mozgósíthatják. Így pl. az oktatási-nevelési rendszer (II. fej.) súlyponti kérdésköre, nevezetesen az intézmények működésének mikéntje (15. §) az, ami kimerítetlen társadalmi (történelmi) tapasztalatokra támaszkodva mondta, hogy az oktatásban résztvevők, illetőleg az abban részesülők — pedagógusok és oktatók, a tanulók és hallgatók — „valamennyien cselekvő részesei legyenek az oktatási-nevelési folyamatoknak, egyénileg és közösségeik révén egyaránt”. Az életkorhoz, az ismeretszerzés szintjéhez és a konkrét körülményekhez képest alkotó közreműködést (öntevékenységet) követelt tehát a jogalkotó, hogy „a hallgató ne csak befogadójá legyen az ismeretközlésnek”, hanem képes legyen azok önálló elsajátítására (15. §) is. Különösen a felsőoktatás egyes ágazataiban, de bizonyos alsóbb fokú (pl. szakközép) nevelő intézményeink feladatkörében ezt a követelményt persze joggal kiterjeszthetnénk a megszerzett ismeretek önállóan történő alkalmazására, ill. azok továbbfejlesztésére is.

Hagyományaink által megszentelt, szinte kimeríthetetlen lehetőségek tárházát foglalta magában egyébként a törvény idevágó (2) és (3) bekezdése, amikor a hallgatók és tanulók önkormányzatát, a közösségi nevelő és önképző munkáját, ill. a felsőoktatás legkülönbözőbb ágazataiban pedig az „alkotó” szakmai önképző és tudományos (diákköri) tevékenység kiterjesztését ösztönzi. Hogy mindez communis opinio-vá váljék, nem kell ma már idézni a nagy történelmi idők diákmozgalmaival, ill. diáktársaságaival. Mégis mily nehéz új-jáéleszteni, akár csak a „fényes szelek” még élő nemzedékének a hagyományait. Még a diáktothoni és a kollégiumi közösségekben is gyakran danaidák hordójának tűnik minden nemes erőfeszítés, hogy a kínáló lehetőségeket tartalommal megtöltsük. Minden bizonnyal így is lesz mindaddig, amíg bizonyos ébredő életcélokat, ill. az önmegvalósítás közéleti autonóm érvényesülését, tehát a közérdekkel harmonikusan egyező szuverén emberi érdekek realizálásának a lehetőségeit be nem visszük ide.

Mindenek előtt a valóban konkrét életcélok realizálásának a területévé kell formálni tehát a közösségi nevelés önkormányzati formáit és persze azoknak kell juttatni az ezzel járó lehetőségeket, akik arra érdemesek is. Jelesül az elérendő konkrét életcélok szinte mindegyikének szerves alkotóeleme persze a közéleti demokratizmus megélése, ami ezekben a diákonkormányzati szervezetekben szinte automatikusan felszínre tör, és csak a kifejezetten rossz vezetés térítheti el attól az adott közösséget. Növekvő számban

jelen vannak azonban ma már az oktató-nevelőmunka azon ágazatai, amelyek egy életen át a köztevékenységgel összekapcsolják az életünket. Az idevágó ismereteink megszerzését (pl. a pedagógiai, a közegészségügyi, közigazgatási stb.), tehát el sem szabad képzelni az empirikus tapasztalás különböző szintjeinek a felhasználása nélkül. A törvény végrehajtási rendelkezései nyomán minden szinten szervezeti, működési (és fegyelmi) szabályzatok születtek például, de ezek keretei között csak nagy ritkán gondoltunk arra, hogy a hallgató öntevékeny közéletisége csorbíthatatlanul érvényesüljön. Ezek a lehetőségek pedig az „erkölsi haladásunkat” is előbbre vihetnék (Kármán M.), az adott ismeretkörök kiterjesztésében viszont beláthatatlanul szélesre tárják az egyéni és a közösségi érdekek szimbiózisát.

Elemi szinten megélhetné a serdülő elme például a mások megsegítését, amely adott esetben maga is oktatás-nevelés és gyakran egy életre eljegyzett bennünket egy mindig igen mostohán honorált életpályával. Más esetben konkrét tapasztalás tárgya lehetne a szabályozott társadalmi viszonyok (az együttélési viszonyok) fenntartása, ill. az azzal szembekerülő morálisan is elfogadható megítélése (büntetése). Mindenkit részletelni kellene ebben, miként az állampolgári nevelésben, amelynek a fontosságát immár oly sokszor elénkbe idézték a modern magyar nemzeti nevelésügy fejlődéstörténetében. Akár középszintű államigazgatási szakembert, netán jogászt pedig az ifjú nemzedéknek az önkormányzati tevékenységhez, ill. a közösség rendjét megbontók feletti ítélkezésnek az élményétől megfosztani bűn volna. Nem is beszélve arról, hogy az így megszerzhető életemények feltehetően jóval maradandóbbak lennének, mint a vizsgacentrikus oktatás eredményei. Természetesen nem életidegen tevékenység színterévé kell formálni ezeket a fórumokat, tehát például teljesen értelmetlen dolog volna az egykor ideálisnak vélt diákesküdszék reguláival, netán a régi internátusi (zárka) szabályokkal terhelni az agyakat.

Még az egészséges életvitelnek (adott esetben a higiénének) a feszítő gondolai is oldhatóvá lehetnének azonban ezeknek a lehetőségeinknek a felélesztése által. Egészségesen azonban a közéletiség megélését szorosan az oktató-nevelőmunka tárgykörébe bekapcsolva kellene kezelnünk, mert még a szakipari ágazatoknak nevelő intézményeinkben is szélteben jelen vannak azok a megkívánandó elemi készségek, amelyekre egykoron csak a mesteri szigor szorította rá a növendékeket. A rés persze, ami ma itt tátong, nem csak a szakoktatási intézményeinket jellemzi, hanem tágabb értelemben az értelmiségünk erkölsi megújulását is gyengíti. Íme, ezért van rendkívüli jelentősége annak, hogy az oktatási törvény nyomán elsők között szerepelt az új oktatási-nevelői követelményrendszer kiépítése. Mielőtt ide visszatérnénk, szóljunk még néhány szót az alkotó (önképző) munka hatóerejét paralizáló tényezőkről.

Főként az egyetemi szakok és a főiskolák kasztszerű elkülönülését, nem eléggé nyitottságát ostromoztuk gyakran,⁷ miközben az energiák döntő részét a szervezeti (strukturális) problémákra fecsereztük, a hallgató irányában pedig mindent arra a „hatalomgyakorlási technikára tettünk fel”, ami jobb esetben a vizsgára való felkészítésben konkretizálódott. Megmerevedett, holt követelmények rabjává is le-

hettünk ezáltal, mivelhogy a legtöbb (vagy minden) energiánkat arra fordítottuk, amit úgyis csak a tanuló tanulhat meg (ha megtanul), de nem maradt idő arra, amit az oktató-nevelőmunka modern fogalma mindenki számára sejtet.

A prelegáló előadót és szemináriumvezetőt egyaránt foglyul ejtheti az oktatás szívéosan továbbélő vizsgacentrikus formája, ahelyett, hogy főként az egyetemeken, ill. a szakiskolákban az alkotó (kreatív) szellemi együttműködés lehetne végre a meghatározó. Féltő, hogy a sok értékes elemmel gazdagodó törvényi szabályozás, ill. a módszeres végrehajtás ellenére ezekkel a beidegződésekkel (rossz hagyományainkkal mit sem kezdhetünk. A végrehajtást szorgalmazók tehát talán nem véletlenül állították előtérbe ismét az oktatói követelményrendszer korszerűsítését⁸, amely egyben a létszám és a bérigazgatási problémák feloldásának a lehetőségeit is kereste.

Ma mindenki elégedetlen az oktatással — mondjuk gyakorta —, de senki sem érzi felelősnek magát érte. Ezért is indokolt mindenk előtt az új oktatói követelményrendszer korszerűsítése. Nem, mintha alapvetően új tételeket kellene lerögzíteni, hiszen az alig több, mint egy évtizede hatályosult korábbi követelményrendszer is modern elvek alapján állt. Csak egynemely faktoron keresztül szignáljuk mégis a megváltozott körülményeket. Ide soroljuk pl. az új anyagi és erkölsi érdekeltégi rendszer kiépítésének a szükségességét, a módszeres didaktikai-pedagógiai felkészültséget, ill. a szakmai-tudományos eredmények lényegesen megváltozott szerepét stb.

Talán nem véletlenül hivatkoznak ma is gyakran arra, hogy az akadémiai kutatóbázisok helyenkénti örvendetes (és eredményes) felfutása ellenére a tudományt művelő szellemi erőink súlypontja még mindig az egyetemeken nyugszik.⁹ Távoloról sem ennek a megszüntetésére kell persze törekednünk, de éppen a követelményrendszer szférájában kell a tudományos fokozattal összefüggő elvárásokat megújítani. Nem deminuálva az újfent joggal előtérbe került alapvetési eredmények értékét, meg kell honosítani végre „a kimagasló szakmai eredmény” egyenértékűségét a megfelelő tudományos fokozattal, ill. az ilyen eredmények birtokában lévő nevelőket az előírt eljárási szabályok mellőzésével tudományos fokozathoz kell juttatni. Nem csak a főiskolákon — miként az idevágó tervezet fogalmazott¹⁰ —, hanem mindenütt, ahol az „oktatói, mesterségbeli tudás” alkotó (tudományos) munkával alátámasztva van jelen. Csakúgy, mint a nyelvismeret esetén a megfelelő anyagi és erkölsi elismerés biztosítékait kell, hogy az új követelményrendszer meghatározza.

A módszeres pedagógiai-didaktikai ismeretek kellő birtoklásáról is szóltak az új oktatási törvény végrehajtását szolgáló követelménytervezetek. Az alsóbb szinteken az általános pedagógiai ismeretek, a módszertani felkészültség, ill. az oktatói készségek fejlesztését célzó állandó törekvés, középszinten a pedagógiai (pszichológiai) ismeretek és az oktatási módszerek tökéletesítéseként nyert megfogalmazást ez a követelmény. Nem indokolt viszont, hogy ezeket a követelményeket a magasabb egyetemi stantumok megszerzésénél tulajdonképpen elhallgattuk, mivel azt az egyéb meghatározók implicite magukban foglalják.¹¹ Az intenzív fejlesztéssel összefüggő és az eddigieknél rugalma-

sabb kádermozgás várható beindulása is indokoltá teheti, hogy e téren az arra érdemes elméket bizonytalanságban ne hagyja a jogalkotó.¹²

Végül az erkölcsi és az anyagi ösztönzők egyre hiányosabb érvényesülése következtében kell szólni a veszélyről, ami viszont abból a nem kívánatos mobilitásból fakad, hogy a módszeresen felkészültek (ill. a mesterségükben valóban rátermettek) tömegesen hagyják el a megszentelt ügyet, vagy eleve pályakorrekcióra kényszerülnek. Jobb esetben a megváltozott hazai életfeltételek diktálják ezt a fajta mobilitást, aminek még talán hasznát is láthatjuk. Egészében azonban ez a folyamat ma már az akut problémák egyikévé vált, ami pusztán a preferált létszámgazdálkodás ösztönzésével nem lesz megoldható. Félő tehát, hogy „a minél több külső szakember bevitele az oktatásba” megint csak a képesítés nélküli erők gyarapodásával párosul. Inkább remélhető viszont, hogy egy korszerűbb bérgazdálkodással az újabb nemzedék perspektívázavarait valóban enyhíteni lehetne. A szakmai, a tudományos és az erkölcsi követelményeket negatív befolyásoló eltorzult értékrend jelenléte, az elbürokratizálódás, ill. a másod- és melléktvékenység terhétételei azonban még tartósan behatárolják a legnemesebb erőfeszítéseket is. Annál nagyobb jelentősége lesz tehát akár a legcsekélyebb morális előrelépésünknek, amely a kulturális jogok szférájában mindig is hatványozottan szolgálta a tudomány szabadságának a kiteljesedését. A gazdag társadalmi tapasztalattal (hagyománnyal) ötvözött új oktatási törvény ilyen értelemben viszont egész sor kapaszkodót hozott.

A külső szemlélő számára egészen újszerű az 1985. évi I. tv. azon rendelkező szakasza, amely a tanulói (hallgatói) jogviszonyt definiálja.¹³ Az iskola és a tanuló (ill. a hallgató) kapcsolata valóban jogilag szabályozott (sajátos) társadalmi viszony, amelyből jogok és kötelezettségek származnak. Az idevágó döntéshozatali mechanizmusokat tehát fel kellett ruházni a jogorvoslati jogosultságokkal, kivéve ebből a sorból — „a pedagógiai gyakorlattal egyetértve” — az adott hallgatói (tanulmányi) követelmények teljesítésének az értékeléseit (32. § 2/bek.). Az állampolgári nevelés sajátos módozata, ill. a hallgatói érdekeltség fokozottabb érvényesülésének az eszköze ezúttal az ún. anyagi, ill. a hagyományosan ismert fegyelmi felelősség legiszlálása is. Az iskolatípusoktól független (egységes) szabályozás a tanulói (hallgatói) fegyelmi felelősségrevonás procedúrájában sok értékes támpontot kínált, közvetve az állampolgári nevelést szolgálva. A nevelőt, a szülőt és a tanulót egyaránt jól orientálták az idevágó rendelkező szakaszok és az ügy komolyságának megfelelően az adott jogkövetkezmények hatályos forrásaira¹⁴ is ráirányították a figyelmet. A jogok és kötelezettségek arányos összhangjára épültek ezek a rendelkező szakaszok és azok a tanulók, ill. a hallgatók emberi méltóságát védő normákkal (41. § 2/b.) is kiegészültek. A megvalósulás mikéntje azonban csak a konkrét végrehajtási rendelkezések nyomán bontakozhatott volna ki. Nem tagadható, hogy ez a tény — immár nem első esetben — gyengíti az oktatási törvény reputációját.

Jóval közérthetőbbek ennél a törvénynek az iskolai nevelés és oktatás szabályait tárgyzó rendelkezései, pedig azok tárgyukat tekintve éppen az előbbiekhöz tapadnak.¹⁵ A ki-

terjedt rendelkezések magukban foglalják a tankötelezettséget, az iskolai nevelés közös szabályait ill. az alap-, a közép- és a felsőfokú iskolai nevelés speciális követelményeit. Értelhető tehát, hogy ismét ez az átfogó legiszláció számos vonatkozásban keretjogszabályként jelentkezik, és a jövőbeli, ill. meglévő hatályos részletszabályokra hagyatkozik. Nem kivétel ez alól a hallgatói közösségek, ill. társadalmi szervezetek döntési, egyetértési javaslattevő és véleményező jogkörének a megvalósulása sem.

Hasonlóan a végrehajtási részletszabályozás adta meg a végső értelmét „a felsőfokú iskolai nevelés-oktatás” c. fejezetnek¹⁶, amely ettől függetlenül a szóbanforgó átfogó legiszláció legsikerültebb alkotása volt. Talán azért is lehet ez így, mivel a jogalkotó a felsőfokú iskolai nevelést tárgyzó fejezettel elkülönítve rendezte a központi ágazati irányítást (19. §), ill. az ennek derivátumaként megjelenő „felsőoktatási intézmények irányítása” c. (23. §) rendelkezéseit, amelyek, sajnos, a tárgy természetéből fakadóan kazuisztikusak.¹⁷

Egy sor érdemi kérdés maradt tehát a törvénynek a felsőfokú iskolai nevelés-oktatás c. fejezetére. Valóban novum és talán némi előrelépés volt, hogy a jogalkotó még az egyetemi, ill. főiskolai felvétel ügyét sem hagyta teljesen a végrehajtási utasításokra, hanem végre egy rugalmasabb rendszer kialakításának az alapjait is megvetette. Ilyennek mondható a sok tekintetben mechanikusnak tűnő felvételi követelmények oldásának a lehetővé tétele az alkalmassági vizsgával. Elsősorban a középiskolai tanulmányok során elért kiváló eredmények elismerését, különös méltánylást érdemlő esetekben pedig a társadalmi igazságosság érvényesítését szolgálta (továbbá) az a rendelkezés, hogy „a szükséges előképzettség, a felvételi, illetőleg az alkalmassági vizsga vagy annak egy része alól felmentés adható” (102. § 3. bek.). Pusztán az adott felsőoktatási intézmény döntési jogának a megerősítése (103. § 1. bek.) is előrelépés, bár a sokat vitatott intézményi önállóság ezzel valójában alig bővült.

Vizsgálódásaink záró gondolatainak az összegzésként érdemes felfigyelni arra, hogy a törvény a hallgatói jogok újszerű megfogalmazása által ismét az universitas egyetemességét akarta modern értelemben helyreállítani. Így a hallgatói jogok körébe sorolta a véleményező, ill. a képviselői¹⁸ jogok széleskörű alkalmazását, amit a hallgatók egyénileg, ill. közösségeik és szervezeteik útján gyakorolnak. A hallgatói önművelés (az érdekeltség), ill. a diákönkormányzati jogok ösztönzésével konkrét támaszt nyújt továbbá a törvény a modern egyetemi munka erkölcsi megújulásához. Ez az alapállás vezet el a kivételes képességű hallgatók egyéni tanulmányi tervek szerint történő előrehaladásának az elismeréséhez, az ún. „áthallgatás” és a párhuzamos képzésben való részvétel akceptálásához.¹⁹ Mindez egy sor történelmileg megszentelt társadalmi tapasztalat összegzésként jelentkezik anélkül, hogy a jogalkotó a polgári jellegű tanszabadság eszméjéhez történő mechanikus visszatérést hirdetné. Nem elvi engedményeket tett tehát a törvény, hanem egy sor progresszív történelmi tapasztalat által is igazolt, élő társadalmi elvárásnak nyitott utat.

A modern egyetemi munka kreativitását, ill. az intenzív fejlesztés előtérbe kerülését ösztönzi a törvény az intézmények „nyitottságának” a legiszlálásával (97. §). Ez a nyitott-

ság pedig most már nem csak az intézmények egymás közti viszonylatában nyert polgárjogot, hanem az oktatásba bekapcsolható kutatóbázisok, ill. gyakorlati szakemberek irányában is (114–116. §§). Ezzel egyidejűleg az oktató „a szakterülettel való gyakorlati kapcsolat érdekében” törvényes felhatalmazást nyert, hogy a szakképzettségének megfelelő gyakorlati tevékenységet folytasson.²⁰ A rendszeres szellemi megújulás objektív feltételeinek a kialakítását célozta továbbá a kutatói szellemi bázisok jobb kihasználását, az oktatásban résztvevő kutatók azonos jogállását megerősítő rendelkezés, amely a tanítás szabadságnak a modern értelemben vett chartájaként fogható fel. Végezetül általában az oktatást végzők számára ötvenként biztosítja a törvény a fizetett kutatási szabadságot (114. § 3. bek.), hogy ezáltal egyfajta öntevékeny szellemi megújulásra valóban (és rendszeresen) lehetőség legyen.

A modern egyetemi struktúra kialakítását szolgálva a törvény már az integrált szervezeti egységeket tekinti az alapvető oktatási szervezeti egységeknek, de nem zárja ki a hagyományos tanszéki struktúra egyes elemeinek a továbbélését sem (118. § 3/). Nagyobb jelentőségű ennél azonban, hogy ez az oktatási törvény a főiskolák és az egyetemek vonatkozásában is az intézményi önállóság kiterjesztését deklarálta és ennek az önállóságnak a meghatározó elemeit is legiszlálni törekedett. Tétélesen ez a hatásköri taxáció (ld. 121. §) azonban a törvény 19., ill. 23. §§-hoz kapcsolt központi ágazati irányító hatáskörökkel szembeállítva vérszegénynek tűnt. Való igaz azonban, hogy ez az igazgatási szisztéma az intézményi szakmai önállóság elvét hangsúlyozta és ennek megfelelően a képzés tartalmának meghatározásában, a tudományos kutatások szervezésében, ill. általában a hallgatói ügykörökkel összekapcsoltan fogalmazta meg az intézményi önállóság alkotóelemeit. A jelzett főbb területeken az intézmények önálló szabályzataik megalkotására is kötelezettek. Valójában tehát az intézményi önállóság garanciája az, hogy minden ügyben véleményt nyilváníthatnak, „amelyben a döntés az irányító miniszter, vagy más felettes szerv hatáskörébe tartozik”.²¹

Az intézményi vezetés megosztott az egyéni felelős vezetők és a különböző testületek között. A demokratizmus készítését célozta a hatáskörök megosztására, ill. az egyszemélyes felelős vezetők és a testületek közötti együttműködésre való törekvés. Mindez ismét keretjogszabályba foglaltan jelentkezett, tehát a végrehajtási rendelkezések, ill. az intézményi szervezeti és működési szabályzatokban foglaltak valójában az irányadók. Felfogható tehát ez is az intézményi önállóság kiterjesztésének, bár a törvény főként az intézményi tanácsok választott, ill. meghívott tagjainak az összetételét meglehetősen behatárolta.²² Előírta tovább a törvény, hogy a felsőoktatási intézmények tanácsaiban csakúgy, mint a kari tanácsokban „a képzésben érdekelt állami szervek képviselőinek, továbbá a tudományos és a gyakorlati élet megbecsült szakembereinek megfelelő arányú részvételét is biztosítani kell”. (123. § 3. bek.) Mindezek alapján a törvényes feltételek valóban kialakultak arra, hogy az universitas modern értelemben az oktatók és a hallgatók egyetemévé legyen. Ezt szolgálta az egyéni felelős vezetők, ill. a választott tanácsok beszámolósi kötelezettségének a rögzítése is. El nem vitatható, hogy e téren

a megszerzett történelmi tapasztalatok is eleven hatással voltak az intézményi szervezeti és működési szabályzatokban kiteljesedő gyakorlati megoldásokra.

Végül az intézményi vezetés demokratizmusának a kiterjesztését szolgálta az intézményi, a kari, ill. az önálló oktatási szervezeti egységek és tanszékek vezetőinek a törvény által szabályozott, határozott idejű megbízási rendje és a nem képviselői jellegű szakmai testületek létesítésének, ill. működésének a legiszlálása. Így az intézményi demokratizmus erősítését szolgálta közvetve bár az is, hogy a törvényben szabályozott, továbbá más — az irányító miniszter, valamint a felsőoktatási intézmények hatáskörébe tartozó — vezetői megbízásoknál az „intézményi testületek, az érintett oktatási szervezeti egységek javaslataira, valamint a társadalmi szervezetek véleményére figyelemmel kellett dönteni”.²³ Az intézményi önállóság szerves alkotóelemként születő szakmai testületekben pedig hasonlóan irányadóvá lett a választott (képviselői), ill. a meghívott tagokból álló kollegiális munkavégzés. Ezek a szakmai testületek persze nem helyettesíthetik az intézményi, kari tanácsokat, de arra alkalmasak, hogy főként az adott szakkérdésekben megalapozottabb helyzetértékelést adjanak. Ezért is a törvény egyes esetekben a szakköztségeknek adandó (intézményi) döntési jogkört is lehetővé tette. Könnyen érthető ez, miután a törvény a szakmai testületeket azzal a céllal létesítette, hogy az intézményi és az oktatási érdekeknek, az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának, az intézményi tudományos kutatások irányításának és szervezésének, továbbá a felsőoktatási intézmények együttműködésének a „szakmai kompetenciával rendelkező fórumai” legyenek. Ezeknek a testületeknek a jelenléte tehát nem áll ellentétben a modern egyetemi rendszer demokratizmusának a kiteljesedését célzó általános törekvéssel.

Kitekintésünk epilógusaként utalhatnánk arra is, hogy ez az oktatási törvény még a modern kor követelményeit kifejező nemzetközi vonatkozású rendelkezéseiben is szükségét érezte, hogy az oktatási-nevelési intézmények jogait kiterjesztve az önálló nemzetközi kapcsolattartás lehetőségeit garantálja (159. §). Keretjogszabályként bár, de ezek a rendelkezések tehát a tudomány szabadságát a nemzetközi egyesületek, társaságok munkájában történő tevékeny közreműködésre is kiterjesztik, amivel az universitas teljesjogú tagjai, hallgató és oktató egyaránt rendelkeznek. A felidézett hatályos jogi szabályozás tapasztalataival még csak sporadikusan rendelkezvén, nem állíthatjuk persze, hogy mindez az új magyar oktatási törvényt a hézagmentes legiszlációs munka mintájává ötvözte. Az újra szabályozást igénylő végrehajtási feladatok megoldása²⁴ és még inkább a modern egyetemi munka tartalmi megújulása, ill. a tudomány szabadságának az oly sokrétűen igényelt kiteljesedése azonban reális célkitűzésnek tűnt a törvény nyomán. Önmagában az átfogó jogi szabályozás — miként a történelmi előképek is igazolták — nem hozhat persze mindenre kiterjedő megoldást. Sőt, némi félelem hamar feltűnt az esetleges túlszabályozás, az elbürokratizálódás és a belső tartalékok feltáratlansága következtében. Tudatosítani kell tehát, hogy egészében a törvény által ösztönzött intenzív személyiségformálás a modern tudományos ismeretek eddiginél jobb közvetítése által igazában csak most teljesebben

ki, hogy az intézményi hálózatfejlesztést az ország valóságos társadalmi-gazdasági szükségletei szerint kell folytatni, hogy az universitást a hallgató és az oktató kreatív szellemi együttműködésüként kell átfőrnálni stb. Korunk sürgető elvárásainak megfelelően fel kell adnunk nem csak az elavult (lezárt) ismereteket, hanem az extenzív fejlődésünk korszakát jellemző (meghaladott) módszertani, didaktikai eszközöket is. Hallgatót és oktatót egyaránt be kell kapcsolni tehát a magyar szellemi élet anyagi és erkölcsi megújításába, hogy végre nem csak a hajdan volt messianisztikus hittel, de erős meggyőződéssel munkálkodhasson a tudomány társadalmi-gazdasági felemelkedésünk érdekében.

Jegyzetek

1. Ld. az 1962. évi 14. sz. tvr. (az alsófokú oktatási intézményekről), az 1965. évi 24. sz. tvr. (a középfokú oktatási intézményekről), a 15/1969. (VI. 20.) Kormsz. r. (az egyetemekről és az egyetemi jellegű főiskolákról) stb. alapján.
2. Ld. az 1985. évi 17. sz. tvr. (az oktatásról szóló /új/ 1985. évi I. törvény hatálybalépéséről) mellékletében foglaltakat (Művelődési Közlöny XXIX. évf. 20. sz. 890–893. pp.), ill. a Minisztertanács 2019/1985 /X. 21./ sz. határozata) ld. uo. 899. p. alapján.
3. Ld. a 41/1985 (X. 5.) számú minisztertanácsi rendelet (uo. 893–899. pp. alapján).
4. „Emellett szolt a nevelés-oktatás demokratizálásáról, a tanulók és hallgatók, a pedagógusok és oktatók, valamint a szülők jogairól, illetőleg kötelezéseiről, az iskola és a társadalom közötti kapcsolatok alakításáról...” ld. Művelődési Közlöny XXIX. évf. 20. sz. 876. p.
5. De nem kizárólagosan, ld. a kivételekre vonatkozóan az 1985. évi I. tv. 14. §-ban foglaltakat.
6. Ld. az idézett 41/1985 (X. 5.) sz. Min. t. r. 13. §-ban foglaltak alapján.
7. Ld. *Berényi Dániel*: A közoktatás és a felsőoktatás távlati koncepciója. In: Magyar Tudomány 1984/1. sz. 61–62. pp. Vö. *Polinszky Károly*: Universitas? Diversitas — Művelődéspolitikai. Ld. uo. 1985/11. sz. 15–16. pp.
8. Ld. a Javaslat a felsőoktatási intézmények oktatói követelményrendszerére. MM. kiadvány Bp. 1986.
9. Ld. *Bakos István*: Tudományegyetem három régióban. In: Magyar Tudomány 1985/11. sz. 828. és k. pp.
10. Ld. az egyetemi, főiskolai oktatókra és vezetőkre vonatkozó követelményrendszer kialakítása. i. h. (1986) 4/b.
11. Ld. az egyetemi docensi, egyetemi tanári feladatok jellemzői (i. h. 1986. 5–8. pp.) alapján.
12. Ide utalt joggal *Török Imre*: Az oktatási törvény végrehajtásának aktuális feladatai. Felsőoktatási Szemle XXXV. (1986) 7–8. sz. 388. p.
13. Ld. a 25. § (1) bek., ill. a 28. § (1) bek. alapján.
14. Ptk, családjogi tv., szabálysértési kódex.
15. Ld. a szülő (általános) felelősségét a tankötelezettség elmulasztásáért (52. § /3/ bek.), ill. a hallgatói közösségek, valamint a tanulóifjúság körében szervezett társadalmi szervezetek jogairól (63. §/1/1/ bek.) szóló rendelkezések alapján.
16. Ld. az idézett tv. Harmadik Rész V. fej. 94–127. §§ alapján, i. h. 885–889. pp.
17. Ld. a Minisztertanács 41/1985 (X. 5.) számú rendelete (az oktatási törvényről szóló 1985. évi I. törvény végrehajtásáról) 1–13. §§ alapján.
18. Intézményi tanácsban, testületekben és a különböző munkabizottságokban, ld. a 104–105. §§ alapján.
19. Ld. a 104. § /1/ f., g., h., i., j. pontokban foglaltak alapján.
20. Ennek megfelelően mondja ki az 1985. évi 17. sz. tvr. (az oktatási törvény hatálybalépéséről. Ld. Magyar Közl. 1985. évi 20. sz. 889. p.), hogy „A Felsőoktatási intézmények egyetemi jogi végzettséggel és jogi szakvizsgával vagy az állam- és jogtudomány köréből tudományos fokozattal rendelkező oktatói bíróságok, továbbá más hatóságok előtt jogi képviselést láthatnak el, jogi tanácsokat és tájékoztatást adhatnak, beadványokat, szerződéseket és egyéb okiratokat készíthetnek”, ld. a törvény 114. §-ának /4/ bekezdéséhez, i. h. 7. § alapján.
21. Ideértve a kinevezési és a megbízási ügyeket is, ld. a tv. 121. § /3/ bek. alapján. „Ezt egészíti ki a felsőoktatási intézmények általános javaslatvételi joga, továbbá az irányító miniszter tájékoztatói kötelezettsége” is. Vö. a végrehajtási rendelet V. fej. 11.
22. Azáltal, hogy azokat a „megfelelő szervezeti egységek tisztviselői, ill. a társadalmi szervezetek, az oktatók, az egyéb feladatokat ellátó dolgozók és hallgatók választott képviselői” kellett, hogy alkossák. Vö. 123. § /2/ bek.
23. Ld. a 127–127. §§ alapján. Vö. Indoklás a 94–127. §-hoz. V. fej. 13.
24. Ld. pl. a párhuzamos oktatás, az egyéni tanulmányi rend kialakítása és a vendéghallgató. Hasonlóan a hagyományosan ismert szervezeti (működési), fegyelmi, a felvételi, az ösztöndíj stb. szabályzatokat, ld. *Török Imre*: Az oktatási törvény végrehajtása i. h. (1986) 386–387. pp.

A felelősség intézménye a pandektisztikában

Bevezetés

Jelen előadás célja — már címéből következően is — a pandektisztika felelősség-konceptiójának bemutatása. Nyilvánvaló azonban, hogy a pandektisztika e témával kapcsolatos, már önmagukban is hatalmas munkáinak az ismeretése köteteket tölthetne meg. Éppen ezért csupán néhány szempontra kell szorítanunk vizsgálódásainkat. Az írás célja egyrészt annak elemzése lesz, mennyiben rekonstruálták a XIX. század német jogtudósai a római jog — elsősorban a jusztiniánuszi kodifikáció — felelősségi rendszerét, illetve mennyiben tudtak túllépni azon, másrészt pedig az így megalkotott felelősség-konceptió milyen mértékben volt adekvát a XIX. századi német viszonyokkal, képes volt-e követni a bekövetkezett gazdasági és társadalmi változásokat.

A fenti szempontok mindenképpen szükségessé teszik az írás első részében a pandektisztika kialakulása, fejlődése társadalmi és tudományos hátterének a rövid felvázolását. Ennek a felemás fejlődésnek az ismeretében válik csak igazán érthetővé ugyanis a pandektisztika felelősség-konceptiójának sajátos jellege.

Dogmatikai szempontból ugyanesak rendkívül fontos a „Schuld und Haftung” problémájának előzetes tisztázása. A Schuld és a Haftung mibenlétének elemzésén túl igen lényeges annak megvilágítása, mennyiben tekinthetők ezek a jogintézmények sajátosan germán jogi jellegűeknek, s mennyiben élnek tovább a pandektisztika képviselőinek munkásságában.

A fentieket követi a pandektisztika legjelentősebb alakjai felelősség-konceptiójának a bemutatása. Annak a Löhr, Hasse, Savigny által elindított fejlődésnek a taglalása, melynek során a szigorúan következetes forrás-exegézis eredményeként létrejön a jusztiniánuszi kodifikáció alapvetően szubjektív felelősségi rendjének gyakorlatilag minden objektív elemétől „megtisztított” modern változata.

A pandektisztika kialakulása és fejlődése a történeti események és a társadalmi változások tükrében

A XIX. század Németországot a már évszázadok óta tartó széttagoltságban találta. Mint azt Bibó István kifejti, ez a megosztottság volt a német történelmi fejlődés legsúlyosabb teherterele. Mégis az 1800-as évek elejétől már jól érzékelhetőek a gazdasági alapon bekövetkezett változások. A korábbi évtizedekben a legfejlettebb nyugat-európai

államokban — elsősorban Angliában, Hollandiában — bekövetkezett viharos fejlődés — a demográfiai hullám, a gyarmatszerző háborúk kiterjedése, a mezőgazdasági nagyüzemek létrehozása, a korszakalkotó műszaki találmányok megjelenése, a manufaktúrák gyárakkal való felváltásának folyamata — nem maradhatott hatás nélkül a német viszonyokra sem, s eme külső hatásoknak a belső fejlődéssel való találkozása szükségszerűen hozta létre egy nagyobb gazdasági egység követelményét, azaz egy egységes német állam létrehozásának követelését.

E küzdelem élére a polgárság állt, amelynek elsődleges érdeke volt, hogy a széleskörű áruforgalmat, kereskedelmet akadályozó vámok, feudális kiváltságok, a partikuláris mértékrendszerek és a szétforgácsolt jogi szabályozás megszűnjenek, s helyükbe egy egységesen szabályozott összemzeti piac és ennek politikai megfelelője, egy egységes állam kerüljön.

Azonban a fenti átalakulás még Angliában sem ment végbe akadálytalanul, még kevésbé voltak meg ennek szükséges feltételei Németországban. A középkori tőkefelhalmozás jelentősen elmaradt a határaitól nyugatabbra fekvő egyes államokkal való összevetésben. Ennek következtében a polgárság sem képviselhetett akkora politikai erőt, mint például Angliában. A nem-polgári erők bekapcsolódása az átalakulásba ellentétesen játszódtott le az Elbától nyugatra és az Elbától keletre, főképp Poroszországban. Míg Angliában a nemesség korszerű, gépesített nagyüzemeket hoz létre, és bekapcsolódik a polgári átalakulásba, addig Poroszországban kialakulnak a junkerbirtokok. A porosz arisztokrácia tehát sok feudális vonást átmentve inkább szembenállt a polgári átalakulással, mintsem segítette volna azt. A lassan formálódó munkásosztály érdekei kezdettől fogva ellentétesek voltak a polgársággal — bár a feudalizmus maradványainak felszámolásában ők is érdekeltek voltak —, így ez a polgárságot egy, a feudális arisztokráciával való kompromisszum irányába lökte, amely már eleve lehetlenné tette a következetesen végigvitt polgári forradalom lehetőségét. A korabeli államelméletre, a tudomány központjaira, az egyetemekre is rányomta bélyegét egyfajta feudális elemekkel tarkított bürokratizmus.

A németországi helyzetre robbanásszerűen hatottak a francia forradalmi események. Ennek első reakciója fegyveres összefogás volt a forradalom letörésére, de ennek sikertelensége után, s főképp Napóleon uralma idején már érezhetővé váltak a polgári forradalom erjesztő hatásai a német polgárság körében, elsősorban a gondolkodásban és a filozófiában. A

Napoleon védnöksége alatt létrejött Rajnai Szövetség államai pedig megtették az első lépéseket a polgári átalakulás felé, de ez az út, mivel túlságosan is Napoleon személyéhez kapcsolódott, ekkor még nem volt járható.

A fordulatserű változás lehetősége 1848-ban tűnt elérkezettnek, de Poroszország és Ausztria támogatásának hiányában ez a kísérlet is zátonyra futott. Igen szemléletesen ír erről Engels: „Az ipari és a kereskedelmi kapitalizmus osztálya Németországban súlyosabb vereséget szenvedett, mint bármely más országban, először minden egyes német államban legyőzték, megalázták, kiűzték a hivatalokból, majd a központi német parlamentben lecsaptak rá, megszegényítették és kigúnyolták.”

Ilyen történeti és társadalmi körülmények között lépett színre a század elején a pandektisztika, amely már születése pillanatától kezdve egészen napjainkig az ellentétes vélemények, viták keresztútjában állt. Egyik oldalról elismerték, másik oldalról bírálták jogászok, politikusok, filozófusok, művészek és költők egyaránt. Németország határain kívül éppúgy talált lelkes hívekre és elszánt ellenfelekre, mint a határokon belül.

A pandektisztika nyitányát a történeti jogi iskola színre lépése jelenti, melynek tényleges megalapítója ugyan Gustav Hugo volt, de az iskola alapítói kidolgozásának feladata Friedrich Carl von Savignyra hárult, akit Marx a „leghíresebb történelmi jogásznak”, Koschaker pedig „kora romantikus szelleme gyermekének” nevezett. 1803-ban 24 évesen kelt nagy feltűnést a „Recht des Besitzes” című művével, majd 1814-ben a Vom Beruf unser Zeit für Gesetzgebung und die Rechtswissenschaft című manifestumában fejté ki az iskola alaptételeit. Ezután kezd kiadni hatalmas munkáját a „Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter” címűt, amelyben a római jog középkori fejlődését tárgyalja. 1840-től jelenik meg a „System des heutigen römischen Rechts”, amelynek tervezetéből és elkészült részeiből is kiderül, hogy Savigny elsősorban az ingóforgalommal és a szerződések témájával foglalkozott.

Savignynak, ennek az ízig-vérig tipikusan német nemesnek, porosz miniszternek a legnagyobb érdeme az volt, hogy felismerte: a német magánjogi partikularizmus felszámolása érdekében nem a kodifikáció kérdését kell napirendre tűzni, hanem a jusztiniánuszi római joghoz való visszanyúlással kell elkezdni egy magánjogi dogmatikai rendszer kimunkálását. Eme célok megvalósításának biztosítását szolgálta a Volksgeisttheorie, amely többek között a fiatal Marx heves tiltakozását is kiváltotta. Marx nézete szerint ugyanis a jelen nem rendelhető alá a múltnak, mint ahogy szerinte Savigny a múltban keresi azt az ideált, amelyhez vissza kellene térni. Marx már ekkor is igen kritikus szemmel nézte a német állapotokat, és elítélt minden olyan törekvést, amely ezeket próbálta konzerválni, nemhogy még elfogadott volna olyan álláspontot, amely múltbéli formákat akar érvényesíteni a jelenben is.

A történeti iskolát azonban nem lehet csupán egy nézőpontból megítélni, s megfelelően értékelni. A történeti iskola ugyanis hűen tükrözi — mint arra Pólay Elemér rámutat — eme feudálkapitalista korszak kettős arculatát: egyrészt az ingótulajdon és a szerződések jogának kialakításával, másrészt a hűbéri tulajdon, s általában a feudális

réteg érdekeinek érintetlenül hagyásával.

Két alapvető megközelítés: a politikai és a tudományos alapján kell vizsgálódnunk, ha a történeti iskolát kívánjuk értékelni. Marx az iskola politikai szempontú kritikáját adja, amikor azt egyértelműen retrográdnak minősíti. Ha viszont tudományos szempontból vesszük bonckés alá a történeti iskolát, akkor az előbbivel ellentétes végkövetkeztetésre juthatunk. Óriási érdeme ugyanis, hogy megteremtette az egységes német magánjogtudomány alapjait, s ezzel kiutat talált a XIX. századig terjedő korszakot jellemző partikularizmusból, s a joganyag dogmatikai rendezetlenségéből. Ezt a küldetését pedig csak a római jogi forrásokhoz való visszanyúlással, azok történeti értékelésével — de nem az öncélú historizálással, hanem a dogmatikai rendszer megteremtésének érdekében — tölthette csak be. A sajtóságosan ellentmondásos német társadalmi viszonyok — mint azt Walter Wilhelm kifejti — meghatározták a történeti iskola mozgásterét, kereteit: „Mivel a történeti iskola sok tekintetben olyan reformfeladatokat vállalt magára, melyeket elsősorban a társadalom életviszonyaiban kellett volna megoldani, de mivel ez utóbbiakra nem került sor, így a történeti iskola már indulásakor magában hordta a valós élettől való elszakadás lehetőségét, amely folyamat Puchta működésében bontakozik ki, és a század második fele dogmatikusainál teljesedik be.”

Georg Friedrich Puchta Savigny kortársa és tanítványa volt, aki azt a célt tűzte maga elé, hogy mestere tanításait továbbfejlesztve annak hézagait, bizonytalanságait leküzdve, a logika erejével egységes, hibátlan tudományos rendszert hozzon létre. Az így kialakult Begriffsjurisprudenz erősen háttérbe szorította a történeti iskola hatását, és meghatározóvá vált a további német jogfejlődésre.

A rendszeralkotást azonban eleve kizárta volna a Volksgeisttheorie érvényesülése. Ezt a problémát Puchta úgy oldotta meg, hogy Savigny tanítását látszólag továbbfejlesztve azt rögzítette, hogy már eljutottunk a tudományosság korszakába (Periode der Wissenschaftlichkeit), ahol kizárólag a jól képzett jogászok azok, akik mint a nép szerves részei (Organ des Volkes) jogot alkothatnak.

Ezután Puchta a logika általános szabályai segítségével már kialakíthatja a jogi fogalmak hierarchiáját, a jogtételek piramisát egészen a jognak mint olyannak a fogalmáig. A piramis csúcsán — mint az Puchta írásaiból kiderül — mégis az Isten áll: „A jog éppúgy, mint az állam, eredetét tekintve Istentől származik, a felsőbbtség és az iránta való engedelmesség Istentől való, emberi elme azt ki nem találhatta.”

A „piramis-elméletben” — a csúcson Istennel — nem nehéz felismernünk a német természetjog hatását, melyet éppen a történeti iskola szorított háttérbe a történeti szemlélet és a római jogi dogmatika bevezetésével. Puchtával ismét fordul a kocka, hisz a természetjogi elgondolások felelevenítése itt a történeti szemlélet elhanyagolását is jelenti egyben. E folyamat lényegét tárja fel Wieacker, amikor a következőket írja: „Ha Savignynél nyitva is marad az a kérdés, hogy műveiben nem az emberi együttélés lenyomatai vagy ideáltípusai jelennek-e meg, Puchtánál semmi kétség, hogy a tudományos fogalom az élet talajáról már levált, és csak intellektuális léttel bír többé.”

Puchta munkássága egészének értékelésekor nem szabad elfeledkezni arról, jóllehet az általa fejlődésnek indított Begriffsjurisprudenz — a retrográd társadalmi erők és az állam beavatkozásának kiküszöbölése céljából — szükség-szerűen elszakad a társadalmi realitás talajáról, azért ez a természetjogi elemekkel átszőtt elmélet kitűnően szolgálhatta a porosz állam érdekeit. A jog és az állam természetfeletti, isteni eredetének hangoztatása ugyanis e tekintetben nem hagyhat kétségeket.

Az 1848-as kudarc után is a polgárság gazdasági hatalmát lényegében sértetlenül megőrizte, így az egységes nemzet-piac is legfőbb követelése maradt, melyet a porosz katonaföldbirtokos arisztokráciával összefogva dinasztikus úton, fokozatosan teremthetett csak meg. Ennek a folyamatnak az élén Bismarck állt, aki „vérrel és vassal” vitte keresztül akarátát. A nagy vetélytárs, Ausztria legyőzése után már semmi sem állhatta útját a porosz módra elgondolt egységnek, még a francia burzsoázia háborúja sem. Az 1871-ben létrejött Birodalom most már a politikai feltételeit és kerekeit is megadta a német gazdaság működésének.

Ez a gazdaság pedig a századvégre a világvonalba került. A nagy gazdasági expanzió kezdetén — az 1860-as években — egész Európában egy termékszerkezet-váltás körvonalai bontakoznak ki, és az ekkori német tőkebefektetések kitűnően használják ki ezt a folyamatot. A szervezeti formában is döntő változások történnek: részvénytársaságok alakulnak, a kis- és középzemeket kiszorítják a piacot már-már kizárólagosan uraló mamutvállalkozások.

A század utolsó évtizedeire a társadalom legnagyobb osztályává a munkásosztály vált. Számbeli fejlődése mellett — mely a gazdaság felvirágzásával párhuzamosan ment végbe — döntő jelentőségűvé az a tény vált, hogy a munkásság többsége már nagyüzemben dolgozott és szervezett volt. Az ekkoriban meghozott társadalombiztosítási törvények is jelzik a munkásság politikai tényezővé válását, valamint az állam — az átalakult gazdasági rendnek megfelelő — új funkcióinak kialakulását.

A fenti változásokból eredő konzekvenciák levonására törekedett a XIX. század második fele pandektisztikájának egyik legnagyobb egyénisége és egyben legvitatottabb alakja, Rudolf von Jhering. Sajátos szerep az övé, hisz igazán ismertté azzal vált, hogy szembe fordult a korábban általa is követett Savigny—Puchta féle jogtudománnyal, s ezzel egyidejűleg kialakítja saját, tudományos nézeteit, megalapítva ezzel a pandektisztika érdekkutató irányzatát. Ez az irányzat soha nem válik olyan „iskolává”, mint azt Savigny vagy Puchta esetében tapasztalhattuk, hisz tudományos szempontból korántsem olyan egész, nem olyan egységes rendszer. Jhering igazi hatása a XX. század jogi gondolkodásában, a jognak mai szemléletmódjában mutatható ki, hisz ő volt az, aki a pandektisztikában először vonta le a konzekvenciáit a jog társadalmiságának, a jog és a társadalom kölcsönös determináltságának.

Míg Savigny az államnak a jogba, illetőleg a jog útján a társadalmi folyamatokba való beavatkozását élesen elítélte, addig Jhering a társadalom szerkezetének gyors átalakulására tekintettel ezt halaszthatatlan szükségszerűségnek tekintette: „A törvény az államerő tudatos, célirányos cselekedete, és éppen ezért nem véletlen, hanem mélyen a jog lényegében

gyökerező szükségesség, hogy a per s az anyagi jognak minden, valamely korábbi jogot sértőn érintő reformja törvényen alapul.”

Ugyanakkor szakít Puchtával és a dogmatikusokkal is, neveltségessé téve a Begriffsjurisprudenz életidegenségét: „Meg kell szabadulnunk attól a rögeszmétől, hogy a jogtudomány a jog matematikája lenne, amelynek legfőbb célja a korrekt műveletek a jogfogalmakkal.”

Jhering egész tevékenysége szinte napjainkig az ellentétes vélemények, viták középpontjában állt. Széleskörűen elterjedt vélemény szerint a monopolkapitalista viszonyok apológétája volt. Véleményünk szerint Jhering jelentőségét, hatását Wicacker összegzi a legtalálóbban: „Jhering a római jogot nem mint a jogeszmé történeti megnyilvánulását veszi figyelembe, mint ez a történeti iskola klasszikusainál figyelhető meg, hanem mint természetes törvényszerűségek megnyilvánulásait a kauzálisan interpretált valóságban.”

A szociális jog képviselőinek ellenére a BGB-t döntő módon a pandektisztika dogmatikus irányzata határozta meg. Az alapkoncepció kialakításánál az irányzat akkori vezéralakja, Windscheid játszott a főszerepet. A dogmatikusok a kodifikációs munkálatok során a Begriffsjurisprudenz tudományos szempontjainak maximális érvényesítése mellett szálltak síkra, s ebből már következik az is, hogy a BGB-t ugyanazok a fogyatékoságok és erények jellemzik, mint magát a Begriffsjurisprudenzet. Joggal állapíthatja meg Wicacker: „Mint általános és absztrakt magánjognak a rendszere principiálisan nem a társadalmi létfeltételekhez orientálódik — mint az ALR esetében tapasztalható —, hanem az alanyi jog fogalmi megjelenési formáihoz.”

A BGB megteremtésével a pandektisztika mint jogtudomány elvesztette létjogosultságát, hisz alapvető küldetését már teljesítette. Közel évszázados fejlődése alatt megóvta a partikuláris és feudális behatásoktól a magánjogot, római jogi alapokon újjáépítve azt, majd a dogmatika kicsiszolásával megteremtette a lehetőséget a kodifikációra. A pandektisztika tudománya a német polgári fejlődés egyik legjelentősebb motorja volt, hisz a tudomány területén — noha kompromisszumok árán is — jobban érvényt szerzett a polgári érdekeknek, mint maga a polgárság a saját érdekeinek a társadalmi harcokban.

Ezek után tekintsük át a pandektisztika felelősség-konceptiójának dogmatikai előzményeit!

A pandektisztika felelősség-konceptiójának dogmatikai előzményei avagy a „Schuld und Haftung” problémája

A pandektisztika felelősség-konceptiójának áttekintése előtt mindenképpen szükséges megvizsgálunk a német magánjog egész fejlődésének egyik sarkalatos kérdését, a „Schuld und Haftung” problémájával kapcsolatos nézeteiket, álláspontokat. Különös élességgel csapnak össze ugyanis a vélemények a Schuld és a Haftung mibenléte és egymástól való elhatárolásuk, német nemzeti karakterük avagy általánosan, több jogrendszerben is érvényesülő voltak tekintetében, valamint abban a kérdésben is, hogy egy már csak jogtörténeti érdekességgel bíró kategóriáról van-e

szó, amit a római jogi obligatio már eltüntetett a színről, vagy továbbra is élő jogintézményekről.

A Schuld és a Haftung jelentésének tisztázásához és egymástól való elhatárolásukhoz mindenképp a két szó etimológiájáról kell szólni. Julius Binder — Jacob Grimm nyomdokain haladva — a Schuld ősi germán eredetét vizsgálva igyekszik annak jelentését feltárni: „Az Urd-Urdu jelenti valaminek a múltban való megtörténtét, a verda jelenti valamely jövőbeni esemény bekövetkezését — a verda szabályos participiuma a verdandi —, a skuluból származó Skuld (Schuld) pedig valamely jövőbeni esemény bekövetkezésének a szükségszerűségét jelöli, amely forma még a mai izlandi, dán és svéd nyelvben is a jövő idő kifejezésére szolgál.”

Német értelmező szótárakat böngészve a következő magyarázatokra bukkanhatunk: „Schuld: 1. Kötelezettség valaminek a teljesítésére, kötelezettség valamiért való fizetésre. 2. A legrégebb jelentése: jogellenes cselekmény, bűn. 3. Leginkább mai használatban: indíték, amely azt mutatja meg, miért kell valaminek bekövetkezni, miért kell valamit teljesíteni.”

A haften alapjelentése: valamit megerősíteni, összekapcsolni, összeszorítani.

„A Haft jelentése: 1. ami több dolgot vagy több dolognak a részeit összetartja. 2. fogvatartás a régebbi jognyelvben.”

A fenti nyelvi értelmezésekből is már világosan kitűnik, hogy a Schuld és a Haftung jelentésbelileg nem feleltethetők meg egymásnak, mert itt élesen elkülönítendő kategóriákról van szó. A jelenleg használatos Brósz — Pólay „Római jog” tankönyv jól érzékelteti ezt a különbözőséget, amikor a Schuldhoz tartozásnak, a Haftungot pedig felelősségnek fordítja. Ez az egy-egy szavas megfeleltetés azonban csak a különbözőség érzékeltetésére lehet alkalmas, az érdemi elhatárolás mélyebb vizsgálódást igényel.

Gierke megállapítása szerint identitás áll fenn a Schulden és a Sollen között. „A Schuld a német jog értelmében a jogi Sollenel azonos. A tágabb értelemben vett Schuld ily módon minden jogviszonyban megtalálható... Szűkebb és többnyire technikai értelemben véve az önálló Schuldról kell beszélni, amely olyan önálló jogviszony, amelynek a jogi Sollen szolgál alapul.” Ha a „Schuld und Haftung” kérdéséről szólunk, a Schuldhoz mindig ez utóbbi, szűkebb értelemben kell értenünk. Az irodalmi communis opinio szerint a Schuld első megjelenési formája a Bussschuld volt, amely valamely idegen jogellenes megsértése révén jött létre. Nem sokkal ezután kialakult a Versprechenschuld is, amelynél a teljesítési kötelezettséget a másik félnek tett ígéret hozza létre. A Schuld azonban nemcsak a teljesítési kötelezettséget foglalja magában, hanem a jogot is a teljesítésre. Ezért nemcsak a teljesítésre kötelezett tekinthető Schuldnernek, hanem az is, aki a teljesítést követelheti.” Azonban a Sollen fogalmában ki is merül a Schuld lényege. Olyan hatalmat, amely a teljesítést ki is kényszeríthetné, nem nyújt a Schuldverhältnis.”

Ezt a hatalmat a Schuld realizálására a Haftung biztosítja, sőt Esser a Haftung létét olyannyira szükségesnek tartja, hogy nézete szerint csak ennek léteben beszélhetünk a Schuld teljességéről, Vollsschuldról.

Az általánosan elterjedt irodalmi nézet szerint a Haftung

annak a hatalma alá való vetettséget jelenti, akinek nem teljesítették azt, amit teljesíteni kellett volna. Ily módon a jogosítottnak azt a lehetőséget jelenti, hogy a vele szemben teljesítési kötelezettségének eleget nem tevő felet a teljesítésre rákényszerítse. A Haftung tárgya lehet valamely személy, valamely dolog vagy vagyon. A legősibb formának ezek közül az adós személyével való helytállási kötelezettség tűnik. Ennek alapformájával már a római civiljogban is találkozhatunk a manus iniectio keretében. Ez a megoldás — mint arra Kaser is rámutat — elsősorban a megtorlás célozta. A forgalmi viszonyok fejlődésével azonban teret nyert az adós saját testével való helytállása helyett ezen kötelezettség pénzzel történő megváltása, amely egyben már a vagyoni és a dologi Haftung kialakulását is jelentette.

Gierke felfogása szerint — aki maga is a legősibb Schuld-típusnak a Bussschuldot tartotta — önálló (selbstständige) Haftung csak jogügyletből származhat, tehát, legalábbis a fejlődés kezdetén a német jogban, önálló Haftung csak a Versprechenschuldhoz tapadhat. A Bussschulddhoz csak az úgynevezett „deliktische Haftung” járulhat, amely mind kialakulását, mind jelentőségét tekintve Gierke nézete szerint másodlagos.

Esser hívja fel a figyelmünket az anyagi és az eljárásjogi értelemben vett Haftung szerinti differenciálás szükségességére. Eljárásjogi értelemben a Haftung magára a teljesítésre vonatkozik, s nem csupán az adósnak a teljesítés érdekében kifejtett magatartásához kapcsolódik, míg anyagi jogi értelemben a Haftung az adós kötelezettségének megfelelő tevékenységére vonatkoztatható.

A fentiek alapján most már meg kell kísérelnünk a Schuld és a Haftung elhatárolását. Véleményünk szerint a Schuld lényegileg egy passzív szemléletmódból eredeztethető, amely csak annak a konstataálására törekszik, hogy valamely személy egy jogügyletből vagy valamely idegen jog megsértéséből fakadóan egy másik személlyel szemben jogilag lekötelezetté vált, valamilyen meghatározott cselekményre, szolgáltatásra köteles, azzal mintegy tartozik. A Haftung intézménye az, amely a dinamikus szemléletmódról árulkodik, és a Schuldhoz való kapcsolódása esetén a Schuld által kifejezett jogi kötelezettség állami úton is kikényszeríthetővé, érvényesíthetővé válik. A Haftung meghatározott típusai már nevükben is jelzik a kikényszerítés, helytállás mikéntjét (Personen-, Sach- und Vermögenshaftung). A fentiekből is következőleg a magyar „felelősség” nem feleltethető csak a Schuldhoz vagy csak a Haftungnak, mivel az lényegében mindkettő lényeges jegyeit magában foglalja. A magyar „felelősség” jogintézménye leginkább — az Esser által használt kifejezéssel élve — a Vollschulddal volna azonosnak tekinthető, hisz a Vollschuld is a Schuld és a Haftung találkozása folytán jöhet létre.

A Schuld és a Haftung különbözőségéből már következik, hogy egymástól függetlenül külön-külön is fennállhatnak. Így elképzelhető, hogy a Schuldhoz nem kapcsolódik Haftung, tehát a jogi lekötelezettség érvényesítése nem realizálható, államilag nem kényszeríthető ki. Ez az eset fordul elő a legritkábban. Egyes irodalmi nézetek szerint a naturalis obligatio esetében tipikusan erről van szó. Más szerzők — így Emil Strohal is — arra a következtetésre jutnak, hogy a naturalis obligatio esetében nemcsak a Haftung, hanem a

Schuld is hiányzik. Schuld nélküli Haftung elképzelhetetlen, csupán üres absztrakció. Viszont jövőbeli, lehetséges Schuldhoz már előzetesen is kapcsolódhat Haftung, tehát a teljes egyidejűség nem szükséges.

A Schuld és a Haftung különbözőségét, nagyfokú önállóságukat pregnánsan bizonyítja, hogy a Schuld és a Haftung más-más személyhez is kapcsolódhat. Voltaképpen ezek az esetek támasztják alá leginkább a terminológiai differenciálás szükségességét. Így gyakran előfordul, hogy valaki más, idegen személy Schuldjáért a Haftungból eredő kötelezettségeket viseli.

Ezek után arra a kérdésre kell választ találnunk, hogy a „Schuld und Haftung” kifejezeten német, nemzeti jogintézmények-e, avagy — ha nem is ilyen elnevezéssel — más jogrendszerekben is fellelhetők.

A „Schuld und Haftung” kérdésének kidolgozása — mint azt Otto Schreiber megállapítja — a jogtörténeti kutatás, azon belül is a germanisztika érdeme. Ebből azonban kikerülhetetlenül következik a kérdés: „A Schuld und Haftung egy speciális német problémát jelent-e? A nemzeti jogi gondolkodás továbbélését jelenti-e a jelenben? Vagy egy logikai, mindazonáltal nemzetközi, a német jogtörténettől független problémáról van-e szó?” Otto von Gierke az, aki a leginkább hangsúlyozza a „Schuld und Haftung” indogermán eredetét: „Kétségtelen, hogy indogermán örökségről van szó, amit a germán jog továbbfejlesztett.” Azonban nézete szerint is a Schuld és a Haftung éles elkülönülése az idők folyamán oldódott, szorosan összekapcsolódtak, s ez mintegy megkönnyítette a római kötelmi jog recepcióját, s egyúttal a „Schuld und Haftung” problémájának háttérbe szorítását. Ez azonban — mint azt „Deutsches Privatrecht” című művében kifejti — nem jelentette a római jognak való teljes alárendelődést, sőt, a „Schuld und Haftung” maga is termékenyítőleg hatott a recipiált római jogra. Emil Stohal álláspontja szerint a XIX. századi pandektisztikában, bár a „Schuld und Haftung” sok részlete jelentőségét veszítette, a dogmatikai hatása és jelentősége kétségtelen. Otto Schreiber véleménye szerint a „Schuld und Haftung” olyan általános kérdésekre adott válaszként foghatók fel, melyet minden jogrendszer szükségképpen fel kell hogy tegyen önmagának. Ezek a kérdések pedig a következők: Hogyan kell szabályoznia a jognak az adós kötelezettségét, és hogyan a hitelező kielégítését? Milyen segédeszközöket kell másrészt a hitelező rendelkezésére bocsátani, ha az adós nem teljesíti kötelezettségét, ha a hitelező kielégítése nem történik meg.”

A német joghoz hasonló differenciálódás már a római jog felelősség-rendszerében is fellelhető a debitum és az obligatio formájában. A korabeli források szerint ugyanis: „Debitor intelligitur is, a quo invito exigi pecunia potest.” Valamint: „Obligationum substantia non is eo consistit, ut aliquod corpus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid vel faciendum vel praestandum.” Hogy a debitum—obligatio párosítás mennyire nem feleltethető meg a „Schuld und Haftung” párosításnak, arról egy Gaius-forráshely szól a legmeggyőzőbben: „pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, set omnem, quam tunc (cum) contrahitur obligatio, certum est debitum iri, id est, (quae) sine ulla condicione deducitur in obligationem.”

Az obligatio ugyan szétválaszthatatlanul magában foglalja a Schuldot is és a Haftungot is, mégis, nem zárható ki, hogy látenszen a római jogban is megvoltak ezek az intézmények. Ezt Kaser is elképzelhetőnek tartja, ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy a római jogban — ellentétben a német joggal — a Haftung a régebbi keletű, s a Schuld az „ifjabb” jogintézmény, amelyet a hitelezői pozíció további erősítésének szükségessége hívott életre.

A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a „Schuld und Haftung”, bár kétségtelenül a német jogtudományban jelenik meg a legkicsiszoltabbban, legegyszerűsített formában, mégis, nem olyan intézményekről van szó, amelyekhez még csak hasonló sem létezne más jogrendszerekben, hanem általánosan alkalmazott jogintézményekről, amelyek többé-kevésbé — ha látenszen is — megtalálhatók az egyes államok magánjogában.

Végezetül azt a kérdést kell még tisztázni, hogy a „Schuld und Haftung” pusztán jogtörténeti érdekességgel bír-e a római jog recepciója után, avagy jelentősége a pandektisztikán keresztül máig ható.

Schwerin egyértelműen a „Schuld und Haftung” továbbélése mellett tesz hitet: „A Schuld und Haftung problémája kapcsán a hatályos jogot illetően nem valamiféle idegen elméletéről van szó. Éppen ellenkezőleg! A mai német jog jogintézményei, amelyek a korábbi időkben vitathatatlanul a Schuld és a Haftung különbözőségén nyugodtak, gyakorlatilag változatlanul átmentek a mai hatályos jogba.” Otto Schreiber véleménye szerint olyan általános logikai elvekről van szó, amelyek a későbbi jogi dogmatika megteremtéséhez nyújtottak vezérfonalat: Itt nem olyan forrásokról van szó, melyekből új jogtételek következnek, hanem egy olyan eszközzel, amelynek segítségével a jogtételeket összegyűjtjük és újólag csoportosítjuk jogfogalmakba.”

Összegezőként Gierke álláspontját emelhetjük ki, aki szerint a „Schuld und Haftung”, bár a BGB-ben tételes jogilag nem jut egyértelműen felszínre és kifejezésre, mégis gyakorlati és tudományos jelentősége a hatályos jogban vitathatatlan.

Ezek után tekintsük át a pandektisztika legjelentősebb képviselőinek felelősség-konceptióját, különös tekintettel arra, milyen mértékben vitték tovább a római jogi elemeket, s mennyiben alkottak újakat.

A pandektisztika főbb képviselőinek felelősség-konceptiója

A továbbiakban arra próbálunk választ találni, hogy a pandektisztika tudományának legfőbb művelői (Thibaut, Löhr, Hasse, Puchta stb.) milyen felelősségi rendszert tartottak célravezetőnek, mennyiben foglalták össze a római jog felelősségi rendjét, s mennyiben tudtak — a megváltozott körülményekre, fejlődésre tekintettel — túllépni azon. A XIX. századi technikai fejlődésre adott gyors válaszként értékelhető a felelősségi rendszer vonatkozásában az 1838. november 3-án hatályba léptetett német vasúti törvény, amely a vasút fokozott mértékű felelősségének rögzítésével jelentős kivételt tesz az általánosan érvényesülő szubjektív felelősségi koncepció alól. A legfőbb megválaszolandó kér-

dés tehát az lesz, hogy a jusztiniánuszi kodifikációt szem előtt tartó pandektisták milyen mértékben tudtak a felelősséggel kapcsolatosan a XIX. századi német viszonyokra adekvát választ adni, ily módon lépést tartva a korral, avagy ebben a tekintetben pusztán csak a jusztiniánuszi felelősségi rendszer tudományos összefoglalásáról beszélhetünk. Vizsgálódásainknál a szerződésen kívüli felelősség problematikáját állítjuk előtérbe.

Anton Friedrich Justus Thibaut „System des Pandekten-Rechts” című művében a jogalanyok meg nem engedett cselekményeinek négy fajtáját különbözteti meg: a véletlen cselekményeket, a beszámíthatatlanok cselekményeit, a gondatlan és a szándékos cselekményeket. Az első cselekménycsoport vonatkozásában rögtön ki is zárja a felelősség gondolata felmerülésének még csak a lehetőségét is, hisz „a véletlen cselekmények azok, melyeket a természeti ösztön irányít, s ennek folyamatát az akarat semmilyen módon nem képes befolyásolni. Az ilyen cselekmény nem értékelhető a jogalany cselekményeként.” A véletlen cselekmények ilyen gyors „elintézése” már jelzi, hogy egy teljes mértékben szubjektív alapon álló felelősségi rendszer kifejtése következik. Ezt az előérzetet csak fokozza, hogy a gondatlan és a szándékos cselekmények legfőbb elhatároló ismérvévé a tisztességtelen szándék megléte, illetve hiánya válik. Teljesen egyértelművé a helyzetet a culpa két alapvető fajtájának a meghatározásakor válik. Thibaut szerint ugyanis megkülönböztethetünk tényleges cselekményekben kifejezésre jutó culpát, s ez lesz a szűkebb értelemben vett culpa, valamint létezik valamely károkozást meggátló cselekmény elmulasztásában megnyilvánuló culpa, amit Thibaut a custodia felelősséggel azonosít, mondván, hogy már a rómaiak is ilyen értelemben használták a custodia fogalmát. A custodia intézményét Thibaut nyilvánvalóan nem száműzhetette rendszeréből, viszont objektív felelősségi elemként való elismerése összeegyeztethetetlen lett volna a jusztiniánuszi jogot rekonstruáló rendszerrel. Így kerülhetett sor a már említett jelentéssel való kitöltésre. Míg a custodia — jóllehet sajátosan értelmezett jelentéstartalommal — meg tudott maradni Thibaut rendszerében, addig a culpa levissimának már nem lehetett maradása. Ezt a culpa fokozatainak taglalásakor expressis verbis kijelenti Thibaut: „Nem létezik a culpa levistől különböző culpa levissima, s amit sokan ez utóbbin értenek, az benne van a rómaiak culpa levis fogalmában.” Ily módon tehát csak culpa lata, culpa levis és culpa in concreto létezik. Ez a felfogás a Digesta több forráshelyének teljes figyelmen kívül hagyásáról árulkodik: „Qui colammam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta sit, ita id periculum praestat, si qua ipsius eorumque, quorum opera uteretur, culpa acciderit: culpa autem abest, si omnia facta sunt, quae diligentissimus quisque observaturus fuisset. idem scilicet intelligemus et si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit. idemque etiam ad ceteras res transferri potest.” A forráshelyben szereplő „diligentissimus” már önmagában is jelzi, hogy itt magasabb mércéről van szó, mint a culpa levis esetén, amelynek a diligens pater familias szolgál alapul. Ugyancsak figyelmen kívül maradt a következő forráshely is: „Et ille quidem qui mutuum accepit, si quodlibet casu quod accepit amiserit, nihilominus obligatus permanet:

is vero qui utendum accepit, si maiore casu, cui humana infirmitas resistere non potest, veluti incendio, ruina, naufragio, rem quam accepit, amiserit, securus est. Alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet sui, si alius diligentior custodire poterit. sed et in maioribus casibus, si culpa eius interveniat, tenetur, veluti si quasi amicos ad cenam invitaturus argentum, quod in eam rem utendum acceperit peregre proficiscens secum portare voluerit et id aut naufragio aut praedorum hostiumve incurso amiserit.”

Az itt szereplő diligentia exactissima nem sorolható be a culpa levis intézménye alá, hisz a forráshely egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy a diligens pater familiasnál lényegesen magasabb mércét kell alkalmazni a leírt esetben.

Thibaut felelősség-konceptiójának alapjául tehát az individuum szándéka, akarata szolgál, s azon cselekmények, melyeket az egyéni akarat nem képes átfogni, szükségképpen kívül rekednek a felelősség intézményén ebben a felfogásban. Az elvárható egyéni gondosság maximuma Thibautnál a diligens pater familias gondossága lesz.

A következőkben Edgar von Löhr tanait tekintjük át, aki a „Theorie der Culpa” című munkájában vázolja fel a felelősséggel kapcsolatos nézeteit. Ez a munkája nem sokkal Savigny színre lépése után, 1806-ban jelenik meg, s már csak ezért is feltűnő, hogy Löhr a történeti iskola indulásakor mennyire mellőzni igyekszik munkájában a történeti és jogpolitikai szempontokat, s mennyire a források exegézisére törekszik leszűkíteni vizsgálódásait.

Löhr nézete szerint ugyanis a szerződésen kívüli felelősség megállapításának két alapvető feltétele van: egyrészt — ez az „első és legfontosabb feltétel” — a károkozásnak jogellenesnek kell lennie, másrészt pedig csak az tehető felelőssé, aki a kárt saját cselekményével okozta. Az elsőként említett feltétel hiányának tipikus esete: amikor valaki jogos védelmet valósít meg, vagy végszükségben cselekszik. A második feltétel pedig akkor hiányozhat, ha a károkozás a károsult magatartására vezethető vissza, vagy a kárt harmadik személy okozta. Ez utóbbiból nyilvánvaló, hogy a vizsgálódásait szorosán a jusztiniánuszi forrásokra korlátozó Löhr előtt meg sem képződik a harmadik személyért, az alkalmazott cselekményéért való felelősség kidolgozásának a gondolata, hisz ezt a sajátos rabszolgotartó viszonyok miatt a klasszikus római jog sem munkálta ki a rendszeralkotás igényével. Természetesen a római jogászok kazuisztikája tartalmazott több, ezzel a kérdéssel kapcsolatos tételt (pl. a rabszolgotartó noxális felelőssége), de ezek mechanikus átvétele — más felelősségi intézményekkel ellentétben — a jócskán megváltozott viszonyok miatt nem vezethetett eredményre, hanem alkotó továbbfejlesztésükre lett volna szükség. A károkozás saját cselekménnyel történő voltának hangsúlyozása, a harmadik személyért való — alapvetően objektív — felelősség kizárása már önmagában sokat elárul Löhr első ránézésre objektívnek tűnő felelősség-konceptiója valódi jellegéről.

Löhr felelősségi rendjének szubjektív volta akkor válik nyilvánvalóvá, amikor a culpát megfélelteti a jogellenességnek, lényegében ez utóbbi szinonimájaként használja. Löhr felfogása szerint a jogellenes cselekmény nem a felelősség-

get konstituálja ugyanis, hiszen ebben az esetben objektív felelősségi rendről lenne szó, hanem a culpát, amely ily módon — ha közvetve is, de — a felelősség-konceptió középpontjába kerül. Ugyanakkor az is megállapítandó, hogy a culpának a jogellenességhez mint objektív ismérvhez történő kapcsolása bizonyos mértékben objektív színezetet is ad Löhrről felelősség-konceptiójának, s korántsem teszi azt olyan kifejezetten szubjektívvá, mint azt Thibautnál láttuk, vagy az majd a későbbi pandektistáknál tapasztalható.

A culpa levissima létét Löhrről sem ismeri el, hanem a legkisebb gondatlanságot is a culpa általános — lényegében a culpa levisnek megfelelő — intézménye alá rendeli: „A culpa minden olyan cselekményt átfog, amely által jogellenesen kár keletkezik, még a legcsekélyebb gondatlansággal, hibával megvalósult cselekményeket is.”

Az alapvetően szubjektív jelleg mellett tanúskodik az is, hogy Löhrről szerint a beszámíthatatlanok és a kiskorúak nem kötelezhetőek kártérítésre, ha saját cselekményükkel jogellenesen kárt okoztak.

A custodia kérdését Löhrről sem tudja megkerülni: „felmerül a kérdés, hogy a custodia-kötelezettség minden olyan cselekménnyel kapcsolatos-e, amely valamely dolog őrzésében áll, s hogy ezen őrzés elmaradása folytán bekövetkező kár culposus-e, ha gondosabb őrzéssel az elkerülhető lett volna, vagy pedig ebben az esetben másról van szó.” A kérdésben tulajdonképpen Löhrről már a választ is sejtetni engedi, hisz a kérdés második fordulata a custodiának a szubjektív felelősségi rendbe való integrálása irányába orientál. Hiszen föl sem merül, hogy a custodia mint objektív felelősségi elem az adott dolog tulajdonosának nagyobb vagyoni biztonságát lenne hivatott jogpolitikai okokból garantálni, hanem a még lehetséges nagyobb gondosság elmulasztásának hangsúlyozásával lényegében a culpa fogalomkörébe utalja a custodia-kötelezettséget. Így Löhrről is — hasonlóan Thibauthoz — a custodia a culpa egyik fajtájává, culpa in non faciendová válik.

Löhrről tulajdonképpen úttörő szerepet játszott a pandektisztika XIX. századi történetében a jusztiniánuszi kodifikáció felelősségi rendjének részletes leírásával a források exegézise révén. Munkája alapul szolgált a későbbi kutatásoknak, ugyanakkor már tartalmazta azokat a gyengeségeket, következetlenségeket is, melyek a későbbiekben is megmaradtak, sőt, helyenként különös élességgel ütköznek majd ki.

A XIX. századi pandektisztika szubjektív felelősségi tanának első igazán jelentős képviselője Johann Christian Hasse volt. „Die Culpa des Römischen Rechts” (1815) című munkájában a rendszeralkotás igényével törekszik összefoglalni a modern kor számára a rómaiak felelősségi rendjét.

Könyvének bevezetőjében leírja, hogy a culpával kapcsolatosan a legkülönfélébb nézetek, tévedések láttak már eddig is napvilágot, melyeket feltétlenül tisztázni kell. A tisztázáshoz ő is — Löhrről hasonlóan — a forrásokhoz való ragaszkodást tartja szükségesnek, de jól kitapintható az is, hogy Hasse sokkal szabadabban kezeli a forrásokat, mint Löhrről, sokkal inkább azok szelleméhez, mintsem betűjéhez ragaszkodik.

Hasse kiindulópontja megegyezik Löhrről, hiszen ő is

már az első oldalakon azonosítja a culpát a jogellenesség kategóriájával: „A culpa jelentése ugyanis: szembehelyezkedés a joggal és a törvénnyel, tehát egy jogellenes cselekmény megvalósítása. Minden kétséget kizáróan ez a culpa jogi alapjelentése.” Hasse szemléletes hasonlata szerint a jogellenes cselekményt (culpát) megvalósító személy épp úgy megzavarja a mindennapi élet harmóniáját, mint az a fuvalás, aki fals játékkal tönkreteszi a zenekar összhangzatát. Az ilyen értelemben felfogott culpával kapcsolatos szabályok és a meg nem engedett cselekményekkel összefüggő tanok Hasse szerint fedik egymást. Rögtön ezután azonban Hasse felhívja figyelmünket, ha megelégednénk a culpa előbbi definíciójával, akkor tulajdonképpen „a wer Schaden tut, muss Schaden bessern” ősi elvét fogadnánk el, ami a modern korban már elképzelhetetlen. Ebben az esetben ugyanis, a kár fogalmát legtágabban értelmezve, lehetetlen volna a mindennapi forgalom, gazdasági vérkeringés, ahol tipikusan arról van szó, hogy a benne résztvevők a saját vagyonukat kívánják gyarapítani a többiek rovására. Ennek megakadályozása nyilván nem lehet a jog célja, hanem ehelyett a jognak azokat a feltételeket kell meghatároznia, amikor egy károkozó cselekmény meg nem engedettnek minősül. Ez a követelmény egyet jelent a culpa fogalmának a fentihez képest differenciáltabb megközelítése szükségességével.

A culpa fogalma tehát Hasse álláspontja szerint két összetevőből áll: a jogellenességből és a felróhatóságból. Tágabb értelemben véve a culpa mindkettőt, szűkebb értelemben véve pedig az utóbbit jelöli. Megállapítása szerint a rómaiak a culpán többnyire a felróhatóságot, a felelősségi rendszer szubjektív elemét értették, s a továbbiakban Hasse is ebben az értelemben használja a culpát. Ez a felróhatóság a meg nem engedett cselekménnyel kapcsolatosan a belső oldalt, a cselekmény megvalósítójának cselekményéhez való akarat, tudati viszonyát jellemzi, míg a jogellenesség a külső, objektív oldalt, a cselekmény külvilágában való megjelenését jelöli.

A felróhatóság fogalmának megfeleltetett culpa Hasse szerint a dolus intézményét is magában foglalja. A felróhatóság hiánya esetén pedig a felelősség megállapításának sincs helye. Ilyen felróhatóság kizáró okok a források alapján: például a serdületlenség, az örültség.

Hasse koncepciójában tehát a felelősség megállapíthatóságának két feltétele van: a jogellenesség és a felróhatóság, amelyben az utóbbi a meghatározó tényező, hisz egy cselekmény jogellenessége felróhatóság hiányában is megállapítható, viszont az érte való felelősség nem. A szubjektív elemnek a felelősség-konceptióba való beemelésevel egyértelművé válik annak jellege, s fölöslegessé teszi azokat a mesterkedéseket, melyeket Löhrről kellett alkalmaznia a definíciójában még objektívnek tűnő felelősségi rend valódi szándéka szerinti arculatának kialakításakor. A felróhatóságot kizáró okok fogalmának a bevezetésével, valamint a felróhatóság, a római jogi értelemben vett culpát és dolust egyaránt átfogó intézményének megalkotásával elkerülhetővé vált a meg nem engedett cselekmények csoportosításának olyan fölösleges tagoltsága, mellyel még Thibautnál találkozhatunk.

Hasse a felelősségi fokozatok körében megkülönbözteti a

dolust, a culpa latát, a culpa levis és a culpa in concretót. Elsőként a felróhatóságként felfogott culpa alá rendelt dolust határolja el a culpa latától. Felfogása szerint az animus lucri faciendi, illetőleg az animus nocendi lesz a megfelelő elhatároló ismérv. Tehát a jogellenes cselekmény elkövetőjének cselekményét a saját maga számára történő haszonszerzés, vagy legalábbis a másnak való károkozás kifejezett szándékának kell áthatnia ahhoz, hogy dolusról és ne culpa latáról beszélhessünk. „Ha nincs meg a kárt okozni akarás biztos tudata, akkor nem beszélhetünk károkozási szándékról, tehát dolusról sem.” Az azonban közös a dolusban és a culpa latában, hogy a jogellenes cselekmény kifejtőjének tudatában valami rossz, elvetendő képződik meg. A culpa lata esetén viszont nem ennek a rossznak, elvetendőnek a kifejezett akarása írandó az elkövető terhére, hanem az, hogy nagy mértékben közömbös maradt magatartása lehetséges következményeivel szemben. Hasse a culpa lata lényegének megértése érdekében a forrásokat is felsorakoztatja: „Lata culpa est nimia negligentia, id est, non intelligere, quod omnes intelligunt. Latae culpa finis est, non intelligere id, quod omnes intelligunt.” A culpa lata legfőbb jellemzője tehát nem tudni azt, amit mindenki tud. A culpa lata alá tartoznak tehát mindazok az esetek, amikor a jogellenes cselekményt kifejtő megakadályozhatta volna a kár bekövetkezését, ha az állandó gondossággal, körültekintéssel irányította volna cselekedetét.

A culpa levis kapcsán elsődlegesen az a kérdés merül fel, hogy ez tekinthető-e a felelősségi mérce csúcsának, avagy létezik-e még ennél is szigorúbb felelősségi fokozat. Hasse Thibautra hivatkozik, aki Donellus tanait felújítva elveti a culpa levisnél magasabb felelősségi fokozat létezésének a lehetőségét. A culpa levis esetén a diligens, bonus, studiosus pater familias lesz a vonatkoztatási mérce, tehát azt kell a jogellenes cselekmény megvalósítójánál vizsgálni, hogy tettének elkövetésekor, annak vonatkozásában rendelkezett-e a jó családapa gondosságával, ily módon törekedett-e, kész volt-e a káreredmény elhárítására.

A culpa egyes fokozatainak bemutatása után Hasse szükségét érzi ismételtlen visszatérni a culpa levissima problematikájára, annál is inkább, hiszen az irodalomban többen is a három culpa-fokozat trichotómiájáról írnak. Ennek megfelelően a culpa lata és a culpa levissima képezné a culpa-skála két végét és középen helyezkedne el a culpa levis, amely Hasse koncepciójában a forrásokban itt-ott felbukkanó culpa levissimát, diligenta exactissimát és diligentissimus pater familiast is magában foglalja. Azt maga Hasse is elismeri, hogy az egyes felelősségi fokozatok is tovább tagolódhatnak. Példaként hozza fel, hogy a doluson belül is milyen nagy különbségek lehetnek aszerint, hogy a jogellenes cselekményt valaki pusztán irigységből, kárörömből vagy a saját vagyoni gyarapodása végett követi-e el. Megítélése szerint az egyes cselekmények a specifikus körülményekre tekintettel mind-mind önálló fokozatot képezhetnek, amely teljesen lehetetlenné tenné ezek absztrakt, tudományos szinten való megragadását, leírását. Magának a culpa levisnek a lehetséges tagolódását sem vitatja, de ennek elvi, törvényi szinten való rögzítését hibának tartaná, mivel véleménye szerint ez az egész felelősségi rendszer elrelativizálódásához vezetne, s fennállna a veszélye annak, hogy

a culpa és a casus közötti határ elmosódna: „A culpa levissima mint a culpa szélső fokozata a culpa levishez tartozik, és semmi esetre sem képez önálló fokozatot, mivel senki sincs abban a helyzetben, hogy ezt a legszélső fokot ujjhegyével megérinthesse, hanem a bíróra kell bízni, hogy eldöntse, az egyes esetben még culpáról avagy már casusról van szó. Hasse tehát gyakorlatilag beolvastja a culpa levissimát a culpa levisbe, s ezzel mintegy megvédi felelősségi rendszere tisztán szubjektív jellegét, amelyben nézete szerint a culpa levissima a rendszert megbontó, s a jogalkalmazási gyakorlat számára pusztán zavaró tényező lett volna. Éppen ezért a culpa levissimáról többet egy szót sem ejt, annak egész problémáját a bírói gyakorlatban esetlegesen felmerülő kérdésnek tartja. A fő probléma tehát nem a culpa levissima beépítése a culpa levisbe, hanem érdemi tárgyalásának teljes mellőzése egy olyan műben, amely a római jogi felelősség részletes feldolgozását tekinti feladatának.

A custodiát mint objektív felelősségi elemet Hasse egyszerűen kétségbe vonja, s ezzel megtakarítja magának azt a fáradozást, amit még Löhrről fejtett ki, hogy szubjektív felelősségi rendjébe a custodiát probléma nélkül beépíthesse. A harmadik személyért való felelősség kérdése — Löhrről hasonlóan — szintén nem kap helyet ebben a koncepcióban.

Hasse felelősséggel kapcsolatos tanairól összegzésként elmondható, hogy ő volt az első, aki következetesen végigment a Hugo, Thibaut és Löhrről által kijelölt úton, s „Culpa des Römischen Rechts” című művében egy teljes mértékben szubjektív alapokon álló felelősségi rendszert vázol fel. Míg mestereinél szerepet játszanak — ha nem is nagy mértékben — bizonyos objektív felelősségi elemek is, illetőleg helyenként problémát okoz ezek beépítése a szubjektív szemléletű rendszerbe, addig Hasse a források lényegesen szabadabb kezelésével és értelmezésével megkerüli, átlépi a rendszere egységét esetlegesen zavaró tényezőket. Így válik felelősségi rendszere központi magjává az emberi akarat erkölcsi autonómiájából származtatott felróhatóság, melynek hiányában kártérítésnek nem lesz helye, s a károsult mintegy sorscsapásként kénytelen lesz viselni a neki okozott kárt. Éppen akkor fogalmazódik meg ez a felfogás, amikor Németországban is érezhetőek már az ipari forradalom hatásai, mind nagyobb termelési egységek, gyárak alakulnak, viharos fejlődésnek indulnak a veszélyes üzemek. Ezek a tények sürgetően vetették volna fel az üzembentartók fokozott felelősségét vizsgáló kutatások megkezdését, az alkalmazottért való felelősség modern változatának kidolgozását, egy szociális szemléletű magánjog kialakításának megkezdését. Több szerző szerint a század első felének pandektistáinál nem valamiféle „szociális vakság” figyelhető meg, hanem egy nagyon is tudatos álláspontról van szó: az éppen nekilödulő kapitalista fejlődést kívánták szolgálni, az ennek ideológiai magjával szolgáló kanti akarat-autonómiát tették meg rendszerük kiindulópontjával, s minden ezzel ellentétes indíttatású elemet igyekeztek koncepciójukban háttérbe szorítani, illetve negligálni. Így Regina Ogorek véleménye szerint is Hasse valószínűleg tisztában volt a jusztinianuszi források exegéziséből származó megállapításai saját korára való hatásával, s örömmel látta, hogy ezek jogilag alátámasztják a kibontakozásban lévő gazdasági expanziót oly módon, hogy nem zavarják a kialakuló vállal-

kozások prosperálását a „véletlen károokért” való felelősség intézményének bevezetésével, jöllehet az ilyen jellegű károok ekkoriban már mind számszerűségükben, mind jelentőségükben kezdtek előtérbe kerülni.

Maga Savigny — a „System des heutigen römischen Rechts” című hatalmas munkája méreteihez képest — igen kis terjedelemben foglalkozik a szerződésen kívüli felelősség kérdésével. Viszont az is kétségtelen, hogy az egész XIX. századi pandektisztika felelősségi tanának elméleti alapjai, gyökerei ennek a műnek az első oldalain lelhetők fel. Savigny lesz az ugyanis, aki elméleti igénnyel átemeli a jogtudományba az emberi erkölcsi autonómiájáról szóló kantai tanítást. Ebből az erkölcsi autonómiából következik aztán az ember cselekedeteinek maximális szabadsága, s ehhez kapcsolódik a jog feladatának a meghatározása is: „A jog feladata az ember mindenütt azonos szabadságának és méltóságának az elismerése és ezeknek jogintézményekkel való biztosítása.” Ebből a koncepcióból teljes egyértelműséggel következik, hogy a felelősség problémája csak a természetes személyek vonatkozásában merülhet fel, hisz az előbb említett kategóriákról jogi személyek esetében beszélni értelmetlen lenne. Másrészt pedig a kiindulásból már az is nyilvánvaló, hogy Savigny felelősség-koncepciójának előtérben szintén a felróhatóság áll.

Ez utóbbi kiderül abból is, ahogyan Savigny a „System des heutigen römischen Rechts” című művének szerves részét lépező „Obligationenrecht”-ben a kötelemkeletkeztető tényállásokról ír, illetve, amilyen terjedelmet szentel az egyes csoportoknak. Alapvetően két kötelemkeletkeztető tényállást különböztet meg: a contractust és a delictumot. Csak mellékesen jegyzi meg, hogy keletkezhet még kötelem quasi ex delicto és quasi ex contractu is. A contractust tárgyalja a következő háromszáz oldalon, a delictumnak jó harminc oldalt szentel, míg a quasi delictumnak mintegy másfél oldal jut. A delictum létrejöttéhez is elengedhetetlen feltétel a jogellenesség tudata, amely állhat a jogellenes cselekmény kifejezett akarásában, s ez lesz a dolus esete, vagy pedig a jogrend által megkövetelt körülmények elmulasztása miatt nem veszi figyelembe a cselekmény kifejtője a jogellenes eredmény létrejöttének lehetőségét, s ezáltal a culpa valósul meg. A delictumokból származó keresetek valamennyien büntető keresetek (actiones poenales) lesznek, mivel Savigny minden esetben felismerni véli ezekben az alapvetően a büntetésre való irányultságot. Az elsődleges cél Savigny szerint nem a reparáció lesz a delictumok esetében, hanem a megtorlás és a további elkövetéstől való elrettentés. Tehát a jogalkotónak a felróható magatartást büntetni kell rendelni, míg a fel nem róhatóak esetében keresetnek sem lesz helye, hiszen a büntetés ezekben az esetekben nem tölthetné be alapvető funkcióit. Savigny könyvének utolsó másfél oldalán a „Variae causarum figurae” címszó alatt szól a quasi contractusról és a quasi delictumról. Mint írja: „Az ebbe a körbe tartozó tényállások részben a cselekmény kifejtőjének szabad akaratára, részben pedig az attól függetlenül, idegen körülmények által jönnek létre, tehát bizonyos mértékben a véletlenszerűség jegyeit is magukon viselik.” Amennyiben a szabad akarat érvényesülése ebben a körben megállapítható, akkor a korábbiakban a szerződésnél vagy a delictumnál leírtakat kell figye-

lembe venni, és az azokra vonatkozó szabályokat alkalmazni, amennyiben azonban a szabad akaratnak még csak a nyomai sem lelhetők fel, akkor nyitva maradnak a jogi rendezés lehetőségei Savigny munkájában, mivel ezzel a problémával egyáltalán nem foglalkozik.

Végső soron egyetérthetünk Regina Ogorek véleményével, aki szerint: „Itt nem egy probléma tagadásáról van szó, hanem az ezzel kapcsolatos érdeklődés hiányáról.” Savigny ugyanis főképp a rendszeralkotási szándék vezette, s természetszerűleg azokhoz a forrásokhoz fordult, amelyek rendszerébe jól beilleszthetők voltak. Mivel a római jogban a quasi delictumok periférikus szerephez jutottak csupán, a jusztiniánuszi jogban pedig csúcspontjára érkezett a szubjektív felelősségi koncepció fejlődése, nem csoda, hogy a szigorúan a forrásokra támaszkodó Savigny művei is ezeket a jegyeket tükrözik. Más kérdés, hogy ez a német jogegység létrejöttét kiválóan szolgáló rendszerépítés ily módon számos olyan intézményt is magába épített, amelyek a XIX. század Németországában már nem vagy csak jelentékeny változtatásokkal lettek volna alkalmazhatók.

A gyakorlati élet és a tudomány közötti szakadék szűkülését ígéri Puchta sorai a „Cursus der Institutionen” című munkájában: „A jogtudomány el lenne veszve, ha nem a gyakorlati élettel való kapcsolatot tartaná állandóan szem előtt.” Ám ha részletesen szemügyre vesszük Puchta fejtegetéseit, azt láthatjuk, hogy ez a szakadék nem hogy nem csökkent, hanem még növekedett is munkássága nyomán. Az általa kialakított Begriffsjurisprudenz ugyanis többé-kevésbé megóvta ugyan a magánjog tudományát a külső politikai behatásoktól, ugyanakkor szinte predesztinálta is azt a valóságtól való elszakadásra. Ez a tendencia jól megfigyelhető Puchta felelősségi rendszerében is.

A kötelemkeletkeztető tényállások köréből a szerződés és a meg nem engedett cselekmények mellett Puchta sem zárja ki egyéb körülmények (Zustände) lehetőségét, de Savignyhez hasonlóan ő sem taglalja ezek mibenlétét. A meg nem engedett cselekmény két alapfeltétele nála is a jogellenesség (Verletzung) és a felróhatóság (Verschuldung). A felróhatóság két központi intézménye pedig a dolus és a culpa. Igen figyelemre méltó az, ahogy a dolust a culpa latától elhatárolja: „A dolus esetén a szándéknak nemesak a cselekmény eredményét, hanem a jogellenességet is át kell fognia. Ha a szándék ugyan a bekövetkezett eredményre irányult, de menthető cél szolgált alapjául, s csupán a megvalósítás eszköze miatt vált a cselekmény jogellenessé, akkor nem dolusról, hanem culpa latáról van szó.” Ezután a gondatlanságnak (Fahrlässigkeit), valamint elővigyázatlan-ságnak (Unvorsichtigkeit) fordított culpa lehetséges fokozatainak a taglalása következik. Mint lehetőséget megemlíti, hogy a culpának három fokozata is lehet: a culpa lata, levis, levissima. A culpa levissimáról szóló tanokat Donellusra, Löhrrre, Hassera hivatkozva meghaladottnak tekinti. A culpa levissimát igen sokan akkor látták — Puchta véleménye szerint — fennállni, ha az adott szerződésből az egyik félnek csak haszna származott, s ez a fél valamilyen meg nem engedett cselekményt valósított meg. Ilyen lehetett például a haszonkölcsönbe vevő helyzete. Puchta megítélése szerint azonban itt a culpa levisnek a római jogi forrásokkal ellentétes olyan fölösleges differenciálásáról

van szó, amely megengedhetetlenül nagy teret biztosítana a jogalkalmazás során a bírói szubjektívizmusnak. Így a culpa levis lesz a felelősségi skála legfelső foka, amely az egyes szerzőknél külön intézményként szereplő culpa levissimát is magában foglalja. Puchta álláspontja alapján a jó családapa gondosságánál nagyobb körütekintést elvárni értelmetlen lenne, hisz „a diligens pater familias gondosságán túl a bolondok gondossága kezdődik. A culpa levis fölött pedig már a véletlen birodalma kezdődik.” Puchta különbséget tesz még abszolút és relatív culpa között is. Az előbbin a culpa lata és a culpa levis együttesét érti, az utóbbival a culpa in concreto jelöli. A culpa in concreto kapcsán gyorsan le is szögezi, hogy nem önálló felelősségi fokozatról van szó ebben az esetben, hanem csak a culpa levis sajátos megjelenési formájáról, amikor a más ügyében kell tanúsítani ugyanazt a gondosságot, amit az eljáró személy egyébként a saját ügyében kifejt.

A custodia önálló felelősségi intézményi voltát is tagadja Puchta, s csupán a diligentia egyik különleges fajtájaként ismeri el azt. Így diligentia in custodiendoról beszél, amely — álláspontja szerint — a szubjektív felelősségi rendszer szerves része és az egyébként tanúsítandó körütekintéshez itt csupán egy őrzési többletkötelezettség járul.

A fentiekből tehát egyértelműen kiderült, hogy saját célkitűzésével ellentétben Puchta nemhogy nem hozta közelebb a magánjog tudományát az élethez, hanem éppen ellenkezőleg, Savigny általános, elvi tanainak az egyes felelősségi jogintézmények terén való kifejtésével még csak növelte a praxis és a tudomány közötti szakadékot. Savigny és Puchtát átfogóan értékelve Regina Ogorek kiemeli: „A XIX. századi gazdasági expanzió idején kialakított felelősség-konceptió olyan mértékben volt hasznavehetetlen az ekkor kialakuló modern ipari társadalom szociális viszonyaira, mint amilyen mértékben kiválóan megfelelt a másfél évezreddel korábbi római állapotoknak.”

Ezek után röviden tekintsük át Puchta legjelentősebb tanítványainak, követőinek felelősségi rendszerét. Alois Brinz „Lehrbuch der Pandekten” című munkája II. kötetében fejt ki legrészletesebben a felelősséggel (elsősorban a kontraktuális felelősséggel) kapcsolatos nézeteit. Első ránézésre is jelentősebb szemléleti változást sejtet, hogy kiemelten foglalkozik a custodia kérdésével az „Insonderheit von custodia” című fejezetben, amely terjedelmesebb, mint az összes többi felelősségi intézményről szóló rész együttléve. Ugyancsak figyelmet érdemel — az eddig gyakorlatilag teljesen mellőzött — a harmadik személyért való felelősség kérdését taglaló rész.

A szerződésben vállalt kötelezettség megsértése, megszegése lesz Brinz rendszerében a kontraktuális felelősség megállapíthatóságának alapfeltétele. A másik szükséges feltétel pedig, hogy a szerződéses kötelezettség megszegése az ezt megvalósítónak morálisan felróható legyen, akár kifejezetten cselekmény útján történt a szerződésszegés (in faciendo), akár mulasztás formájában (in non faciendo). Brinz a dolus, culpa lata, culpa levis, culpa in concreto mellett elismeri a culpa levior vagy levissima létjogosultságát is, viszont az egyes fokozatok kifejtése során nem tárgyalja részletesen ez utóbbit, hanem — elődeikhez hasonlóan — a culpa általános fogalmába beolvasztja azt.

Brinz felelősségi rendjében a kiemelten nagy terjedelemben tárgyalt custodia az igazán izgalmas kérdés. Rögtön a custodiával foglalkozó fejezet elején jelzi, hogy az elődöknek nem sikerült a custodia mibenlétét megnyugtatóan tisztázniuk, hisz az sem világos, hogy diligentia in custodiendoról vagy diligens custodiáról kell-e beszélnünk. Brinz álláspontja szerint nem speciális diligentiáról van szó a custodia esetében, tehát nem valamiféle exactissima diligentiáról, ugyanakkor eredetileg a custodia az általános diligentia alá sem volt besorolható, melyet csak az különböztetett volna meg tőle, hogy itt a diligentiának valamely dolog őrzésében kellett volna kifejezésre jutnia. Brinz óvatos megfogalmazásából az is kivehető, hogy a custodia esetében észrevétele szerint a culpán túlterjedő helytállási kötelezettség állapítható meg, tehát ha ki nem mondottan is, a custodia objektív felelősségi elem. Brinz a legmesszebb akkor megy, amikor kijelenti: „A custodia véleményünk szerint a diligentia mellett álló intézmény, amelyet újabban már ki is mondanak.” Az eddig leírtak tulajdonképpen a custodia „rehabilitálásának” tekinthetők, s az objektív felelősségi elemek „visszacsempészését” jelenthetik a pandektisztika felelősségi rendjébe. Brinz azonban nem meri vállalni ezt a nyílt szakítást az uralkodó — tisztán szubjektív alapokon álló és a források által legitimáltnak tűnő — irodalmi irányzattal, s következő soraiban vissza is lép problémafelvetésétől, s elfogadja az e téren érvényesülő communis opinio: „A hadriánuszi korban a custodia beolvasztva a diligentiába, és ez a dogma, amely tulajdonképpen a custodiának a species diligentiaevel való azonosítását jelenti, meg kell hogy nyugtasson mindenkit.” A custodia részletes taglalását lezáró bekezdésben pedig Brinz már teljesen azonosulni látszik a többségi véleménnyel, s csak egészen kivételesen tart megengedhetőnek ettől eltérő koncepciót. Megítélése szerint ugyanis a custodia kötelezett az omnis culpáért felel, s ezen túlmenő helytállási kötelezettséget — azaz az objektív felelősségi jelleget — csak rendőrségi motívumok vagy a felek ezzel kapcsolatos kifejezett akarata indokolhatja.

Brinz igazi „fegyverténye” azonban a „Haftung für die Verschuldungen Dritter” című fejezet beiktatása könyvének a felelősséggel foglalkozó részébe. Míg a custodia kapcsán bátorlalanul felvetett ellenvéleményét gyakorlatilag vissza is vonja, addig a harmadik személyért való felelősség kérdésének megkerülése az 1870-es évek Németországában már elfogadhatatlannak tűnik számára. Ez a tény már önmagában is megváltozott körülményekhez való alkalmazkodás igényét jelzi. Természetesnek vehető azonban, hogy e kérdés taglalásánál is a római jogi források szolgálnak legitímációs bázisul, amely jelzi azt is, hogy ez a probléma igen is létezett már a római jogban is, csak periférikus jellege miatt a pandektista elődök mellőzték beható tárgyalását. Brinz megállapítja, hogy vannak olyan esetek, amikor az egyik szerződő félnek más, a szerződésben közvetlenül részt nem vevő harmadik személy cselekményéért felelni kell a másik szerződő féllel szemben. Ezekben a törvény által meghatározott esetekben mint saját magatartásáért felel a szerződő fél a harmadik személy cselekménye miatt, s nem is járulékos jellegű kötelezettségről van szó, hanem suo nomine kell felelni. A legtipikusabb ilyen esetként elsőként

a vállalkozást emeli ki, amelyben a vállalkozó harmadik személyt (személyeket) vesz igénybe az általa elvállalt kötelezettség teljesítése érdekében. Ennek az esetben részletes taglalása valóban adekvát válaszként értékelhető az 1870-es évek által felvetett jogi kérdésekre.

A delictuális felelősség intézményéről már szűkszavúban beszél Brinz. Voltaképpen a delictum mibenlétének tárgyalásakor az elődök nyomdokain halad, amikor a delictum két komponensét a jogsértésben és a felróhatóságban véli felfedezni. Ugyancsak a már ismert hagyományokat követi, amikor a delictumhoz feltétlenül érvényesülő módon hozzárendeli a poenalis actioakat. A quasidelictumokat és az értük való felelősséget külön alcím alatt emeli ki Brinz.

Utószó

A tanulmány célja a pandektisztika legfőbb képviselői felelősség-konceptiójának felvázolása volt abból a szempontból, hogy az általuk leírt felelősségi rend milyen mértékben kapcsolódik a jusztiniánuszi felelősségi rendszerhez, s mennyiben tekinthető a XIX. századi németországi viszonyokra adott adekvát válasznak. A fentiekben a történeti, társadalmi és tudományos előzmények áttekintése után Thibaut és Löhr tanításaitól Alois Brinz munkásságáig tekintettük át a pandektisztika felelősség-konceptiójának kialakulását, fejlődését.

Megállapítható, hogy a XIX. századi német pandektisták nagymértékben hívek maradtak a jusztiniánuszi forrásokhoz, azokat absztrahálva, tudományos igénnyel kezelve létrehozta egy modern szubjektív felelősségi rendszert. Ezáltal a felelősség terén is teljes mértékben érvényre juttatták az erkölcsi autonómiáról, akarati szabadságról szóló kanti tanítást. Ugyanakkor a római alapokra építkező rendszer a jogegység megteremtése útján is jelentős mérföldkő volt. Hogy óriási tudományos teljesítményük a felelősség terén mégsem tekinthető előremutató lépésnek, hanem csak a már eddig befutott út igényes összefoglalásának, annak oka a felgyorsult XIX. századi német gazdasági és társadalmi fejlődésben keresendő. A vállalatóriások, veszélyes üzemek kialakulása, a társadalmi átrétegződés korának már nem felelt meg a polgárság magánjogi téren való győzelmét szimbolizáló szubjektív felelősség intézményének az egyeduralkodó, amikor már a makroszintű kárelosztás problémája került előtérbe a mikroszintű kártelepítés kérdésével szemben.

További kutatásra alkalmas kérdés, milyen módon fejlődött tovább a pandektista felelősség-konceptió Rudolf von Jhering, valamint a BGB kodifikátorainak munkásságában. Külön vizsgálódást igényel továbbá, hogy maga a BGB felelősségi rendje mennyiben tekinthető a pandektisztika tanai e téren való összefoglalásának, illetve mennyiben lép túl azokon.

Felhasznált irodalom

Bibó István: Az európai egyensúlyról és a békéről. In: Válogatott tanulmányok. Budapest, 1986; *Friedrich Engels*: Forradalom és ellenforradalom Németországban. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei 8. Budapest, 1962; *Karl Marx*: A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei 1. Budapest, 1957; *Karl Marx*: A hegeli filozófia kritikájához. Bevezetés. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei 1. Budapest, 1957; *Paul Koschaker*: Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft. Berlin — München 1938; *Pólay Elemér*: Ursprung, Entwicklung und Untergang der Pandektistik. Szeged 1981; *Walter Wilhelm*: Zur juristischen Methodenlehre im XIX. Jahrhundert. Frankfurt am Main 1958; *Georg Friedrich Puchta*: Cursus der Institutionen. Leipzig 1856; *Franz Wieacker*: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. Göttingen 1967; *Franz Wieacker*: Rudolf von Jhering. In: Die grossen Deutschen. Berlin 1967; *Rudolf von Jhering*: Küzdelem a jogért. Budapest, 1907; *Rudolf von Jhering*: Wieder auf Erden. In: Scherz und Ernst in der Jurisprudenz. Leipzig 1912; *Julius Binder*: Zur Lehre von Schuld und Haftung. In: Jherings Jachbücher 77. Jena 1927; *Hermann Paul*: Deutsches Wörterbuch. Halle 1956; *Gerhard Wahrig*: Deutsches Wörterbuch. München, 1980; *Brósz Róbert — Pólay Elemér*: Római jog. Budapest, 1974; *Otto von Gierke*: Deutsches Privatrecht. Leipzig 1917; *Otto von Gierke*: Schuld und Haftung im älteren deutschen Recht insbesondere die Form der Schuld- und Haftungsgeschäfte. Breslau 1910; *Josef Esser*: Schuldrecht. Allgemeiner und besonderer Teil. Karlsruhe 1960; *Max Kaser*: Das römische Privatrecht. München 1971; *Emil Strohal*: Schuldübernahme. In: Jheriges Jahrbücher 57. Jena 1910; *Otto Schreiber*: Schuld und Haftung als Begriffe der privatrechtlichen Dogmatik. Leipzig 1914; *Gaius*: Institutiones. Berlin 1884; *Corpus Iuris Civilis. Digesta*. Berlin 1882; *Claudius von Schwering*: Schuld und Haftung im geltenden Recht. Berlin 1922; *Anton Friedrich Justus Thibaut*: System des Pandekten-Rechts. Jena 1834; *Regina Ogorek*: Untersuchungen zur Entwicklung der Gefährdungshaftung im XIX. Jahrhundert. Köln—Wien 1979; *Egid von Löhr*: Die Theorie der Culpa. Giessen 1806; *Johann Christian Hasse*: Die Culpa des Römischen Rechts. Bonn 1838; *Friedrich Carl von Savigny*: System des heutigen Römischen Rechts. Berlin 1840; *Friedrich Carl von Savigny*: Das Obligationenrecht als Theil des heutigen Römischen Rechts. Berlin 1840; *Georg Friedrich Puchta*: Vorlesungen über das heutige römische Recht. Leipzig 1863; *Alois Brinz*: Lehrbuch der Pandekten. Erlangen 1879; *Eörsi Gyula*: Összehasonlító polgári jog. Budapest, 1975.

JOGTÖRTÉNETI ARCKÉPCSARNOK

Diósi György (1934–1973)

A hazai és a nemzetközi jogi romanisztika kimagasló képviselője, Diósi György 1934-ben született. Nem sokkal jogi tanulmányai befejezése után az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Római Jogi Tanszéke került: 1958-tól 1963-ig tanársegéd, ezután adjunktus, s végül 1968-tól 1973-ban bekövetkezett haláláig docens. Már hallgató korában sorra-rendre jelentek meg igen figyelemre méltó tanulmányai.

Ezek közül is kiemelkedők a római állami rabszolgákról és a jogos védelem kérdéseiről írt, valamint a jogi papyrológiával és epigráfiával foglalkozó publikációi. Érdeklődése igen széleskörű volt kezdettől fogva, hiszen római jogi munkái mellett polgári jogi és nemzetközi magánjogi tárgyú cikkeket is közölt. Polgári jogi tárgyú munkája a PTK-tervezet öröklési jogi részének egyes kérdéseivel foglalkozik, nemzetközi magánjogi tárgyú írása pedig a „locus regit actum” elvének mai érvényesülési területét vizsgálja.

1962-től kezdve kutatta a római tulajdon történetét. Az ősi és a preklasszikus római tulajdonnal foglalkozó tanulmányai részben belföldön, részben külföldön láttak napvilágot. „A tulajdonjog kialakulása Rómában” című kandidátusi értekezését 1967 őszén védte meg. Ez a munkája könyv alakban három évvel később, az Akadémiai Kiadó gondozásában öltött testet, angol nyelven. A kiváló értekezés szakmai körökben Európa-szerte nagy elismerést aratott: 1972-ben ezzel a könyvével elnyerte az Arangi Ruiz-Alapítvány különdíját.

A dolgozat a római magánjog központi kérdésével, a magántulajdon intézményének és a tulajdonfogalomnak a kialakulásával foglalkozik. Ezt az ideológiai szempontból is igen jelentős témát Diósi elsőként dolgozta fel a szocialista országok irodalmában monografikus igénnyel. A forrásokat értelmezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy az archaikus római tulajdon nem relatív jellegű (miként Kaser feltételezi az újabb irodalomban), hanem abszolút szerkezetű. Bebizonyítja, hogy az ősi római tulajdon a relatív és az osztott tulajdon konstrukcióját nem ismerte. A

preklasszikus tulajdont vizsgálva, továbbhalad a Bonfante és Kaser megnyitotta úton, szembehelezkedik azzal a római jogban általánosan elfogadott tétellel, mely szerint ebben a korszakban a kviritár és a bonitár tulajdon kettőssége alakult volna ki. A források alapján cáfolja az „in bonis esse” és az actio Publiciana feltételezett szoros kapcsolatát. Nézete szerint az „in bonis esse” csupán a vagyonhoz való tartozás megfogalmazása, terminus technicus és adott esetben magában foglalja a kviritár tulajdon is. Következtetése az, hogy a római tulajdonnak a kviritár tulajdon kizárólagos formája és ennek alapján a nudum ius (rendelkezési jog nélküli pusztá tulajdonosi cím) ellenpárjaként nem a bonitár tulajdon, hanem az egységes tulajdoni formán belül, a teljes rendelkezési jogot magában foglaló plenum ius jelentkezik.

Diósi György a fent jelzett témákon kívül még számos más kérdéssel is foglalkozott. Tanulmányt írt a „capida legum iuventus” számára is oly jól ismert Gaiusról, a jogtanítás nyomairól Pannóniában, vizsgálta a jogösszehasonlító módszer lehetőségeit a római jogi kutatások körében, foglalkozott a jogi területen tendenciaszerűen jelentkező konzervatív szemlélet gyökereivel és állást foglalt az ún. Praedigesta-kérdésben. Széleskörű és intenzív tudományos munkája mellett nagy figyelmet fordított a jogi ismeretterjesztésre is, amit szépen dokumentál két, nagy sikert aratott munkája.

A hatvanas évek végén kezdte behatóan vizsgálni a szerződés történetét, amely akadémiai doktori disszertációjának — ennek megvédésében korai halála akadályozta meg — is tárgya. A szerződés intézményének történetét a XII Táblás Törvénytől a glosszátorokig feldolgozó postumus írása halála után nyolc évvel, 1981-ben jelent meg angolul.

Diósi György e postumus könyvében igen széleskörű „koordinátarendszerben” elemzi a szerződés történetét. Csak helyeselni lehet azt az alapkoncepciót — amely a kutatás módszerével kapcsolatos —, hogy elveti a római jogi források in se vizsgálatát. Távol áll tőle a szekunderirodalmat oly nagy mértékben jellemző pandektisztikus szemlélet is. A római jogi források elemzése szempontjából is igen nagy haszonnal jár a koraközépkori germán királyságok jogára való igényes kitekintés. A források alapján rekonstruálható szerződési konstrukciók variációgazdagsága meggyőző erővel bizonyítja, hogy a nem egy vonatkozásban a válság jeleit mutató szerződési formák továbbfejlesztése vagy módosítása körében milyen komoly jelentősége lehet a római jogi alapokhoz való visszatérésnek.

Ez a szerződéssel foglalkozó monográfia nagy mértékben hozzájárult Diósi György tudományos életműve — mint ezt a külföldön megjelent recenziók és hivatkozások

bizonyítják — még nagyobb nemzetközi elismertségéhez. S bár már életében publikált idegen nyelvű munkái, nemzetközi konferenciákon való szereplése következtében egész Európában ismert és megbecsült tudós volt, ez a műve ezt a ritka elismerést és értékelést tovább növelte. Diósi György szakmai tevékenysége — amely magában

foglalja igényesen színvonalas pedagógiai munkásságát is — azért örök értéke a hazai és a nemzetközi jogi romanisztikának és ókortudománynak, mert gondolatgazdagsága és kutatási módszere tekintetében egyaránt további impulzusokat képes adni a tudományos kutatómunkának.

Hamza Gábor

Bolgár Elek (1883–1955)

Bolgár Elek egyetemi tanár, akadémikus, a magyar jogtudomány kiemelkedő személyisége 1883. július 3-án született. A század első éveiben volt joghallgató s szerzett jogi doktori címet a kolozsvári egyetemen. Azokban az időkben tehát, amikor a millennium eufóriája már szertefoszlott s a polgári radikalizmus eszméi az egyetemi ifjúságot is mindjobban

„megfertőzték”. A polgári haladás élharcosai, olyanok, mint Pulszky Ágost vagy Pikler Gyula egyre nagyobb hatást gyakoroltak az egyetemi fiatalokra. Pikler például harcot hirdetett a tudománytalanság, a feudalizmust idéző előjogok és a fennálló állapotokat dicsőítő történelmi jogi iskola ellen. Szükségképpen jelentkező antiklerikalizmusa is kétségtelenül növelte az ifjúság tetterekészségét, erősítette annak radikalizmusát. Nem csoda, hogy hallgatói a Társadalomtudományi Társaság aktív munkásaivá lettek. Közöttük tűnt fel Bolgár Elek is, eljutva a Társaság folyóiratához, a Huszadik Századhoz, végérvényesen eljegyezve ezzel magát az ország megoldatlan társadalmi nehézségeit feltáró munkával, és e lap hasábjain ekkortól tűntek fel az életmű első maradandó értékű alkotásai is.

Bolgár Eleknek soha nem jutott azonban osztályrészül, hogy akár legkiérleltebb nézeteit-tanításait is monografikus alkotással zárhassa le. Pedig több kérdéskör szinte egész életében foglalkoztatta. A kivándorlás problémájához, illetve a modern kapitalizmus amerikai formáinak megértéséhez például újra meg újra visszatért, és a berni egyetemen sikeresen befejezett posztgraduális tanulmányait (1910) is egy e tárgykörbe vágó doktori disszertációval zárta le. Ekkortájt két amerikai útja is volt: 1907–8-ban mint a Népakarat szer-

kesztője, 1910–11-ben pedig mint a worcesteri Clark-egyetem meghívott előadója járt az Újvilágban.

Visszatérve Magyarországra, egy ideig az alkalmi újságírás útján tette ismertté nevét Budapest-szerte, különösen a radikális értelmiségi körökben. Ám mert a pedagógusi pályához mindig vonzódott, elpártolt az iparrajziskola tanári karához, majd később mint a Kereskedelmi Akadémia előadója szerzett oktatói reputációt magának.

Az 1918–1919-es forradalmak idején jelentős közéleti szerepet vállalt. Ugyanekkor egyetemi tanári kinevezést is kapott, és egyben a Történelmi Materializmus Kutatóintézet igazgatói tisztét is betöltötte.

Az emigráció huszonkét évét Bolgár Elek Bécsben, Berlinben, illetve a Szovjetunióban töltötte. Tanított a frunzei pedagógiai főiskolán és a rosztovi egyetemen. Magyarországra a Vörös Hadsereg kötelékében tért haza 1944-ben. Ezután a diplomácia szolgálatában eltöltött évek következtek életében: 1946-ban külügyi államtitkár, 1947-ben prágai, majd 1949–51 között londoni követ.

A külföldi szolgálatból visszatérve ismét az egyetemi oktató- és nevelőmunka megújítására fordíthatta energiáját. 1952-ben — már akadémikusként — elfogadta az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának meghívását: az Egyetemes Állam- és Jegtörténelmi Tanszék vezetője lett. Ismert személyiségként léphetett a katedrára, de hírnevét tovább növelték az ekkortájt napvilágot látott történelmi tárgyú írásai: „A németek magyarországi politikájá”-ról szóló nézetei, a II. Internacionálé szerepét elemző tanításai és természetesen az általa közvetlen tapasztalásként megélt nemzetközi munkásmozgalom-történelmi értékelései.

Bolgár Elek 1955. június 26-án halt meg. Alig három évig állhatott csak a jogtörténet-tudomány, illetve a jogi kar szolgálatában, s ekkori tevékenységéről sem tudunk mindent. Egykori tanszékének mai vezetője írja egy helyütt: „Mindmáig csak sejtjük, hogy a nagy gondolkodó mi mindennek volt a kezdeményezője és inspirátora ezekben a bonyolult időkben, de communis opinioként él az emlékezet, hogy a filozofikus mélységű bölcsességére igen nagy szüksége lett volna még az újjászülető magyar szellemi életnek.”

Petsák József

Kormányzattörténeti alapforrás a 19. század osztrák és magyar jogtörténetéhez

(Die Protokolle des österreichischen Minister- rates 1848–1867)

A kormányzattörténetet kutató történészek-jogtörténészek nem kevés időt töltenek el a 19. századi állam és jog fejlődését vizsgálva a levéltári iratok mellett, parlamenti jegyzőkönyveket és kortárs irodalmat forgatva. Teljes képet a kormányzati szervek munkájának feltárása nélkül kevés országos jelentőségű kérdésben kaphatnak, így kutatásaik során gyakorta fordulnak a minisztertanácsi jegyzőkönyvekhez. Mivel azonban 1848–(1861)–1867 között minden korábbinál (és későbbinél) szorosabb kapcsolatok fűztek az osztrák államhoz, így az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadása (különösen a neoabszolutizmussal foglalkozó) a kutatók számára munkájukban új forrásdedicós helyzetet teremtő, alapvető kérdés.

Az osztrák, és a közös osztrák-magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadásának gondolata 1966/67-re megy vissza. A koordinált osztrák-magyar történész-levéltáros vállalkozás struktúrája a következő:

I. sorozat:

Az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvei (1848–1867)

Bevezető kötet: Minisztertanács és minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1848–1867)

I. Abteilung: 1848. III. 20. — 1848. XI. 21.

II. Abteilung: A Schwarzenberg-minisztérium (1848. XI. 21 — 1852. IV. 11.)

III. Abteilung: Buol—Schauenstein-minisztérium (1852. IV. 11. — 1859. V. 17.)

eddig megjelent: 1–4. kötet, 1852. IV. 14 — 1856. IV. 12. időszakra

IV. Abteilung: Rechberg-minisztérium (1859. V. 17 — 1861. II. 4.)

V. Abteilung: Rainer főherceg (1861. II. 4. — 1865. VI. 26.) és Mensdorff kormánya (1865. VI. 26. — 1865. VII. 27.)

eddig megjelent: 1–6. kötet (1861. II. 7. — 1863. X. 12.)

VI. Abteilung: Belcredi-minisztérium (1865. VII. 27 — 1867. II. 7.)

megjelent: a teljes anyag két kötetben.

Stefan Malfertől, az V. Abteilung utolsó kötetét gondozó történésztől Bécsben úgy értesültem 1992 nyarán, hogy előkészületben van a III/5., 6., 7. kötet, az V/7., 8., 9. kötet és tervezik az I. Bd. anyagát 1, a II-ét és a IV-ét 2–2 kötetben kiadni. Egy kötet átfutása az átirással kezdve a kész könyv megjelenéséig négy évre tehető, amelyet az utóbbi években számítógépes módszerrel sikerült rövidíteni.

A második sorozatot az Osztrák-Magyar Monarchia közös minisztertanácsának kiadott jegyzőkönyvei fogják alkotni, ezt a munkát az osztrák és a magyar szakemberek felparcellázták maguk között. 1966-ban jelent meg Komjáthy Miklós gondozásában az 1914–1918-as kötet, 1991-ben pedig az 1896–1907 közötti jegyzőkönyveket adta ki az Akadémiai Kiadó, Somogyi Éva feldolgozásában.

Mint a magyar állam és jognak a 19. század derekán végbement modernizációjával foglalkozó jogtörténész, különösen izgalmasnak tartom az 1849 és 1859 közötti minisztertanácsi köteteket. A jegyzőkönyvek kiadásával a szakmának a 19. század dereka iránt érdeklődő művelői alpmunkát vehetnek kézbe! Ennek bizonyítására álljon itt a III. Abt. (Buol—Schauenstein-minisztérium) 4. kötetének (1854. XII. 23. — 1856. IV. 12.) Wien, 1987 részletes vizsgálata. A kötetet Waltraud Heindl gondozta, az előszót Helmut Rumpler írta. A részletes *bevezető tanulmány* (ugyancsak (W. Heindl) után (IX–XXXIII. lap) következik a közel másfélszáz, néhány magyar munkát is közlő *bibliográfia*, amelyek a *rövidítések és az elavult kifejezések* jegyzéke követ.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Nr. 264–334.) közlésére szöveghűen, nagyon alapos kommentálással, a belejávitások feltüntetésével a 3–308. oldalakon kerül sor. A tartalmi sokrétőség miatt a recenzens természetesen csak alapvonalakra hívhatja fel a figyelmet:

A miniszterkonferencia tevékenységében 1854 decembe-re és 1856 áprilisa között legjellemzőbb megtárgyalt ügycsoportok a szinte domináló gazdaságpolitikai és pénzügypolitikai kérdések, az egyházpolitika a konkordátummal kapcsolatban, és a krími háborúval összefüggő kérdések. Az 1848–49-es események megtorlása és „Ausztiria újjáalakítása” közigazgatási-szervezési vonalon a korábbi években alapjaiban lezárult, bár egyes ilyen jellegű ügyek a kötetben is előfordulnak. Most a gazdaságfejlesztés, a pénzügyek stabilizálása került napirendre. Ennek a problémakörnek a központi alakja Karl Freiherr v. Bruck, a dinamikus protestáns gazdasági szervezőtehetség, aki 1855 márciusában lépett be a kormányba. Bruck álma egy osztrák vezetés alatt álló Közép-Európa volt, rendszeres közvetlen érintkezésben állt a fiatal császárral, és a meghatározó állami vezetők szinte csodákat vártak tőle.

A lendületes gazdasági liberalizálással azonban nem fért össze egy másik, párhuzamos tendencia, az abszolutizmus „kicementezése” a Trón és Oltár szövetségével — a konkordátum megalkotása.

Ugyanakkor folyt a krími háború, a miniszterkonferencia napirendjén kiviteli tilalmak, karantén elrendelése gyakorta

szerepelt. *Igazán jelentős kül- és katonapolitikai ügyeket* azonban hiába keresünk a protokollumokban, mert azok nem ezen a fórumon dőltek el, hanem a felségjog gyakorlásaként másutt. A minisztertanács anyaga alapján egyértelmű, hogy a mozgósított hadsereg okozta pénzügyi teher egyre súlyosabb lett, 1855-re szinte tarthatatlan. Állítólag Bruck miniszter egy, tábornokok előtt mondott pohárköszöntőjében kijelentette: „Isten tartsa meg az osztrák hadsereget, én, a pénzügyminiszter tovább nem tudom!” Ezekben az években a császárság térségében mély gazdasági válság volt, felelős körök tartottak az 1848-as sokk megismétlődésétől és nem merték túlfeszíteni a húrt. W. Heindl bevezető tanulmányában úgy véli, hogy az államháztartás krízise nem (csak) a krími háborúban folytatott osztrák politikának volt következménye, hanem fordítva, az államháztartás krízise határozta meg messzemenően az osztrák sem-

legességi politikát a krími háborúban. Végső soron Ausztria számára nemhogy egy háború, hanem még a fegyveres semlegesség sem volt finanszírozható!

A forrásközlést követi az áttekintést igen megkönnyítő összeállítás, *a jegyzőkönyvek és melléletek kronológikus jegyzése*. Igen bő a *mutató* (319–344. l.), a Bach belügyminiszternél több mint 60 alcímszót vesz fel, Magyarország 21 alcímmel szerepel. Fel szeretnénk hívni — utalásszerűen — a figyelmet például a Kossuth-bankók ügyének tárgyalására (186–187. l.), a Vaskapu-szabályozás kérdésére (59. l.) és a Szeged—Temesvár vasútvonal kiépítésére (230–231. l.).

A sorozatot a történelemszek-jogtörténelemszek széles taborának figyelmébe ajánlhatjuk!

Kajtár István

Városfejlődés és autonómia

(Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok [1848–1918] Területi és települési kutatások 9. Budapest 1992. Akadémiai Kiadó)

Kelet-Közép-Európa megkésett fejlődésének, perifériális helyzetének eredménye a polgárosodás kései jelentkezése, a polgárság, a városlakók öntudatosodásának csendes sarjadása. A reformkorba lépő magyar városi lakosság előkelőbbjeinek a polgárságot a reformok és az átalakulás útjára vezetni képes patricius rétege inkább törekedett nemesi armálist szerezni, mint kemény politikai harcokat víva diadalmasan társadalomirányító pozícióba kerülni. E sajátos „félpolgár” állapot, városaink gazdasági jelentéktelensége, a feudális társadalomnak néhány százalékát kitevő, polgári társadalom súlytalansága átengedte a városi jog szabályozásának kezdeményezését a liberális nemesi reformereknek — mint annyi minden mást a polgári átalakulás folyamatában. Nem véletlen, hogy Szalay László szerint az 1843/44-es országgyűlés előtt áll a feladat, hogy a negyedik rendet Magyarországon megteremtse, s bevonja a törvényhozásba. Ennek ellenére Szentkirályi Móric tervezete „... kiváló jogászai munka volt, precíz definíciókkal, a kortársak véleménye szerint sok megoldást az 1808-as Stein-féle porosz városi rendtartásból merített”. A javaslat „természetesen” megbukott a főrendek ellenállásán, s a nemesség egyébirányú érdeklődése (főként az állam központi szervezetének garanciákkal körbepátyázott kialakítása) miatt csupán alapjai kerülhettek bele az új magyar polgári állam alapjait megteremtő áprilisi törvényhozás 23. cikkelyébe. „Ilyenformán a liberális reformkori előzményeket, a részletekben is kimunkált jogi értékeket a mozgásba lendült burzsoa államépítés maga egészében nem tudta kamatoztatni.”

Várni kellett tehát az újabb lehetőségre, mely a század hetvenes éveire érkezett el, összefüggésben a közigazgatás polgári szellemű átrendezésével és szabályozásával. E reformszabályozás bármennyire is új megfontolásokat közve-

tített a városi jogba, érvényesült a közép-európai térségre oly jellemző megkésett polgárosodás: „A városigazgatás demokratikus megalapozása a térségben elmaradt, a három osztályú, a kuriális választójog vagy a magyar megoldásban a virilista szavazati jog mind korlátozta a városi közélet résztvevőinek körét. Ez a szűk bázis is hozzájárult ahhoz, hogy szemben a demokratizálódó francia és a sajátos angol modellel, a közép-európai térség városjogai megmerevedtek.”

A közép-európai fejlődéshez képest sajátos megoldás volt viszont a dualista rendszernek megfelelően kialakított szabályozási megoldás: a nagyobb (az ún. törvényhatósági jogú városok) együttszabályozása a vármegyékkel, a kisebb városok (rendezett tanácsú városok) kérdésének a községi törvények keretében történő rendezése, végül a főváros ügyeinek teljesen különálló szabályozása.

A dualizmus szervezeti kiépítésének és a közigazgatás jogi szabályozásának vizsgálatakor nem téveszthető szem elől az az alapvető tétel, hogy a hatalmpolitikai megfontolások, melyekbe ágyazva a javaslatok s végül a törvények megszülettek, mindig szoros összefüggésben állottak a ki egyeztetés konstrukció védelmével. „A törvényi szabályozást ennek megfelelően úgy kellett kialakítani, hogy a törvényhatóságok (így a thj. városok is) politikai jogosítványait a dualizmus talaján álló kormány ellen ne tudják felhasználni.” E gondolatkörben született meg az 1870: 42. tc., mely a nagyobb városokat s az egykori szabad királyi városokat a vármegyével egy szabályozás alá vonta, a központi akarat érvényesítésének alig leplezett szándékával. A törvényhatósági jogú városokban is — a vármegyék mintájára — főispánok irányították a közigazgatást s tartották kezükben a fontosabb szerveket és tisztségeket. A virilizmus pedig biztosította mindennek háttérét. Ez pedig áttételesen is, és közvetlenül is a kormányzati centralizáció szolgálatában állott. Logikusan következik a nagyvárosok vármegyei modell után kialakított szervezetre és működésére épülő szabályozásból, hogy a kisebb városok ügyét a községek min-

tájára rendezték. Az 1871: 18. tc., miután az egységes városi törvény eszméje meghiúsult, a rendezett tanácsú várost a községek legmagasabb kategóriájaként fogalmazta meg. A rendezett tanácsú városok státusza alapvetően különbözött a törvényhatósági jogú városokétól. Ez a politikai indíttatású különbség (hogy ti. a törvényhatósági jogú város politikai súlyánál fogva, politikai tényezőként történt megkonstruálása okán a kormányzat sokkal erőteljesebb ellenőrzése alatt állott) különbséget hozott a kifejezetten városi érdekek, az urbanizációs lehetőségek megvalósulása terén is. A politikai hatáskör hiánya és a vármegyék alá rendeltség a fejlődés gátjaként fogalmazódott meg a rendezett tanácsú városok számára, amely helyzetből a kitörés hasonló volt a mezővárosok szabad királyi városi rangra törekedéséhez: mozgalmakat indítottak a törvényhatósági jog elérésére.

Az 1872: 36. tc. a fővárosról ugyancsak politikai célokat szolgált. A dualista államkonstrukcióban a magyar kormányzat arra törekedett, hogy egy Bécshez hasonló, és a császárvároshoz mérhető politikai-gazdasági központ hozzon létre, mely méltó képviselője lehet a kétközpontú állami szerkezetnek. A sajátos rendezés politikai hangsúlyát jelzi az is, hogy számos kérdésben nem tértek el a másik két törvény intézkedéseitől, sőt, szó szerinti átvételekre is sor

került. A különbséget a kormányfelügyelet szélesebb mivolta s „az ide koncentrált nagypolgárság számára az autonómia többlete” jelentette.

Kajtár István figyelemre méltó monográfiája a magyar városfejlődés fenti, vázlatosan felidézett sajátosságain túl finom részletekbe menő alaposítással elemzi még a városok urbanisztikai állapotát, az önkormányzati jogalkotást, a városok szervezeti kereteit, a városi rendészet és a városi vagyoni háttér kérdéseit is. Az olvasó biztos számíthat arra, hogy a könyv végére érve meggyőző és hű képet kap a magyar városfejlődésről s annak sajátos problémáiról. Nem kevés tanulságot hordoz e kötet a ma politikusai számára is. Egyben bizonyítékát adja a civil szerveződések s a helyi érdekek támogatta önkormányzati törekvések erejének is. Mint írja a szerző, „a városi önkormányzatok élete minden lemaradása és korlátai ellenére európai típusú városi élet volt. Bizonyíték arra, hogy lehetséges a helyi közösségek önkormányzata, lehetséges saját vagyonnal, önszabályozással, saját szervezettel és tisztviselőkkel a városi célokat előrevinni. A városi önkormányzattörténet ezen szakaszának minden bizonnyal ez a legfontosabb hagyatéka.”

Mezey Barna

Jogtörténeti újdonságok a könyvesboltokban:

RÁCZ Lajos:

Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben.
Budapest 1992

*

Studien zum römischen Recht in Europa

I.

(red. Gábor Hamza) Budapest 1992

*

Sanctus Stephanus et Europa

Szent István és Európa

Saint Étienne et Europe

(red. Gábor Hamza)

Budapest 1991

*

Bevezetés a jogbölcseleti gondolkodás történetébe

Szerk. Szabó Miklós

Miskolc, 1991

BÖLÖNY József:

Magyarország kormányai 1848–1892.
Budapest 1992.

*

Magyarország miniszterelnökei
(szerk. Pölöskei Ferenc) Budapest 1992

*

HORVÁTH Pál—KAHLER Frigyes—
RÉVÉSZ Tamás—ZLINZKY János:

Általános jogtörténet II.

Budapest 1993

*

OSZTRÓVSZKY József:

Reform, forradalom, kiegyezés.

Összegejtött írások és beszédek

Sajtó alá rendezte és az életrajzot írta

Ruszoly József Szeged, 1992

Olvasóink szíves tudomására hozzuk, hogy a
Jogtörténeti szemle Budapesten az alábbi könyvesboltokban vásárolható meg:

AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT (V. Váci utca 22.)

EGYETEMI KÖNYVESBOLT (V. Kossuth Lajos utca 18.)

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT (V. Kecskeméti utca 2.)

KÖNYVÁRUHÁZ (VII. Rákóczi út 14.)

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT (V. Nádor utca 8.)

PEDAGÓGUS KÖNYVESBOLT (V. Múzeum körút 3.)

továbbá az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának

Jegyzetellátó Boltjában (Bp. V. Egyetem tér 1–3.)

és a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéken (Bp. V. Egyetem tér 1–3.)

Hungarian Law Review
Summary

ESSAYS

- Gizella FÖGLEIN*: Provisional Rules and Practice of the Jurisdiction of the Head of State in Hungary, 1944–1946..... 3
- József RUSZOLY*: Preliminaries and Establishment of the Act 1946:1. tc. Concerning the Form of Government of Hungary 16
- Attila HORVÁTH*: Organisation of the Stock Exchange in Hungary 29
- Miklós KOMJÁTHY*: About the Delegations 40
- Lajos RÁCZ*: Sovereign Oaths in the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania ... 42
- Pál HORVÁTH*: Academic Freedom and Tradition..... 49
- Tamás BALÁZS*: The Concept of Responsibility in the Pandectist Movement..... 55

LEGAL HISTORY PROFILES IN

- György Diósi (*Gábor HAMZA*) 66
- Elek Bolgár (*István PETSÁK*) 67

SPECIFIC LITERATURE

- István Kajtár: Hungarian Local Governments (1848–1918), Akadémiai Kiadó, Budapest 1992 (*Barna MEZEY*) 68
- Basic Historical Sources of the Governmental System in the Austro-Hungarian legal history of the 19th century [Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867] (*István KAJTÁR*) 69

Table des matières

ÉTUDES

- Gizella FÖGLEIN*: Le règlement provisoire et l'exercice de la compétence de chef d'État en Hongrie 1944–1946. 3
- József RUSZOLY*: Les prémisses et la création de l'article 1 de la loi 1946 sur l'État de la Hongrie.. 16
- Attila HORVÁTH*: L'organisation de l'institution de la Bourse en Hongrie. 29
- Miklós KOMJÁTHY*: Au sujet des délégations. 40
- Lajos RÁCZ*: Des serments de Souverain (Royaume Hongrois et Principauté en Transylvanie). 42
- Pál HORVÁTH*: Liberté de l'enseignement et tradition..... 49
- Tamás BALÁZS*: L'institution de la responsabilité dans le pandectic..... 55

GALÉRIE DE PORTRAIT D'HISTORIENS,
DU DROIT

- Diósi György (par *Gábor HAMZA*)..... 66
- Bolgár Elek (par *István PETSÁK*)..... 67

LITTÉRATURE SPÉCIALE

- István Kajtár: Des autonomies urbaines hongroises (1848–1918) (par *Barna MEZEY*)..... 68
- Source de base de l'histoire de gouvernement à l'histoire autrichienne et hongroise du siècle 19. [Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867] (par *István KAJTÁR*)..... 69

Kötetünk szerzői:

BALÁZS Tamás ügyvéd

FÖGLEIN Gizella egyetemi adjunktus, ELTE Bölcsészettudományi Kar

HAMZA Gábor tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

HORVÁTH Attila egyetemi tanársegéd, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

HORVÁTH Pál tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

KAJTÁR István JPTA Állam- és Jogtudományi Kar

KOMJÁTHY Miklós nyugalmazott levéltáros

MEZEY Barna egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

RÁCZ Lajos főiskolai tanár, Államigazgatási Főiskola

RUSZOLY József tanszékvezető egyetemi tanár, JATE Állam- és Jogtudományi Kar

JOGTÖRTÉNETI SZEMLE

5.

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR MAGYAR JOGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KÖZLEMÉNYEI

SZERKESZTI: RÉVÉSZ T. MIHÁLY

ISSN 0237—7284

Megjelent 500 példányban, a Szorobán BT. gondozásában

Kiadványszerkesztő: Kátai Ferenc

Táskaszám: 8/93

Kötetünk képei:

Címlapon: London, Royal Exchange II tőzsdepalota képe

Hátsó borító: régi magyar részvények